

meddobje

3-4

RAFKO VODEB (RIM), II. VATIKANSKI CERKVENI ZBOR IN UMETNOST (113) * FRANCE PAPEŽ (BUENOS AIRES), UČIM GOVORITI OTROKA (124) * VINKO BELIČIČ (TRST), STAVKOKAZI (126) * HUMBERT PRIBAC (CARLTON), PESMI (130) * BOŽIDAR FINK (BUENOS AIRES), O USTAVNEM POLOŽAJU V SLOVENIJI (132) * KAREL MAUSER (CLEVELAND), RAZDRTO GNEZDO (144) * FRANK F. BUKVIČ (FAIRFIELD), KAKO JE POKOJNI CAMPBELL PRIŠEL STRAŠIT SVOJO ŽENO (148) * TINE DEBELJAK (BUENOS AIRES), SPOMINI OB F. S. PINŽGARJU (159).

KNJIGE: UMETNOSTNA ZGODOVINA V DOMOVINI (MARIJAN MAROLT, BUENOS AIRES, 180) * ZAPISKI: PREDAVANJE ŠKOFA FRIDERIKA BARAGE O INDIJANCIH (DR. FRANC JAKLIČ, WANWATOSA, 188) * SLOVENSKA KNJIGA V LETU 1963 (MARTIN JEVIKAR, TRST, 197).

UMETNOSTNA PRILOGA: BOŽIDAR KRAMOLC: SNEŽNI METEŽ (1962)

e n t r e s i a l o

M E D D O B J E

LETO VIII

1964

ŠTEV. 3-4

Izdaja Slovenska kulturna akcija

Uredniki: Zorko Simčič, Ruda Jurčec, Rafko Vodeb

Naslov uredništva v Evropi: Rafko Vodeb, Via dei Colli della Farnesina 140, Roma, Italia. Naslov uredništva in uprave v Ameriki: Ramón Falcón 4158, Buenos Aires, Argentina. — Revija izhaja letno v šestih številkah. Prispevki s psevdonimom se objavijo samo, kadar je uredništvu znano tudi pravo avtorjevo ime. Rokopisi se ne vračajo.

Ovitek: arh. Marijan Eiletz

Cena temu zvezku: 250 mšn. — 2.80 U\$S — 1300 LIT — 12 NF
10 DMK — 60 šilingov

Izšlo kot 55. publikacija Slovenske kulturne akcije

Registro Nacional de Propiedad Intelectual N° 814.769 — Director responsable: Rodolfo Jurcec, Ramón Falcón 4158, Buenos Aires.

Tisk tiskarne „Editorial Baraga“, Pedernera 3253, Buenos Aires.

BOŽIDAR KRAMOLC: SNEŽNI METEŽ (1962)

II. VATIKANSKI CERKVENI ZBOR IN UMETNOST

Rafko Vodeb

V svojem obnovitvenem naporu cerkveni zbor „sodi, da je njegova prav posebna naloga poskrbeti, da se bo obnovilo sveto bogoslužje“. Tako izjavljajo koncilski očetje v 1. členu Konstitucije o svetem bogoslužju. Krščansko bogoslužje je namreč nadaljevanje Kristusovega duhovništva v Cerkvi in priprava na večno bogoslužje v nebesih, torej nujni temelj za obnovo cerkvenega življenja. Njegov namen je dvojen: božje češčenje in posvečenje krščanskega občestva. In ker je smer II. vatikanskega cerkvenega zbora izrazito pastoralna, je tudi v konstituciji o bogoslužju poudarek na drugem namenu: skrb, da bi verniki sodelovali pri vseh bogoslužnih opravilih „polno, zavestno in dejavno“ (čl. 14), da bi bili tako v čim popolnejši meri deležni vsega duhovnega bogastva, ki ga sv. obredi vsebujejo.

Kakšen delež ima pri tem umetnost? V začetku 6. poglavja, ki je posvečeno cerkveni glasbi, konstitucija prvič jasno loči glasbo od drugih umetnosti in ji pripíše prvo mesto „zlasti zato, ker kot cerkveno petje v zvezi z besedilom tvori nujno in neločljivo sestavino slovesnega bogoslužja“ (čl. 112): cerkvena glasba je vzvišena nad druge umetnostne vrste, ker je v popolnem t. j. slovesnem bogoslužju bistveno povezana z obrednimi besedami. Likovna umetnost pa ni bistvena sestavina bogoslužnih opravil, ampak jim ustvarja le običajno pozorišče in okvir; je torej le pomožno, čeprav sila važno in učinkovito sredstvo.

Konstitucija ji posveča sedmo in zadnje poglavje: *Cerkvena umetnost in cerkvena oprema.*

SPLOSNA NAČELA

122. *Med najplemenitejše dejavnosti človeškega duha po praviici spada likovna umetnost, zlasti pa verska ter njen vrhunec: cerkvena umetnost. Saj po svoji naravi hoče s človeškimi deli*

*nekako izraziti neskončno božjo lepoto. Tem bolj je božja in tem bolj pospešuje božjo čast in slavo, kolikor nima drugega namena, kakor s svojimi deli čim bolj pomagati, da se človekov duh pobožno dviga k Bogu.**

Kot na začetku vsakega poglavja navaja konstitucija tudi tu teoretična načela, ki so osnova za poznejše stvarne ukrepe in navodila. Ta prvi odstavek podčrta lastno, bistveno dostojanstvo umetnosti nasploh, ker skuša v svojih delih vsaj posredno izraziti božjo popolnost pod vidikom lepote. Še večjo ceno ima verska umetnost, ki je izraz splošnega človekovega verskega čutenja; višek pa je cerkvena umetnost, se pravi umetnine, ki sta jih navdihnili Razodetje ali krščansko življenje in jih je cerkvena oblast odobrila za liturgično službo. In ta cerkvena umetnost je tem popolnejša, čim čistejši je njen namen. Teža stavka seveda ne smemo razumeti subjektivno, kot da bi bilo dovolj, da ima umetnik dober namen; s takim pojmovanjem bi morali kanonizirati vsak še tako povprečni zmazek, da je le imel izdelovalec pri delu pobožno željo. Fabisch bi bil srčno rad ustvaril verno podobo lurske Gospe, pa je zaradi estetskih predsodkov izdelal mrtvo akademsko soho, ki jo je Bernardka odločno zavrnila. Gornji stavek je torej razumeti objektivno: cerkvena umetnina bo tem popolnejša, „kolikor tesneje bo povezana z bogoslužnim dejanjem“ (čl. 112, o glasbi), t. j. čim močneje bo izražala pomen, duha, bistvo liturgije in verskih skrivnosti.

Glede bistvenega dostojanstva vsake umetnosti nasploh je omeniti, da je trditev novost, ki je do sedaj v cerkvenih uradnih dokumentih nismo zasledili; formulacija pa vendarle ni povsem sodobna, ampak odraža estetske postavke preteklega stoletja. Raje kot odsev božje Lepote gledamo danes umetnino pod vidikom vere, resnice, blagovesti, ki jih na svoj način izraža; in pri tem polagamo veliko važnost na človeško iskrenost in umetniško kvaliteto. Naše izhodišče je bolj eksistenčno.

Sveta mati Cerkev je bila zato vedno prijateljica likovne umetnosti ter je njeno plemenito službo stalno iskala. Umetnike je vedno navajala, da bi bogoslužju namenjeni predmeti bili res vredni, primerni in lepi kot znamenja in simboli nadnaravnega. Prav zato se je Cerkev vedno smatrala za razsodnico umetnosti ter je odločala, katera izmed umetniških del ustrezajo veri, pobožnosti in cerkvenim zakonom ter so primerna za službo v svetišču.

V prvih krščanskih desetletjih vprašanje likovne umetnosti sploh ni obstajalo, kot je razvidno iz sv. pisma NZ, iz spisov apostolskih čtetov in apologetov II. stoletja. Upodabljanje sicer ni nikjer izrecno prepovedano, psihološko ozračje je pa likovni umetnosti povsem nasprotno, nekaj zaradi judovskega vpliva (v Je-

* Sklenjeno je bilo, da bo izšel v vsakem jeziku en sam uradni prevod. Zato navajam tu po prevodu, ki ga je izdal in založil Nadškofijski ordinariat v Ljubljani, 1964, čeprav je zlasti jezikovno dokaj pomanjkljiv.

zusovem času je bilo tolmačenje Mozesove prepovedi najstrožje), predvsem pa zaradi borbe s poganstvom, katerega najvidnejši izraz so bili maliki, se pravi poganški kipi. Likovni okraski v katakombah so bili zasebna zadeva; cerkvena oblast jih je trpela. Na splošno moremo reči, da je Cerkev postala prijateljica umetnosti po milanskem ediktu (313), ponekod prej, drugod pozneje: v helenistični koloniji Dura Europos ob Eufratu so imeli že l. 232 popolnoma poslikano cerkev, španski pokrajinski cerkveni zbor v Elviri (okoli l. 300), pa je strogo prepovedal vsake, celo stenske svete podobe (*Placuit picturas in ecclesia esse non debere, ne quod colitur et adoratur in parietibus depingatur*).

Ves srednji vek do renesanse je bila Cerkev res edina naročnica in zato *arbitra artium*, saj je bila v njenih rokah vsa organizirana kultura in dobrotelost; dolga stoletja je bila likovna umetnost skoraj izključno verska. Pozneje se je položaj bistveno spremenil, zlasti po francoski revoluciji; mnoga področja je prevzela država, Cerkev ni imela več na razpolago zadostnih sredstev, postala je „razsodnica“ v umetnosti le še v ožjem pomenu, na svojem področju: ne presoja umetnin v estetskem pogledu, ampak samo v verskem in to le tiste umetnine, ki naj služijo verski vzgoji in bogoslužju.

Bila je vedno prijateljica... Vendar je treba priznati, da so cerkveni ljudje včasih pretrgali z živo umetnostjo. Še sedaj nosimo posledice umetniško „prazne dobe“, ki se je začela po francoski revoluciji. V globoki duhovni krizi, ki jo je ta povzročila, so se ljudje skoraj nagonsko zatekli k trdnim temeljem prejšnjih stoletij, predvsem srednjega veka. Umetnost je postala laična in je šla svoja pota, Cerkev pa je gradila svoja svetišča in samostane v klasicističnem, neoromanskem, neogotskem, neobizantinskem slogu, ali pa v umetelno zvarjenih prvinah zlasti romanskega in gotskega sloga, ki sta bila — za ene ta, za druge oni — „cerkvena sloga“. Zelo hud udarec za pristno cerkveno umetnost je bil tudi akademizem prejšnjega stoletja in pa industrijsko izdelovanje devocionalij, ki je povzročilo poplavo kičastih izdelkov.

Pavel VI. je v govoru umetnikom, ki se udeležujejo nedeljske sv. maše za umetnike, pogumno priznal krivdo cerkvenih ljudi: „/.../ Obnoviti moramo prijateljstvo med Cerkvijo in umetniki. Saj ne, da bi bili to prijateljstvo kdaj zares pretrgali /.../ A kot se zgodi med sorodniki in prijatelji — prišli smo si nekoliko navzkriž. Dovolite odkrito besedo? Nekoliko ste nas zapustili, obrnili ste se k drugim studentem, hoteli ste izraziti druge stvari, do česar imate pravico — ne pa več naših stvari /.../

Naj bom iskren in drzen /.../: tudi mi smo vam povzročili marsikatero neprijetnost. Mučili smo vas, ko smo vam vsilili kot prvo pravilo posnemanje, vam, ki ste ustvarjavci, ko iz vas kar vrejo nove ideje in tiscčere novosti. Rekali smo vam: to je naš slog, morate se mu prilagoditi; svoje izročilo imamo, ostati mu morate zvesti; te in te mojstre imamo, posnemajte jih; imamo ta in ta pravila, druge poti ni. Prav zares, večkrat smo vam na-

deli svinčen plašč. Oprostite nam. In končno — smo vas tudi mi zapustili. Nismo vam razložili naših stvari, nismo vas uvedli v skrivno celico, kjer božje skrivnosti navdajo človeško srce z veseljem, upanjem, radostjo, navdihom. Nismo vas pritegnili, da bi bili naši učenci, prijatelji, sogovorniki; zato nas niste poznali.

In tako je bila vaša govorica za naš svet sicer ubogljiva, a nekam okorna, mučna in ni mogla najti svojega pravega izraza. Mi pa smo bili seveda s takim umetniškim izražanjem nezadovoljni. In mi — naj bo danes naša samoobtožba popolna, vsaj tu — smo z vami ravnali še slabše, ker smo si poiskali nadomestke, kič, cenene in malovredne izdelke, tudi zato —bodi povedano v naš zagovor —, ker nismo imeli sredstev za lepe, nove stvari, ki bi zaslužile občudovanje; in smo šli tudi mi na stranpoti, kjer so umetnosti in lepoti in — kar je za nas še huje — bogoslužju slabo stregli“ (*L'Osservatore Romano*, 10.5.1964).

Največ zaslug za spravo med Cerkvijo in veliko umetnostjo imata francoska dominikanca patra Régamey in še posebej P. Couturier (prvi je bil prej konservator v Louvru, drugi pa slikar); na njuno pobudo so dobili naročila za cerkveno umetnost Matisse, Le Courbusier, Léger, Braque, Rouault, Lipchitz, Chagall, Lurçat.

Leđ je prebit in papeževe pogumne besede zbujaajo upanje, da bo Cerkev odločno in hitro izpolnila bridko vrzel ter bo spet, novim časom in pogojem primerno, v polnem pomenu „prijateljica umetnosti“, če že ne bo več mogla biti kot nekđaj *arbitra artium*.

Posebno skrbno je Cerkev pazila, da bi sveta oprema dostojno in lepo sluđila lepoti bogoslužja ter je dopuščala tiste spremembe glede snovi, oblike in okrasa, ki jih je sčasoma povzročil tehnični napredek

Tudi v cerkveni opremi in oblačilih se mora Cerkev prilagoditi sodobnim razmeram in okusu, kar zavisi v veliki meri od novih tehničnih možnosti. Spreminja se snov: beli marmor in pozlačeni les sta nam danes tuja; težko je razumeti, čemu bi cerkvena oblačila morala biti samo iz svile. Spreminja se zlasti oblika: baročna vijuga nas draži, raje imamo mirno, jasno preprostost; krog baročnih plaščev in drugih cerkvenih oblačil je prava žalitev za sodobno oko, ki ljubi funkcionalno obliko in naravno, blagu lastno ubranost gub. Močno se spreminja okras; ni več samemu sebi namen, ampak mora biti zmeren in v skladu s celoto, ki je ne sme prevpiti.

UMETNOST JE SVOBODNA

Očetje so zato blagovolili o teh rečeh odločiti sledeče:

123. Cerkev ni nobenega sloga razglasila za sebi lastnega, ampak je v skladu z značajem in razmerami narodov ter potrebami različnih obredov dopustila oblike vsake dobe. S tem je v teku stoletij ustvarila umetnostni zaklad, ki pa je treba nadvse

skrbno varovati. Tudi umetnost naših časov ter vseh narodov in pokrajin naj se v Cerkvi svobodno razvija, da le z dolžnim spoštovanjem in častjo služi svetim stavbam in svetim obredom ter tako tudi svoj glas uspe pridružiti tistemu čudovitemu slavospevu, ki so ga velikani preteklih stoletij peli katoliški veri.

Cerkev svoje preteklosti ne zanika in svojega izročila ne zavrne, ampak spoštuje in skrbno varuje. Obenem pa se noče suženjsko vezati na preteklo, ampak v vsaki dobi ustvarja nove oblike; to je osnovni zakon vsakega živega organizma. Zato naj bo enkrat za vselej jasno, da verski ali cerkveni slog ne obstaja: slog se spreminja z okusom in mišljenjem, s tehničnim napredkom in splošnim kulturnim ozračjem ter zadeva umetnost nasploh. Vsak živ slog more izraziti vero in njene skrivnosti.

Koncilski očetje na ta način ubrano družijo skrb za zaklade pretèklih stoletij in potrebo, da je Cerkev tudi v umetnosti v vsaki dobi sodobna in v vsaki deželi na zemlji doma. Ne da bi zatajili izročilo, se moramo neprestano prilagojevati potrebam, razmeram in možnostim, ki nam jih ustvarja večno novi čas, značaju, kulturi in potrebam različnih narodov in obredov. V tej izjavi je jasno čutiti misijonsko in ekumensko misel, ki sta imeli na obeh dosedanjih zasedanjih cerkvenega zbora velik vpliv na vse odločbe. Latinska cerkev ne bo vsiljevala drugim cerkvam svoje umetnosti, zapadni misijonarji ne bodo smeli kaziti misijonskih krajev z zgradbami, ki so po obliki, navdihu in gradnji popolnoma tuje domači arhitekturi, in širiti kičastih devocionalij med ljudstvi, kjer je umetniško rokodelstvo še na zavidljivi ravni. Samo tako bo Cerkev v misijonih izgubila pečat tujstva in bo res kitajska na Kitajskem in kongoška v Kongu.

Ta člen poudarja torej na eni strani organsko rast in kontinuiteto v časovni perspektivi, na drugi pa čim širše prilagojenje v etničnem in geografskem pravcu: da bi vsak čas in vsak kraj na zemlji dal svoj delež bogoslužju, ki je v prvi vrsti božje češčenje, hvalnica Stvarniku, obenem pa bi se na ta način vedno bolj uresničevala *consecratio mundi*, posvečenje vsega stvarstva.

PRAVICE IN DOLŽNOSTI CERKVENE OBLASTI

124. *Ko ordinariji pospešujejo in gojijo resnično cerkveno umetnost, naj pazijo bolj na plemenito lepoto kot zgolj na razkošnost. Isto naj velja glede svetih oblačil in opreme.*

Umetnost je svobodna; cerkvena oblast pa ima pravico in dolžnost, da to svobodo v bogoslužnem pogledu nadzira.

Cerkvena oblast, ki odloča v konkretnih primerih, je ordinarij; to velja že od Tridentinskega cerkvenega zbora in po ZCP (kan. 1279). Ordinarij mora cerkveno umetnost pospeševati in gojiti, pri tem pa naj gleda bolj na plemenito lepoto kot na razkošnost.

Lepota zavisi v glavnem od umetnikovega dejanja, ki ustvari obliko (v filozofskem pomenu); to dejanje sicer nujno upošteva

tudi snov, zato more dragocenost neke snovi pripomoči k lepoti; nikakor pa ni moč istovetiti lepoto z dragocenostjo. Praktično: če ima kdo omejena sredstva, bo namesto bronca ali marmorja izbral les ali glino, toda kíp bo naročil pri pravem umetniku, ki računa morda desetkrat več kot rokodelca, a ustvari živo lepoto; in ne bo zapravil vsega denarja za dragoceno snov, ko se večkrat zgodi, potem pa delo izroči kamnoseku, ki mu bo izklesal poceni, toda mrtvaka. In glina bo postala neprecenljivo dragocena, marmor pa bo izgubil še svojo naravno vrednost, ker bo neuporaben.

Razumljivo je, da gre tu za estetsko lepoto, ki ni nujno povezana z naravno: nikakor ni "hčerka narave", kakor moremo brati še v kakšnem priročniku, ampak "hčerka" ustvarjalnega človekovega dejanja. Umetnost je umetnost, ker ni narava. Torej ni nujno, da bi umetnost naravo posnemala.

To odlok se ujema s sodobnim okusom, ki ljubi enostavnost in preprosto iskrenost; obenem pa je v skladu z evangeljskim uboštvom, ki so ga škofje na drugem zasedanju tako močno poudarjali: res ni za božjo hišo nobena stvar predragocena, vendar pa je Cerkev najprej Cerkev ubogih in se mora zato tudi v hiši božji, ki je obenem hiša vernikov, varovati izzivajočega razkošja.

Škofje naj si skrbno prizadevajo, da bodo daleč proč od božjih hiš in drugih svetih prostorov umetniška dela, ki nasprotujejo veri, pravosti in krščanski pobožnosti ter žalijo pravi verski čut bodisi zaradi zmaličenih oblik ali zato, ker niso zadosti umetniška, ampak povprečna in kičasta.

Pri zidanju svetih stavb je treba skrbno paziti, da bodo primerne za opravljanje liturgičnih obredov in da bodo omogočale dejavno sodelovanje vernikov.

Že Tridentinski cerkveni zbor je izdal jasne odloke proti umetninam, ki ne spadajo v sveti prostor; v tistih časih je bilo namreč po cerkvah veliko vražarskih, krivoverskih, mitoloških in posvetnih del; namen cerkvene umetnosti sta pa „pietas et oratio“, pobožnost in molitev.

Če je sodba glede vere in pravosti dokaj lahka, je veliko težje določiti, če neka umetnina res nasprotuje krščanski pobožnosti: v tem primeru je treba pač upoštevati konkretno krščansko občestvo, kateremu služi; kar je neukim ali estetsko neizobraženim v pohujšanje, more biti izbranemu kulturnemu občestvu učinkovito pomagalo v molitvi in duhovnem življenju.

Pravi verski čut žalijo dela „izmaličenih oblik“: koncilski očetje imajo v mislih dezintegracijo, drobljenje človeške podobe od Picassa naprej, drobljenje, ki razodeva nekrščansko pojmovanje človeka, njegovega bistva in njegove usode. Pavel VI. se je v navedenem govoru dotaknil tudi tega vprašanja: „Dobro veste, da nam je hudo pri srcu, ko gledamo nekatere vaše izrazne načine, ki nas žalijo kot varuha celotne človekove narave, popolne človekove definicije, njegovega zdravja in njegove moralne trdnosti.“ Ne gre torej za navadno likovno deformacijo, ki je običajno iz-

razno sredstvo, ampak za izmaličenje človekove npravne podobe (izvirnik uporabljaja izraz *depravatio*).

Vsi, ki jim je pri srcu resnična umetnost, bodo z veseljem pozdravili odlok, ki končno pometa s kičem, v prvi vrsti z vsemi sentimentalnimi, polizanimi podobami in kipi iz mavca. Instrukcija sv. oficija o cerkveni umetnosti (1952) jih je potisnila od oltarja proti vratom (prepoveduje kičaste podobe na oltarju in bližnjih stenah), sedaj pa jih cerkveni zbor pošilja skozi vrata „daleč proč od božjih hiš in drugih svetih prostorov“. Take podobe so namreč v svoji omlednosti prava karikatura zdravega verskega čutenja ter so pogosto tudi v npravnem pogledu dvoumne; vedno pa so v umetniškem in verskem pomenu lažne. Teolog dr. R. Egenter meni, da je poplava kičastih podob eden glavnih vzrokov, ki so v zadnjem stoletju odtujili Cerkvi ljudske mase (Kitsch und Christenleben, 1950, str. 8).

Glede gradnje cerkvenih stavb postavlja cerkveni zbor načelo arhitektonske funkcionalnosti; arhitekt mora imeti pred očmi živo konkretno, današnje liturgično občestvo in z njimi v zvezi dve glavni zahtevi: da bo sveti prostor čim pripravnejši za sodobno opravljanje liturgičnih dejanj in da bodo mogli verniki pri njih čim bolj dejavno, polno in pobožno sodelovati. Arhitekt naj torej mirno zavrže stare, dostikrat lažne simbolične izumetničene oblike in neupravičeno okrasje ter naj ustvari nov prostor, v katerem se bo krščansko ljudstvo zavedlo samega sebe. Ta konciliska smernica se lepo ujema z enim temeljnih načel sodobnega stavbarstva: oblika naj izraža namen ali funkcijo arhitektonskega prostora.

Zakramentalno in liturgično življenje je v svojem bistvu in glavnih obredih vedno enako, vedno isto; obenem pa je tudi dinamično in večno novo, ker ga živijo večno novi in drugačni ljudje, na večno nov način. Umetnost, posebno še arhitektura, se mora torej prilagoditi miselnosti in potrebam današnjega človeka, da bo njegov resnični izraz in da bo odgovarjala njegovim stvarnim potrebam. Nemška škofovska liturgična komisija pravi: „Današnja cerkev naj bo za današnje ljudi; zato naj bo tako oblikovana, da bo sodčni človek mogel razumeti in čutiti, da je zgrajena zanj.“ Glavne potrebe današnjega človeka so: občestveno življenje; resničnost in pristnost; enostavnost, bistvenost brez nepotrebnega okrasja; jasnost in razumljivost; mir, spokojnost, vedrina; občutek toplote in varnosti.

Če se bo ravnal arhitekt po teh smernicah, bo njegova stavba sama po sebi verska in simbolična.

125. *Ohrani naj se navada, da so v cerkvah vernikom na razpolago za češčenje svete podobe, vendar v zmernem številu in po primernem redu, da ne bodo izzivale zgledevanja pri krščanskem ljudstvu in dajale netiva neurejeni pobožnosti.*

Bistveni lastnosti že zgolj človeške, toliko bolj krščanske modrosti, sta prava mera in ravnotežje. Ta člen, ki ponavlja prejšnja navodila (prim. zlasti Instrukcijo sv. oficija, 1952), obsoja moder-

ne ikonoklaste, ki bi radi odpravili vse podobe in kipe ter dopuščajo kvečjemu abstraktno okrasje; toda v središču naše vere je učlovečenje, zato so svete podobe učinkovit pripomoček za vero in pobožnost. Obenem in enako pa cerkveni zbor še enkrat obsodi pretirano število podob (več Marijinih podob ali kipov v isti cerkvi) in njih neprimerni red, ki je izraz neurejene pobožnosti (sv. Anton ali sv. Jožef na častnejšem mestu kot Kristus ali Marija). Na splošno naj bo torej po cerkvah zmerno število podob in v takem redu, da bo središče bogoslužja in pobožnosti Kristus in Njegove velikonočne skrivnosti.

126. *Ob presojanju umetniških del naj krajovni ordinariji zaslisijo komisijo za cerkveno umetnost in, če je treba, še druge priznane strokovnjake ter komisije, o katerih govorijo člani 44, 45 in 46.*

Skrbno naj ordinariji pazijo, da se cerkveni predmeti ter dragocenosti, ki so okras hiše božje, ne bodo prodajali ali uničevali.

Objektivno presojanje umetniških del je težka in kočljiva zadeva, ki predpostavlja veliko strokovnega znanja, izkušnje in okusa. Zato naj se škofje ne zanesejo na lastno sodbo, ampak naj se posvetujejo z merodajnimi komisijami (po potrebi tudi z liturgično in glasbeno) in s priznanimi strokovnjaki.

127. *Škofje naj sami ali po duhovnikih, ki so izkušeni in ljubijo umetnost, skrbijo za umetnike, da jim bodo vcepljali duha cerkvene umetnosti in svetega bogoslužja.*

Razen tega se priporoča ustanovitev šol ali akademij za cerkveno umetnost v tistih deželah, kjer se zdi primerno.

Konstitucija modro obide polemiko, ki je zagorela posebno pred dobrimi desetimi leti, če more agnostičen umetnik ustvariti pravo cerkveno umetnino ali ne. Vprašanje skuša raje rešiti s pozitivne strani, ko priporoča škofom, naj poskrbijo za versko in liturgično vzgojo umetnikov; to je mogoče doseči s predavanji, krožki, kongresi, s posebnimi nedeljskimi sv. mašami za umetnike in najprej seveda z osebnim stikom, ki obnovi pretrgano ali zrahljano vez med Cerkvijo in umetnostjo in odstrani mnogo nesporazumov. Umetniki si v veliki večini vsega tega želijo.

Bolj kočljivo je vprašanje šol ali akademij za cerkveno umetnost, ker take ustanove skoraj vedno zaidejo v akademizem; zato konstitucija previdno pristavi: „kjer se zdi primerno“. Za Nemčijo so imeli lani v Münchenu poseben razgovor pod vodstvom znanega arhitekta Rudolfa Schwarza. Mnogi menijo, da bi bilo bolje, če bi dali cerkveni umetnosti večji razmah na splošnih umetnostnih akademijah, tudi zato, ker bo sicer na teh prišlo do popolne sekularizacije.

Prav gotovo pa je potrebno, da bi ustanovili nekaj institutov za cerkveno umetnostno zgodovino; tak institut bi moral obstajati zlasti v Rimu, kjer imamo že dolga leta institut za krščansko arheologijo in institut za cerkveno glasbo. Na takem zavodu bi se strokovno izobraževali člani škofijskih komisij in profesorji za cerkveno umetnostno zgodovino.

Še bolj kot v 122. členu poudarja konstitucija na tem mestu umetnikovo dostojanstvo: njegova ustvarjalnost je podobna božji stvariteljski moči; in njegova dela, ki jih Cerkev sprejme v liturgično službo, sodelujejo pri notranjem verskem oblikovanju krščanskega občestva. Še noben uradni dokument ni doslej priznal umetniku teh lastnosti tako jasno in v takem obsegu.

O umetnikovi apostolski vlogi je Pavel VI. tedaj tudi dejal: „Za našo apostolsko službo potrebujemo vaše sodelovanje. Naša apostolska služba je namreč v tem, kot vam je znano, da duhovni, nevidni, neizrekljivi božji svet oznanjamo, približujemo, razlagamo in zanj vnemamo srca. Vi pa ste mojstri prav v tem pretakanju nevidnega sveta v dostopne in razumljive oblike; to je vaš poklic, vaše poslanstvo / ... / Obenem pa imate še to prednost, da istočasno ohranite duhovnemu svetu /, ki nam ga približujete in razodevate, njegovo neizrekljivost in nadčutno bistvo, skrivnostnost in nujo, da ga dosežemo obenem z lahkoto in z naporom / ... / In če ne bi imeli vaše pomoči, bi bilo naše oznanjevanje blagovesti jecljavo in negotovo in bi se morali potruditi, da bi postalo umetniško, celo preroško. Da bi doseglo moč, ki jo ima lirični izraz intuitivne lepote, bi morali združiti duhovništvo in umetnost.“

NOVA ZAKONODAJA

128. *Kakor liturgične knjige po členu 25 je treba čimprej pregledati in popraviti kanone in cerkvene določbe o bogoslužnih predmetih, zlasti določbe o dostojni in primerni zidavi cerkva, o obliki in postavljanju oltarjev, o odličnosti, mestu in varnosti tabernaklja, krašenju in okrasju cerkva. Izboljša ali odpravi naj se, kar o primernosti in lepoti krstilnice ter o primernosti svetih podob, se zdi neskladno z obnovljenim bogoslužjem, obdrži ali nanovo uvede pa tiste, kar ga pospešuje.*

V tej zadevi zlasti glede tvarine in oblike cerkvenih predmetov in oblačil, se daje pokrajinskim škofovskim zborom po členu 22 te konstitucije pravica prilagajanja krajevnim potrebam in navadam.

Ugledni liturgist, A. - M. Roguet, ravnatelj Zavoda za liturgično pastoralno v Parizu, piše; „Ta člen je v celem poglavju najvažnejši, ker zbuja največ podmen in upov. Vso zakonodajo o cerkveni umetnosti bo treba „čimprej pregledati“. Prvi razlog za to je dejstvo, da je ta zakonodaja nastajala sproti, iz dneva v dan, zato je neenotna in nedosledna; poleg tega je zakone večkrat navdihnil togi konservatizem; na drugi strani pa cerkveni zbor ne more poseči v podrobnosti, ki so v tej stvari vsaj tako važne kot načela. Ze *Mediator Dei* opozarja, da je razvoj umetnosti vplival na razvoj liturgije. Tako je npr. uporaba novih gradbenih snovi pospešila občestveni značaj liturgičnih opravil, ker stebri, njih povezava in stranske ladje niso več potrebni. Še bolj pa bodo naše

cerkve in njih obliko spremenile liturgične reforme, ki jih je uvedel cerkveni zbor ali ki bodo še nastale v njegovem duhu. Tako bosta npr. poudarek velikonočne skrivnosti in obnova velikonočne vigilije gotovo vplivala na „primernost in lepoto krstilnice“. Na „obliko in postavljanje oltarjev“ bosta mogli vplivati važnost, ki so jo dali besednemu bogoslužju, in obnovljeno somaševanje. „Odličnost, mesto in varnost tabernaklja“ bo mogoče doseči na drugačen način, če bodo do skrajne možnosti izpolnjevali odločbo, da naj obhajajo s sproti posvečenimi hostijami, itd.“ (*La Maison-Dieu*, 77, str. 216-217).

Ker te stvari večinoma ne zadevajo bistvenih liturgičnih prvin, a se na drugi strani prav v njih razodevata značaj in izročilo različnih narodov in kultur, bo tu decentralizacija največja in bodo imeli pokrajinski cerkveni zbori dokaj proste roke, posebno še v misijonih.

POUK CERKVENE UMETNOSTI V SEMENISČIH

129. *Klerike je treba v času filozofskega in teološkega študija poučiti tudi o zgodovini in razvoju cerkvene umetnosti ter o záravnih načelih, ki morajo biti osnova izdelkom cerkvene umetnosti, da bodo znali ceniti in ohranjati častitljive cerkvene spomenike ter da bodo sposobni umetnikom ob njihovem delu dati primerne nasvete.*

Načela cerkvenega zbora, zakoni pokoncilskih komisij in škofovskih zborov pa bodo ostali mrtva črka, če duhovščina ne bo imela pravega odnosa do cerkvene umetnosti. In za tak odnos ni dovolj estetski čut, okus, „veselje do umetnosti“, ljubiteljstvo; potrebno je tudi zgodovinsko in teoretično znanje. Zato ta člen dokaj podrobno začrta program in cilje pri poučevanju cerkvene umetnosti v semeniščih: poučujejo naj jo v obeh kurzih ali fakultetah, na filozofski in na teološki; pouk naj ne bo samo zgodovinski, strokovnjaški, ampak naj predoči umetnost v širšem okviru živega bogoslužja in duhovnosti; in naj bo tak, da bo znal duhovnik ceniti poleg sodobnih umetnin tudi častitljive spomenike minulih stoletij in slogov, jih razlagati vernikom in ohranjati za prihodnje rodove: še več: semeniški pouk naj bi ga usposobil, da bo znal zlasti v liturgičnem pogledu voditi arhitekta, ki mu bo gradil ali preurejal cerkev, umetnike, ki mu jo bodo krasili, starše prvoobhajancev, ko bodo izbirali spominske podobice, novoporočence, ko si bodo kupovali svete podobe za novi dom.

Do sprave in sodelovanja med Cerkvijo in umetnostjo mora priti najprej in predvsem na ravni duhovnik-umetnik.

130. *Primerno je, da uporabljajo škofovske znake le tiste cerkvene osebe, ki imajo ali škofovsko posvečenje ali posebno jurisdikcijo.*

Člen spada le posredno v to poglavje; dovoljuje škofovske znake le pravim škofov in tistim, ki imajo enakovredno jurisdikcijo (vladajoči redovni opati, apostolski prefekti v misijonih).

Ko sem to poglavje prvič prebral, sem bil nekoliko razočaran. Veliko več sem pričakoval; zdelo se mi je, da je v njem preveč starega in premalo novega, da je vse nekam medlo in ohlapno. Vendar ni tako.

Najprej: niso važni posamezni izrazi, važen je duh; ta pa je isti kot v celi konstituciji.

In navidezna ohlapnost je v tem primeru bolj dobra kot pa slaba lastnost: ravno v umetnosti je treba pustiti vsaki deželi in kulturni skupini lasten obraz. Zato daje cerkveni zbor le splošne smernice in prepušča vso odgovornost škofom in škofovskim zborom. A.-M. Roguet duhovito pripominja, da je v tem poglavju hvalevredno prav tisto, česar v njem ne najdemo. Res je precej ponavljanja, vendar so pa očetje tudi marsikaj izpustili, kar so uradne odločbe v zadnjih desetletjih močno poudarjale v polemičnem in konservativnem duhu: nič več ne svarijo pred moderno umetnostjo in njenimi deformacijami; nič več ne govorijo o zvestobi „tradicionalnim“ oblikam in slogu; izpustili so zahtevo, da mora biti umetnik, ki dela za Cerkev, nravno in versko neoporečen; umetnost ni več zgolj „ponižna dekla“, „služabnica“ bogoslužja (Pij X.: *humilis ancilla*; Pij XII.: *ministra*; konstitucija pa uvaja zelo lep izraz, ko izjavlja v 112. členu, da ima glasba *munus ministeriale*).

Je pa tudi v tem poglavju mnogo pozitivno novega, v prvi vrsti pristržno razpoloženje do sodobne umetnosti, do umetnikov in do različnih kultur ter obredov. Umetnost, zlasti arhitektura, naj raste iz tesnega sodelovanja med hierarhijo, umetniki in verniki, da bo veren izraz nauka in resničnega življenja obenem, bolje — izraz učlovečenega nauka. Jasno je tudi večje spoštovanje do umetnikove osebnosti in ustvarjalnega daru, njegova vloga v krščanskem liturgičnem občestvu je važnejša. Močno je poudarjena bistvena vrednost in svoboda umetnosti nasploh.

Zato smemo trditi, da je konstitucija tudi glede umetnosti učinkovito sredstvo v rokah škofovskih konferenc, škofov, umetnikov, vernikov. Gibanje se je začelo in se bo nadaljevalo; tu in tam bo morda počasneje in naporneje, a nič ga ne bo moglo ustaviti. Obnovljena liturgija bo nujno zahtevala nov okvir — sebi primerno umetnost. In nova umetnost bo dala božjemu jedru bogoslužja sijaj v tvar ujete duhovne lepote.

v
UCIM GOVORITI OTROKA

France Papež

Na vrhu stopnic je
in me pozdravlja...
Zbiram besede —
noč je, pa se mi zdi, ko da bi bilo
šele zvečer;
še se spominjam vsega.
Otrok me gleda z velikimi očmi
in sprejema od vetra ožgane besede.
Temni borovci se izgublajo v dalji.
Natočim kozarec rdečega vina —
nekaj miru najdem v samotnih nočeh,
ko sedim ob ladijskem krnu
in si umišljam, da je doma pomlad
in vse v cvetju.
Prvi dnevi v maju...
A tu je otrok in me gleda in vprašuje,
ogelj zagori, veter raznaša iskre —
še sem sredi bojev.
V naglici izgovarjam besede,
otrok jih takoj ponovi;
to so zakletve in molitve,
nove besede, ki skrivajo v sebi moč ognjev,
stare besede z močjo korenin.

Veter in morje slepita oči,
otrok me posluša, ponavlja besede,
in zdi se mi, da dobivam spet
izgubljene domove in prijatelje
in vse nepozabno življenje.
Kratki trenutki sreče —
kratki so tudi trenutki izgube.
Govorim o domu in o zemlji,
o preteklosti in prihodnosti
in o Sloveniji...
Hitro pada čas,
beseda ne utihne,
otrok ve že vse, kaj je bilo
in kako je bilo.

Vsaka beseda zakriva na svoj način smrt
in odkriva življenje.

Rečem domovina,
pa vidim polja in gozdove in kamen —
živ čas in živo kri
pod stoletno lipo.
V vročem poletnem popoldnevu pijemo vino
iz lončenih posod;
besede so težke in vriskajoče,
ljubezen, ki vžiga srce,
uči nove izraze.
Logika zemlje in logika srcá...

Ponavljam stare besede,
zadnje jesenske rože spravljam v knjigo —
pot je še dolga in ohraniti bo treba
podobo pšeničnega polja
in vinskih goric.
Besede so vez med dušo in zemljo,
podoba stvarnosti in ideje.
Otrok govori, vse hoče vedeti,
vse ve.
Resnične besede mi vrača —

besede in bit so kot ogenj.

STAVKOKAZI

Vinko Beličič

Večerja je minila; ni bila nič posebnega, ali razpoloženje v kuhinji — v edinem toplem prostoru — je bilo polno pričakovanja. In ko je radio med poročili ob koncu dneva naznanil, da je minister tisti popoldan še enkrat sprejel predstavnike vseh štirih — ali kolikor jih je — sindikalnih organizacij ter z njimi pretresel razna vprašanja, pa razgovor navzlic ljubeznivosti ni privedel do sporazuma, zavoljo česar bo vse, kar plačuje država, opolnoči stopilo v štiriindvajseturno stavko, je tisti moj fant, ki zmeraj le sentimentalne pevce posluša, poskočil s stola in žarečih oči napovedal:

„Jutri bomo spali ko svinje!“

Osupnil sem ob nenavadnem in dokaj vulgarnem prislovnem določilu primere, a se v hipu zavedel, da govori v svojem in v imenu svojih bratov, nikakor pa ne v mojem. Jaz pač ne bom spal — jaz sem suplent — jaz ne smem stavkati! Mukoma sem otroke spravil v posteljo — srečne otroke, ki se jim bo noč podaljšala globoko v beli dan, medtem ko se bom jaz stresel ob šestih in bo vame srepelo samo magnezijsko oko Junghanse s svojo strupeno, brezprizivno budnico.

Drugo jutro ni bilo težko dobiti prostor v tramvaju. Hlad je vladal po vozilu: nikjer živžava obojespolne narodove bodočnosti, nikjer odličnjakinj (ali zamudnic?) z odprtimi zvezki in knjigami na kolenih. Ob koncu vožnje sem samogibno segel po aktovki v mreži nad sabo ter se po vsakdanji, do koraka preračunani poti ob morju odpravil proti šoli. Po praznem obrežju so stopicali galebi in za spremembo iskali nemesne hrane.

Dospel sem na cilj v sladkem upanju, da bo vsa mladina — ker ni v suplentskem položaju — ostala doma in tako izpričala solidarnost s svojimi učitelji. V zbornici sem našel že dva kolega: in spogledali smo se z nasmehom iz zadrege — vsi trije oočaljeni, z visokim čelom, z gubami po obrazu — isti trije, ki smo se tam prvič srečali že pred malone dvajsetimi leti... na tistem plamenem začetku... onadva z zmagovitega brega, jaz s poraženega.

Bili smo sami trije in smo ugibali, ali bo sploh kaj s poukom. Nekaj šuma je že bilo po hodniku, pa smo se tolažili, da bo tiste navdušence pognala ven praznina razredov. Tedaj je stopil v zbornico ravnatelj.

„Jaz imam od današnje stavke samo to, da sem moral vstati že ob sedmih,“ se je nasmehnil. „No, zaradi statistike moram vedeti — ker bom pač moral sporočiti naprej —, kako je s stavko na naši šoli. Kolega Lamut, izjaviti morate, ali stavkate ali ne.“

„Izjavljam, da kot suplent ne stavkam. In da res ne stavkam, je najboljši dokaz ta, da sem prišel v šolo četrto ure pred začetkom pouka — tako ko vsak dan.“

„Pa vi, kolega Ukmar?“

Z nizkim glasom je ogovorjeni dejal: „Jaz ne stavkam. Sram me je, ali ta moja sramota naj pade na konzule.“

Ravnatelj je vsrkal zrak med zobmi kakor vselej, kadar se je premagoval ali pa hotel spregovoriti kaj tehtnega. Pogledal je mene.

„In vi, kolega Štefanič, ali stavkate ali ne?“

„Ne stavkam. Država mi izkazuje dobroto, saj mi vsako jesen potrdi suplentstvo — ne smem ji biti nevhvaležen, ne smem je puščati na cedilu, kadar je v stiski. Prišel sem, da učim. Upam, da so tudi učenci prišli v polnem številu.“

Ravnatelj je pogledal na uro in povedal:

„V dveh razredih lahko pričnemo reden pouk, tiste redke iz ostalih razredov pa pošljem domov. Vsak čas bo pozvonilo.“

Odšel je iz zbornice, Ukmar in jaz sva segla po razrednicah, Lamut pa je s pripombo, da ostane v zbornici za rezervo, pod lučjo razgrnil časnik, odložil očala in nama čestital, ker nisva prišla zastoj v šolo.

Sedel sem za kateder in premišljal, kaj naj vpišem v prvi predalček tistega dneva. Četrtnina učencev je pokazala solidarnost s profesorji — vpisal sem najprej nje: ne vem, ali zato, da bodo kaznovani ali pohvaljeni. Čutil sem, da me navzoče tri četrtnine gledajo ko nadlego, češ če tebe ne bi bilo, bi šli mi lepo domov. Vračal sem jim v mislih: da ni vas tu, bi jaz v zbornici Lamutu delal družbo in se mi ne bi bilo treba poniževati pred mladino, ne bi čutil iz vseh oči istega očitka: „Stavkokaz!“

Vročina mi je plala iz obraza in nisem vedel, s čim naj začnem. Zdelo se mi je, da bi si sam zmanjševal čast, ako bi učenec pravil, kakšen je položaj suplenta v državi: da je takoj odpuščen, ako zaradi bolezni ali družinskih zadržkov ali česa drugega ne pride v šolo; da sicer ostane v službi, ako ga lahko nadomestijo kolegi, ali da izostanek ne sme biti daljši ko šest dni, oziroma se izostankov v šolskem letu ne sme nabrati več ko za šest dni; odpuščenemu se seveda takoj ustavi plača in tudi bolniško zava-

rovanje začne dogorevati. Učence sme — in tudi mora — ostati doma, če ga trese mrzlica; suplenta to ne sme zadrževati, tudi če „ex cathedra“ ves razred okuži z influenco.

Ne vem ali sem navzočim povedal vse to (v lastno opravičilo) ali nisem; in če sem jim, sem gotovo navedel tudi revijo, nje letnik, številko in stran, kjer to lahko sami berejo. Tudi ne vem, ali sem poudaril — v razredu smo tisti čas obravnavali Cankarja —, da je po *Hlapcu Jerneju* in *Šimnu sirotniku* bilo že dvoje svetovnih vojn in cela vrsta revolucij, da so mnogi kralji odromali v begunstvo ali pregnanstvo, a njih prestoli v muzej; da pa je nekaj stalnih profesorjev v naši državi (statistika pravi, da manj ko ena četrtina), kar daje temu stanu ugled.

Končno nas je sluga z zvoncem iztrgal iz vnetega ponavljanja odvisnikov. V zbornici sem našel Lamuta, ki je zehal in se pretegoval kakor maček po uri spanja: časnik je bil prežvečen.

Pokončni Ukmar je odložil razrednico, si prižgal cigareto in ob odhodu rekel: „Tako, zdaj pa na drugo šolo, da vidim, ali bo še tam kaj dela. Jaz namreč ne stavkam. Suplent je na kratek povodec privezan.“

Lemut je vedel, da mora otati na svojem mestu do desetih.

„Služba je služba!“ je modroval. „Ne maram, da bi me kdo kam brcnil. Komaj čakajo, da bi me, ali jaz ne bom nikogar dražil. Si že videl kdaj na Ponterosu stare možičke, ki po tleh pobirajo solatne liste — tiste, veš, ki jih je prodajalka odtrgala od glavice, ko si ti kupoval solato? Pa ohrovtove liste pobirajo. Pa tam po odvrženem sadju brskajo s palico... Je hudič: telo mora imeti vsak dan svojih dva tisoč kalorij, drugače njegova administracija ne more dalje.“

Pozvonilo je za drugo uro — čisto nakratko, kakor pač zasluži en sam razred, povrh še maloštevilen. Nisem ga našel kompletnega, zakaj skavt Bubnič se je s prijatelji odpravil na Mali Volnik kurit ogenj in kuhat makarone. Enojko v razrednici sem mu povišal v dvanajstico — a kot stavkokazu naj mi bo prihranjeno opisovati potek tiste ure!

Ob desetih dopoldne sem stal samozavestno v zbornici, in ko je prišel ravnatelj, da naju z Lamutom odpusti, sem upapolno pripomnil (brez upanja na odgovor):

„Ti dve današnji uri imam v rezervi za kak morebiten poskus gripe. Zima je še dolga.“

Nestrpno me je doma pričakoval zarod, a žena ni dala kosila na mizo, dokler se ni vrnil mož - suplent. Nič ni bilo ta dan bledice v fantih, nič utrujenosti, nič glavobola, nihče ni tožil nad želod-

cem, nihče ni bil siten ali žaljiv: pospravili so s krožnikov in s prta, da so se mi zdravniki in lekarne kar zasmilili.

„Jutri bom spet doma! Radio je povedal, da bo stavkal openski tramvaj! Kaj pa ti, očka?“

Spogledal sem se z ženo in brez moči povetil glavo. Tisti trenutek je ugasnila radost, ki sem jo začutil, ko sem domov grede srečal nekdanjo učenko, srečno mlado gospo, in na prvi pogled ugotovil, da se bo slovenski narod v zamejstvu kmalu povečal za eno dušo.

„Kaj boš pa ti naredil, očka?“ so me izzivali siti otroci.

Očka pojde zgodaj počivat: v mrzlem in mračnem jutru ga čaka uro dolga vijugasta pot dol v tisto častitljivo poslopje ob morju.

P E S M I

Humbert Pribac

Sanjam o golobih
ki plavajo nad vinogradi...
o besedah,
ki so ljubezen do vsega
in polagajo blago roko
na trudno srce,
ki objokujejo jad,
obup, jezo
in vse kar boli.

Sanjam o jatah golobov,
ki so odleteli
izpod mojih zvezd
in so šli na pot
bogvekam,
oznanjat ljubezen
travam in drevesom,
živalim,
kamnom in ljudem.

In vem zares
da Bog živi,
ker sem ga spoznal
takrat,
ko sem se začudil,
da čutim in sem
in da jutri
me več ne bo.

Duh je tisti,
ki plava visoko
nad dolinami snovi
in ve zanjo,
ki vse objemlje
in vse boža
z ljubeznivo roko
ustvarjanja in večnosti.

In če bodo poslali ladje
v skrajnosti vesolja
in sebe posadili
na Olimp bogov,
ljudje, ki so prah in hip,
ne bodo dosegli
večnosti.

In če bodo iskali Boga
v neskončnosti časa
in koncih vsemirja,
ga ne bodo našli,
ker ne vedo za pot
in ne verjamejo v njo,
kajti zašli so s pota srca,
ki je življenje,
s pota ljubezni,
ki je Bog.

O USTAVNEM POLOŽAJU V SLOVENIJI

Božidar Fink

Zanima nas ustavno stanje, ki velja v delu Slovenije, kateri sestavlja Socialistično federativno republiko Jugoslavijo. Kadar govorimo o Sloveniji kot celoti, moramo gotovo s tem pojmom razumeti vse dele slovenskega narodnega ozemlja, ne samo tistega, ki je v tako imenovani matični državi. Zato posebej omenjamo, da nam Slovenija v tem primeru pomeni politično enoto, ki nosi uradno slovensko ime.

Takoj je tudi treba povedati, da v tem prispevku ni pričakovati izčrpnega prikaza ustavnih načel, institucij in prakse. Upoštevati je namreč treba, da ustavni teksti, ki veljajo v Sloveniji, niso skoraj v ničemer izvedbe klasičnih ustavnih predlog, ampak so izraz socialistične zamisli države in družbe ter pojmovanja človeka. Zato bi bilo za resno analizo treba ustavna določila preizkušati glede na nauk marksizma-leninizma. A to bi zahtevalo dolgotrajne koncentracije in poglobljenega študija doktrine, ki nam je pa v resnici nezanimiva, ker je v končnih zaključkih nepričljiva. Aleksander Bilimovič, profesor narodnega gospodarstva pravne fakultete v Ljubljani, je brez pridržkov priznal, da Marxa ne razume, čeprav je njegova dela temeljito preučil. Upoštevati pa je tudi treba, da bi bilo to zamudno delo, ker v Sloveniji veljata dve ustavi, zvezna in republiška, ki imata skupaj 496 členov, in še ni uvodni del, ki je izven številčnega reda členov. Ta obseg je v primerjavi z ustavami nekomunističnih držav približno dvojen. Po snovi pa posamezna določila segajo v take podrobnosti ali pa doktrinarne subtilnosti, da res ni pretirano, če rečemo, da je ustavo res poznati možno le strokovnjaku za socialistična ustavna vprašanja, saj je včasih celo izrazje nam že neumljivo ali vsaj temno: npr. razširjena družbena reprodukcija, družbena socialistična demokratična skupnost, kadrovska vzgoja itd.

Zato bo mogoče dati samo nekaj pogledov na obe ustavi, nekaj misli ob njenem branju ali nekaj zanimivosti.

Predno preidemo k stvari, pa ne bo odveč, če zavzamemo načelno stališče do novih pojavov, kolikor so novi, ne kolikor niso spravljeni z našim nazorom. Nikakor nočemo biti aprioristi: „Kar je njihovo, ni naše; in kar ni naše, je zanič“. Tako stališče bi bilo negativno, ker bi apriorno odklanjalo vse, kar se doma dogaja. Priznajmo, da to ne bi bilo ne pametno ne pošteno. Ni zmote brez zrna resnice, ne tirana brez dobrega ukrepa. Vsaka zgodovinska revolucija je začela novo dobo, vzbudila novo miselnost,

dala človeku in družbi drugo pot. Celo to pravijo, da je vsaka revolucija, čeprav še tako strašna, v svojih daljnih posledicah vendar vsaj v nečem dobra, v tistem namreč, kjer je reakcija na obstoječe zlo, ki ga hoče odpraviti. Kdor bi z notranjim prepričanjem odrekal vsako pozitivno noto vsemu javnemu življenju določene družbene skupnosti v relativno daljši dobi, bi to pomenilo, da je obupal nad človekom in njegovo usodo. Zato od nas terja vest, da smo pravični do nasprotnika in da smo zadovoljni, če v kaki stvari narodni skupnosti ni tako hudo, kot bi se bali. Najmanj pa bi bilo prav, če bi vse odklanjali samo iz opoziciionalnosti, iz zagledanosti v to, česar smo bili vajeni, pa je morda drugotnega pomena. To poudarjamo zato, da odbijemo od sebe vsak očitek slepega fanatizma, ki bi bil idejne emigracije nevruden. Pri ocenjevanju stanja je torej treba razlikovati med tem, kaj je načelno nesprejemljivo, kaj je po okolnostih neprimerno, kaj je spet nepopolno in kaj je končno takega, da je vredno premisleka.

Naša dolžnost, ki izhaja iz ideje pravičnosti do vseh in iz ljubezni do narodne skupnosti, je tudi ena naših hudih težav. Ker nismo podaniki javne oblasti, ki vlada Sloveniji, smo mogli vztrajati pri tem, da te oblasti ne priznamo. Za nas so vladajoči doma samo oblast kot sila, ne pa oblast kot pravica. Zato ji še vedno velja naš odpor, ki ne sme popuščati. Vendar pa zgodovinskega dejstva ne moremo zanikati. Ne smemo iti mimo dejstva, da je v našem narodu proces globokega preoblikovanja miselnosti. Spreminjanje v navpični smeri nas mora vznemirjati, otopelost tudi za naturalne vrednote duha, pešanje čuta požrtvovalnosti, prijateljstva, nesebičnosti, zvestobe, zamiranje iskrenega veselja, so pojavi, ki jih globoko obžalujemo. Proti temu mora vedno iti prizadevanje vsakega človeka, ki čuti odgovornost, in v tem je tudi vsaj v teoriji mogoče pričakovati uspehov. Vodoravni premiki pa so usodnost, ki ji nihče ni kos. Gre za moralno indiferentne stvari, ki jih moremo samo ugotavljati in sprejemati. Težava je prav v tem, kako razlikovati med eno in drugo kategorijo razvojnega procesa. Po principu obrambne borbe bi vse zavračali in težili k povrnitvi v prejšnje stanje. Fatalisti bi vse spremenili, češ, proti toku ni mogoče. Mi pa zahtevamo priznanje in veljavo trajnih načel, ki jih z razumom odkrivamo v naravi človeka in sveta in ki so nam dana po nauku, a sprejemamo življenje v vsej njegovi razvojni raznolikosti. In to stališče zahteva veliko prizadevnosti, a še več moralnega junaštva, po katerem je mogoča mirna presoja in dobroverna odločitev.

Za poznavanje ustavnega položaja Slovenije v socialistični Jugoslaviji je treba najprej oceniti pojem ustave, kot ga tam zdaj sprejemajo. Po formalni strani in z uporabo šolske defini-

cije ne bomo prišli daleč. Ustava Socialistične federativne republike Jugoslavije in ustava Socialistične republike Slovenije sta za svoje področje vrhovna zakonska teksta, kot vrh Kelsenove obrnjene piramide, iz katerega raste ves sistem pozitivnega pravnega reda, z zakoni, uredbami, navodili in drugimi splošnimi in posebnimi pravnimi akti. Če pa pogledamo vsebine ustav, se bo pokazala globoka razlika s klasičnimi ustavami. V ustavah smo vajeni najti določbe o pravicah in dolžnostih državljana in o organizaciji in pristojnosti organov in ustanov državne oblasti. Če velja primera, da je kazenski zakonik etično ogledalo določene politične skupnosti, je klasična ustava deklaracija temeljnih načel in konstitutivni akt družbene enote. Zato ima značaj spomenika, ki se postavi z namenom, da trajno stoji. Zgodovina pové, da se ustave spreminjajo ponavadi v revolucionarnih pretresih ali po vojnih dogodkih. Drugače je z jugoslovansko socialistično ustavnostjo. Od leta 1946 do zdaj je to že tretja ustavna doba v formalnem smislu, potem ko se je končala revolucionarna etapa brezzakonitosti. Ustavne spremembe so se obakrat izvršile po premišljenem študiju, dolgotrajni in široki javni diskusiji in v nekaterih stvareh potem, ko je dejansko stanje že preraslo dotedanja ustavna načela in določila. Celo vrsta zakonov, ki niso nosili naslova ustavnih zakonov, je šla mimo ustave. Tako se končno pokaže potreba, da se ustava spremeni, sproži se obširen postopek in izda novo besedilo, ki danes velja, a je že vnaprej podvrženo spremembam, ki jih bo zahteval razvoj družbe. V tem pogledu tudi tiste določbe, ki jih sicer ne moremo odklanjati, izgube pravo ceno, saj nimajo pomena trdnih načel, ki jih je skupnost sprejela in jih po svojih organih aplicira in varuje, ampak so samo elementi razvojne stopnje, ki so v neprestanem gibanju in menjavanju. Zato iz ustavnih besedil tudi ni mogoče izluščiti dejanskega stanja kot je v resničnem življenju ljudi in skupnosti. Ustavne institucije in principi, ki so v načelu pridobitev, npr. samoupravljanje, subsidiarnost političnih funkcij, javnost javnega dela, referendum in druge, pa so vendar opravičeno osumljeni, da jim ni priznan v praksi tisti pomen, ki jim po črki in pojmu pritiče. Zaradi vsega tega je treba opozoriti, da je ob branju ustav upoštevati njun poseben pomen in veljavo in ju presojudati bolj kot teorično zanimivost kot pa instrument javnega življenja.

Sibek pomen ustave se pokaže tudi ob pogledu na socialistično pojmovanje države. Država je zanj sredstvo izkoriščanja, s katerim vladajoči razred pritiska na delovnega človeka. Zato v brezrazredni družbi ne bo države in njenih organov. Posebno ne bo oboroženih sil, policije ne sodišč, ker bo družba tako urejena, da bo v končni fazi vsak prejel, kar potrebuje, in zato ne bo več egoi-

zma, izkoriščanja in zločina. Družba se bo izpopolnila, država bo odmrta. Dotlej pa se vodi razredni boj, v katerem delavski razred odpravlja razredne razlike z istim orožjem, s katerim so ga prej stiskali. Država je torej v prehodni dobi še potrebna, je pa obsojena na to, da izgine. Zato ustava socialistične politične skupnosti ni samo temeljna listina o državnem telesu in organizaciji in o odnosih posameznika do državne skupnosti, ampak je predvsem deklaracija o splošnih družbenih odnosih. V novih ustavah je to dejstvo dobilo določnega izraza v tem, da pred tehničnim formuliranjem ustavnih določil, ki jih vsebujejo oštevilčeni člani, grupirani v dele in poglavja, stoji poseben uvodni del s temeljnimi načeli, v katerih je povzeta družbena ideologija obstoječega reda. Ta del, ki ni samo utemeljitev za sankcioniranje novega ustavnega teksta, ampak je integralni del ustave, obsega n.pr. v uradni izdaji zvezne ustave 18 strani. S tem, da je v veljajočih ustavah vključen prvič ta del, je dan večji poudarek družbi. Težišče pomembnosti je premaknjeno od zakonodajno tehničnega besedila na to načelno deklaracijo, ki sama določa, da je tudi podlaga za tolmačenje ustave in zakonov, kakor tudi za dejavnost vseh in vsakogar. Zato je ta del tudi najpomembnejši za spoznavanje politične ideologije vladajočega sistema.

Predvsem je zanimivo, kako je v republiški ustavi Slovenije jasno povedano, odkod izhaja sedanji red in čemu je namenjen: Slovenski narod je pod vodstvom delavskega razreda in s komunistično partijo na čelu, združen v vseljudsko organizacijo Oslobojilne fronte, v svojem osvobodilnem boju neločljivo povezan z narodi Jugoslavije in progresivnimi silami v svetu, zmagal nad silami fašistične agresije in notranje reakcije, zrušil red, ki je temeljil na gospodarskem izkoriščanju, političnem zatiranju in nacionalni neenakopravnosti, izbojeval socialistično revolucijo in začel graditi nove, socialistične odnose med ljudmi. Nato pa ugotovi, da je slovenski narod v tej revoluciji prvič v zgodovini, po tisočih letih hlapčevanja, utemeljil svojo lastno državo. Vsaka beseda kliče po zavrnitvi ali vsaj drugačni osvetlitvi, a bi bila za nas to nepotrebna polemika.

Preglejmo rajši sumarično vsebino uvodnega dela obeh ustav, ki se vsebinsko, deloma tudi po besedilu, krijeta.

Namen ustave se projicira v človeka, narodno skupnost, tudi manjšinsko, jugoslovansko skupnost in vsečloveško občestvo. To je miselnost, ki prestopa omejitve po principu suverenosti in zamišlja tako imenovano „odprto“ skupnost. Prvi stavek v republiški ustavi pravi: V okviru enotne ustavnosti jugoslovanske družbene skupnosti ta ustava vsklajuje in utrjuje dosežene uspehe in zagotavlja nadaljni napredek socialističnih in demokratičnih odnosov med ljudmi kot svobodnimi in enakopravnimi proizvajalci in ust-

varjalci, omogoča vsestranski nacionalni razvoj slovenskega naroda kakor tudi njegovo svobodno in enakopravno sodelovanje v federaciji narodov in narodnosti Jugoslavije in z vsemi narodi in progresivnimi silami na svetu. Najvidnejši poudarek je v neprestanem napredku, progresivnosti, ki naj gre v integracijo človeka v ožje družbene edinice, teh pa v širšo, nazadnje vsečloveško družbo. V tem procesu „se ustvarjajo in množijo realne možnosti za nadaljnji razvoj socialistične družbe, za njen nenehni napredek, ki bo odpravil zaostalost in vse preostale vire ekonomske, politične in kulturne neenakosti med ljudmi in narodi. Tak razvoj socialistične družbe bo omogočil postopno uresničevanje najvišjih ciljev sodobnega humanizma, komunističnih družbenih odnosov, in izoblikovanje svobodne skupnosti proizvajalcev, v kateri bo na podlagi visoke produktivnosti dela in obobilju proizvodov zagotovljena vsestranska sprostitev človeka kot svobodne ustvarjalne osebnosti ter bo v njej uresničeno načelo komunizma: „Vsak po svojih sposobnostih, vsakemu po njegovih potrebah“. Tako je izražena končna stopnja družbenega razvoja, utopičen ideal, v katerem naj bi človek postal paradoksen angel kot ekonomsko bitje. Do tedaj pa naj velja v prehodni dobi, ko še vlada načelo socializma: Vsak po svojih sposobnostih, vsakemu po njegovem delu, sistem načel, ki jih ob kratkem takole povzamemo:

Položaj človeka in njegova vloga: V socialističnem sistemu ima človek poseben položaj in posebno vlogo, ki temeljita na nekaterih načelih. Predvsem je to družbena lastnina produkcijskih sredstev, ki naj odpravlja izkoriščanje človeka po človeku. To načelo zdaj pozna še izjemo, da je dopuščena lastninska pravica na delovnih sredstvih kmetijske in obrtne dejavnosti z osebnim delom. Delo naj bo svobodno, kar se posebno izraža v odpravi mezdnih odnosov, in vsak naj ima pravico, da uživa sadove svojega dela. Zato imajo delovni ljudje pravico do samoupravljanja v delovni organizaciji kot tudi v družbeno politični skupnosti z neposredno aktivnostjo v družbenem življenju. Ljudje so v pravicah in dolžnostih enaki, imajo pa dolžnost medsebojne solidarnosti in sodelovanja, zato pa tudi ekonomsko in socialno varnost.

Gospodarsko-socialna ureditev stoji na sledečih načelih: Družbena produkcijska sredstva upravljajo ljudje, ki z njimi delajo: ne smejo si pa prilaščati proizvodov in jih ne smejo samostojno deliti. Delo je edina podlaga gospodarskih pravic. Vsa proizvodnja ima prvenstveno družbeno funkcijo. Gospodarsko delovanje je načrtno planirano. Nezadostno razvitim republikam in območjem se daje pomoč za razvoj produkcijskih sil, kolikor je to v splošnem interesu.

Temelji politične oblasti so sledeči: Družbeno samoupravljanje ali vsaj posredno odločanje o vseh družbenih zadevah, ena-

kopravnost in svoboščine občanov, odgovornost funkcionarjev in organov, sodna kontrola ustavnosti in zakonitosti, družbeno nadzorstvo javnega delovanja in aktivnost socialističnih sil, organiziranih v družbeno političnih organizacijah. Delovanje vseh družbenih organov je javno, javne funkcije pa so časovno omejene. Predstavnitva telesa so delegacije občanov, ki se konstituirajo in zamenjujejo v občini.

Če odštejemo načelno odpravo lastninske pravice in vsakega meznega razmerja in če ne opazimo, da je pojmovanje človeka v teh formulacijah izrazito ekonomsko in pretirano družbeno, bomo vendar našli stavke, ki jih človek rad sprejme, in se tudi zdi, da gre splošni razvoj v to smer. Če bi bilo govorjenje o svobodi, enakosti in političnih pravicah človeka iskreno, bi mogli določbe sprejeti vsaj v osnovni ideji. A tu nastopi moment, ki uniči vsako morebitno priznanje ob branju temeljnih načel. Isto besedilo posveti dve organizaciji, ki nista formalna organa javne oblasti, za oporo, pobudnika in varuha postavljenega reda. Socialistična zveza delovnega ljudstva je široka organizacija občanov, ki kanalizira razpoloženja, registrira nazore in ideje in jih selekcionira, popularizira predloge in osnutke, pobuja k zanimanju za javno življenje in uničuje pojave, ki nasprotujejo socialističnemu redu. Nad vsem pa bdi Zveza komunistov, ki je vodilna sila delavskega razreda pri graditvi socializma. To je stranka, ki ima absolutno oblast, vso dokončno iniciativnost, idejno in politično vodstvo, predvsem pa varstvo pridobitev socialistične revolucije. Ob tem stebru se razbijejo svi sprejemljivi principi, navidezno dobri nameni postanejo vsaj neiskrenost, zaupanje v pravno varnost uniči strah pred najširšo samovoljo. To poglavje je jasen dokaz, da v tem sistemu ni dialoga izven strankinega vodstva, ki samo dokončno odloča, kaj je treba doseči v katerem koli področju javnega življenja, čeprav ob upoštevanju predpisanih postopkov in pristojnosti.

Ob teh temeljnih načelih je zgrajen sistem določb o ekonomski in politični ureditvi družbe, o svoboščinah, pravicah in dolžnostih človeka, o družbeno političnih skupnostih, o sodstvu in o varstvu ustavnosti in zakonitosti. Temu pa slede vsa določila o organizaciji federacije oziroma republike.

Zanimivo je, kakšno mesto je odmerjeno kulturi v današnji ustavni ureditvi. To vprašanje ima dve strani: Kaj je po nauku jugoslovanskega socializma človeška kultura in kakšne pogoje ima kulturno delovanje v splošnem življenju nove družbene stvarnosti.

Problem kulture je problem človeka. V totalnem sistemu je človek ves definiran, ves je v normah in v družbenem mehanizmu. Zato je odgovora na vprašanje kulture treba iskati v načelni deklaraciji o družbi. Če v tej kak vidik človekove narave ni omenjen,

to pomeni, da se mu ne priznava nobena važnost. Kar je omenjeno samo mimogrede, temu se ne daje velik pomen. V novih ustavah je res kultura, umetnost, omenjena le tako bežno, da dobi človek ob branju občutek, da so te stvari le dopuščene, ne da bi se jim dajala velika važnost. Za socialistično pozicijo to ni nič presenetljivega. Če so današnji družbeni odnosi usmerjeni v to, da se dokončno razvijejo produkcijske sile, da bo delo visoko produktivno, da bo razpoložljiva obilica proizvodov in da se z zadovoljtvijo materialnih potreb doseže sreča človeka, potem pač ne vidimo, da bi človek pomenil kaj več kot le ekonomsko bitje, katerega duhovne potrebe so drugotnega pomena.

V tem smislu je pomenljiva tista določba, ki pravi, da družbena skupnost znanstveno-raziskovalno delo podpira, za kulturno in umetniško dejavnost pa samo ustvarja pogoje.

Končno je v tej stvari primerjati predosnutek zvezne ustave, ki je bil dan v javno obravnavo, s končnim besedilom, kot je bilo sankcionirano. Predosnutek je posebno med kulturniki, čeprav še odločno marksistične smeri, pobudil hude polemike in včasih prav ostre kritike. O tem nas informira predvsem zapisnik o skupnem sestanku, ki so ga imela uredništva slovenskih revij „Perspektive“, „Problemi“ in „Naša sodobnost“. Zatekamo se k mnenjem iz tega razgovora, ker so utrjena po osebnem opazovanju stvarnega stanja. Takole beremo: Zdi se, da zaskrbljenost nad usodo kulture ni odveč, saj je dejstvo, da je usoda kulture žalostna... V predosnutku ustave se kultura tretira kot nekakšna družbena služba, kot eden od dopolnitvenih elementov gospodarstva... V gospodarskih organizacijah je popolno somoupravljanje, kultura pa je družbena služba, ki jo v bistvu vodi družba... Konkretne skušnje nam sporočajo, da je situacija kulture slaba in da kultura nima tistega mesta, kakor bi želeli, da ga v naši družbi ima... ne kot zdaj, ko se pojmuje kot tujsko prometna atrakcija, kot področje tekmovanja z Zagrebom in Beogradom ali kot nekaj, kar zahteva narodni ponos... Eno je nekulturna vizija človeka, ki je samo ekonomiziran, človeka produkcije materialnih sredstev in predmetov potrošnje, drugo pa je kulturna vizija o totalnem človeku... Ekonomizacija družbe je povzročila, da delavec ostaja izven kulture, da je eliminirana religija kot element kulture, da propada visoka aristokratska in ljudska kultura. Nastaja pa neka srednja, bastardna, množična kultura, ki je v bistvu vzgoja k potrošniško-mezdnemu, suženjskemu, pasivnemu odnosu do sveta. Na drugi strani so pa klasični kulturni delavci, ki so čisti ustvarjavci, vendar pa zaprti v svet duhovnih vrednot, ki se ne more ostvariti v družbi in predstavlja beg kulturnikov iz stvarnosti. Zato so izolirani iz te družbe, v kateri prevladuje ekonomizacija... Vendar kultura ni samo reprezentativna, dodatna, duhovna, cehovska de-

javnost, ampak kot družbeno aktivna sila družbo spreminja in v njej sodeluje... Zato je treba kulturnim delavcem in delavnim organizacijam priznati enak položaj kot gospodarskim in jih osvoboditi političnega nadzorovanja in pokroviteljstva.

* Žal ta mnenja ne predstavljajo težnje kulturnih delavcev po svobodnem delovanju, s katerim bi se ne udinjali enosmiselno določeni družbeni konceptiji. Proglašajo se za ideološko pravoverne, ki jim je skrb socialistično oblikovanje človeka in družbe. Kulturno delo jim še ni most med nebom in zemljo, po katerem se človek dvigne in telesnosti v predokus božanstva. Še vedno jim gre za to, da se oblikuje totalni socialistični človek, kar morejo preko kulturnega delovanja dosegati le kulturniki, če so neodvisni od politikov. Vendar so to za socialistično usmerjenost družbe nevarne težnje. Svoboda kulturnega dela ne prenese idejne omejitve. Gospodarsko delovanje, čeprav formalno samoupravno, je lahko kontrolirati s splošnimi predpisi in po političnih organizacijah. Kulturna tvornost pa kaj lahko uide iz rok in zavozí na take tire, ki nikakor niso v skladu z uradno socialistično družbeno in politično usmerjenostjo.

Uspeh teh zahtev v javni obravnavi je bil minimalen: opaziti je samo nekaj formalnih dostavkov, ki pa prvotne usmerjenosti ne spreminjajo. Predsednik ustavne komisije za Slovenijo je zavrnitev takih teženj takole utemeljil: Zastopana so bila zmotna stališča o popolni samoupravnosti in absolutni svobodi, ki jo naj bi imela samo materialna proizvodnja, ustavno pa naj bi se jo zagotovilo /! / tudi duhovni proizvodnji. Dejansko pa take popolne samoupravnosti in absolutne svobode ne more biti ne tu ne tam, ker bi onemogočila enotnost socialistične družbe. Kakor je samouprava na gospodarskem področju le relativna... , prav tako mora biti obseg samoupravljanja na toriščih zdravstva, prosvete in kulturnih dejavnosti prilagojen njihovi naravi, pomenu in družbenim nalogam... Čim hitrejši bo razvoj produktivnosti dela v materialni proizvodnji, tem svobodnejše bo ustvarjanje v duhovni sferi... Težnje po absolutni samoupravnosti v kulturnih dejavnostih vodijo, zavestno ali ne, k birokratskemu absolutizmu v vase zaprtih kulturnih institucijah. Take tendence bi vodile v idejno odmaknjenost od naše socialistične stvarnosti, od temeljnih ustvarjenih sil, ki omogočajo tako pospešen in buren napredek naše družbe.

Na področju kulture torej ni svobode niti za kulturne delavce, ki zastopajo marksistično doktrino. Stavki, da je znanstveno in umetniško ustvarjanje svobodno, da je zajamčena svoboda misli in opredelitve, tiska, združenja in javnega nastopanja, ne pobijajo gornje ugotovitve: Svoboščin in pravic ne sme nihče zlo-

rabljati za rušenje temeljev socialistične, z ustavo določene ureditve ali za ogrožanje miru.

Ta svoboda je torej le papirnata, omejena v najboljšem primeru na zgolj osebno dejavnost, brez publikacije. Glasovi nekaterih kritikov javnih razmer, ki nas včasih presenetijo po svoji drznosti, so zato le tolerirani ali pa morda celo revolucionarno uhajajo iz kontrole. Nikakor pa niso po principu dopustni in je po vsej doslednosti mogoče proti njim uradno nastopiti.

V tem opazovanju nove ustavnosti ni mogoče mimo slovenskega vprašanja. Jezik, narodnost in državnost so predmet našega živega zanimanja.

Vprašanje slovenstva je tako v zvezni kot v republiški ustavi nedosledno in nejasno urejeno. Po nauku marksizma-leninizma je narodnost ena od kategorij, ki bodo z razvojem družbe v komunizem odpadle. Zato ni čudno, da so določbe za to prehodno dobo negotove, kolebajoče.

Predvsem je treba ugotoviti, da SR Slovenija ni država slovenskega naroda. Medtem ko je predosnutek slovenske ustave opredelil SRS za socialistično demokratično državo, je pa sankcionirano besedilo to zamenjalo v „državno socialistično demokratično skupnost“. Kaj naj pomeni pojem državna skupnost, bo lahko zgolj teorično vprašanje. Za nas naj zadošča, da ugotovimo, da je socialistična republika samo višja stopnja tako imenovane družbene politične skupnosti, s takim samoupravljanjem kot je zagotovljeno občini in okraju.

SRS tudi ni skupnost slovenskega naroda, ampak je skupnost ljudstva Slovenije. Ni bilo sprejeto torej narodnostno načelo, ampak teritorialno-prebivavsko. Zato so odveč hvale, ki jih slišimo, da je slovenski narod prišel do svoje države.

In vendar temeljna načela govore o narodih Jugoslavije, ki so se po prosti volji, celo s pridržanjem pravice do odcepitve, združili v interesno skupnost, da skupno zavarujejo nacionalno svobodo in neodvisnost. Federacija varuje celo suverene pravice narodov, a v istem stavku pribije, da varuje tudi socialistično ureditev republik. V tem vidimo očitno neskladnost. Če so narodi suvereni, si smejo sami izbrati svoj družbeno politični sistem. Če pa so vključeni v socialistični red, ki ga vzdržuje vrhovna družbena skupnost, tedaj ni govora o suverenih pravicah narodov.

O slovenski narodni kulturi je v slovenski ustavi govora le na enem mestu, to pa v taki formulaciji, ki morda šele pri bližjem pogledu pokaže, da se slovenstvu v njegovi kulturni pojavi, v kateri je vendar najbolj bistven element narodnosti, ne priznava posebna vrednost. Ko ustava opredeljuje namene SRS, ne omenja v ničemer slovenskega naroda, ampak govori o opravljanju zadev, ki so skupnega pomena za razvoj v Soc. rep. Sloveniji. Šele pri

naštevaju kompetenc SRS, potem ko je že odpravljeno poglavje o občinah in okrajih, je na devetem mestu kakor vrinjen stavek, da republika pospešuje in podpira kulturna prizadevanja slovenskega naroda. Stavek sam ob sebi je sprejemljiv. Toda če primerjamo njegova glagola s predikati ostalih dvanajst točk, se nam bo odkrila razlika, ki kaže na neugoden položaj, ki ga ima v slovenski republiki vrednota slovenstva. V vseh drugih stvareh namreč republika zagotavlja in razvija, skrbi, ustanavlja, sodeluje, organizira, ureja, izvršuje, opravlja določene naloge. Vsi ti glagoli imajo pomen dolžnosti, ki se jim ni dovoljeno ogniti: vse je tudi pravica prav zato, ker je dolžnost. Edino-le kulturna prizadevanja slovenskega naroda se samo pospešujejo in podpirajo. Občutek je, da slovenska republika nima dolžnosti, da zagotavlja razvoj slovenske narodne kulture, ampak samo podpira prizadevanja, če se ta pojavljajo. Če zagotavlja gospodarski razvoj, skrbi za razvoj znanosti, šolstva vseh kultur in jezikov, za razvoj splošne kulture in vseh narodnosti na svojem ozemlju, slovensko narodno kulturo pa samo podpira, če se kdo zanjo prizadeva, potem menda ni prenagljava sodba, da je sistem, ki velja v Sloveniji, vsaj po osnovni smeri breznaroden.

Nočemo pa biti enostranski pri ocenjevanju posameznih določb o pravicah do osebne izražanja narodnosti in o položaju jezikov. V tem je treba priznati, da je nekaj zanimivih posebnosti, ki se po črki ne upirajo naši miselnosti.

Občanu sta zajamčena svobodno izražanje svoje narodnosti in kulture ter svobodna raba svojega jezika. Ta svobodnost v pozitivni smeri pa ima svojo drugo stran tudi v negativno smer. Nihče se namreč ni dolžan izjavljati, kateri narodnosti pripada, in tudi ne opredeljevati za neko narodnost. Večini prebivavcev slovenskega republiškega ozemlja se na to negativno pravico ne bo treba sklicevati. Lahko pa je najti primer, da kdo narodnostno ni opredeljen ali ima osebni interes, da narodnostno pripadnost zamolči. Morda to določilo lahko pobudi nezaželjene aplikacije, vendar mu najbrž v načelu ni mogoče ugovarjati.

O jezikih najdemo v ustavnem redu dosti določil, ki jih označuje velika širokost.

Osnovno načelo je, da so jeziki narodov Jugoslavije enakovredni. Pri tem nastane takoj vprašanje, kateri so narodi Jugoslavije. O tem odločno zvezna ustava ne pove ničesar. Odgovor na to pa je lahko videti v določbi, da se zvezni zakoni in drugi splošni akti zveznih organov objavljajo v uradnem listu federacije v avtentičnih besedilih v jezikih narodov Jugoslavije: srbsko-hrvatskem oziroma hrvatskosrbskem, slovenskem in makedonskem, torej v štirih besedilih, čeprav verjetno štejejo hrvatski in srbski jezik za en jezik, le da je v njem različen črkopis in narečne po-

sebnosti. Enakopravnost jezikov velja za vso uporabo v zveznem področju, posebej pri uradnem občeivanju. Edina izjema je uporaba srbskohrvatskega jezika v armadi, in sicer pri poveljevanju, vojaškem pouku in administraciji. Za področje Slovenije pa republiška ustava določa, da se poslovanje vseh državnih organov — torej tudi zveznih — in drugih samoupravnih organizacij vodi v slovenskem jeziku. Kakšno je teoretično razmerje med tem načelom in onim o enakopravnosti jezikov, bi bilo vprašanje, ki se ga nismo lotili. Določba o slovenščini kot javnem jeziku pa ima v republiški ustavi nekaj izjem in modifikacij. Po načelu zvezne ustave določa tudi slovenska ustava, da se pripadnikom drugih narodov Jugoslavije, ki živijo v Sloveniji, zagotavlja pravica do izobraževanja v njihovem jeziku. Ta določba bi gotovo vodila do nevzdržnih situacij, zato jo nekoliko omeji dostavek, da to velja ob pogojih, ki jih določa republiški zakon. Isto velja tudi za šole narodnih manjšin. Manjšine sploh imajo pravico, da svobodno uporabljajo svoj jezik, razvijajo svojo kulturo in v ta namen ustanavljajo svoje ustanove. Poseben položaj imata italijanska in madžarska narodnost, ki živita v Sloveniji. Ustava ju niti ne imenuje manjšina, ampak sta to narodnosti, ki sta enakopravni in imata možnost vsestranskega razvoja in napredka. Tudi v tem je videti znak, da Slovenija ni narodna država. Na območjih, na katerih živijo poleg pripadnikov slovenskega naroda tudi pripadniki italijanske oziroma madžarske narodnosti, sta v javnem in družbenem življenju italijanski, oziroma madžarski jezik enakopravna s slovenskim jezikom. Republika skrbi za razvoj kulturno-prosvetnega dela italijanske in madžarske narodnosti in zagotavlja v ta namen potrebno pomoč, medtem ko kulturna prizadevanja slovenskega naroda samo podpira. Ko priznavamo, da je položaj narodnih manjšin v načelu pravično urejen, pa tudi ugotavljamo, da ustavi ignorirata obstoj slovenskih manjšin v sosednih državah in pravice, ki jih dajeta tujim manjšinam, ne vežeta na recipročno razmerje. S tem se Jugoslavija in Slovenija formalno odrekata pretenzijam do narodnega ozemlja izven države in zgodovinski ideji Zedinjena Slovenije.

Pri vprašanju o odnosih Slovenije do jugoslovanske državne zveze bi bilo treba preučiti tudi sistem pristojnosti. Kljub načelu subsidiarnosti, da ima namreč federacija samo tiste pravice in pristojnosti, ki so z ustavo posebej določene, se vendar zdi, da so njene kompetence tako široke, da skoraj použijejo funkcije republik. Vendar bi za objektivno ocenitev tega razmerja bil potreben tesnejši stik s stvarnostjo, kot pa je nam možen.

To je bilo samo nekaj pogledov na obe ustavi, nekaj misli ob njenem branju in morda kaka zanimivost, da bi dobili nekaj vtisa o tem, kakšen duh veje doma v pravnih odnosih med po-

edinci in skupnostmi. Res je, da zakon tudi vzgaja, ne samo ureja in odreja; zato ima svojega notranjega duha. Vendar dostikrat zakonsko besedilo dobi stvarno vsebino in pomen šele v aplikaciji. Če je zakon norma, ki je izvedena iz filozofske teze o človeku in družbi, ima vse drugačen pomen, kot če se ima le za praktično navodilo za prehodno dobo v tisto končno fazo, v kateri ne bo ne družbe ne zakona. Kjer učijo, da je pravo še bolj opij za ljudstvo, kot je vera, tam ni mogoče verjeti v iskrenost govorenja o socialistični zakonitosti. V resnici tudi nihče ne verjame vanjo. Zato zakon tudi ne osrečuje, kar je končno vendar njegov namen: splošna blaginja je podlaga sreče. Kjer pa ni zaupanja v svetost zakona, kjer ni pravne varnosti, kjer je vsa interpretacija zakona odvisna od uradnega nauka, ki ima človeka samo za snovno, ekonomsko bitje, ne more biti blaginje, zato tudi ne sreče. Ko nekaterim določbam in institucijam priznavamo pravilnost in primernost, nam žal skali zadoščenje dejstvo, da so ta dobra sredstva v službi zmote.

V ljubljanski „Sodobnosti“ beremo tole: „Vse imamo. Znanost, kulturo, umetnost, politiko, gospodarstvo, institute, zavode, šolstvo, prosveto, vse imamo. Plan je izpolnjen sto in pet odstotno. Česa, prosim, nimamo? In česa bi ne mogli imeti čez pet minut? Imamo tudi domišljijo, — samo sposobnost za privide nam upada. Nič več ne moremo ustvarjati vsako jutro nekih novih zlatih sanj... Včasih so sežigali telesa na grmadi, zato da bi reševali duše. Danes ubijajo duše, da bi reševali telesa... Razložite mi, kakšna bo usoda preroka, ki bo jutri v ta svet prišel propovedovat ljubezen in požrtvovalnost? Pri nas se mu bodo smejali... Vse take reči, kakor obveznost dane obljube, ponos, poštenost, spoštovanje, izobraženost, zvestoba sebi in drugim so samo meščanske zaostaline, sami ostanki preživelih družb... Zato je zazijala praznina, ki ni kakor balon. Praznina je lepo urejena, ima ogrodje in celico pri celici kakor sodobne avtomobilske gume. Na stenah so napisane spodbudne misli, ogrodje je iz načel, vse je v redu. Daleč od kaosa...“ Toda ta praznina „ni raj ne pekel, ne vice ne svet, ker v njej ni sreče ne muke ne pričakovanja ne življenja ne smrti.“

Tako govori človek, ki diha vzdušje socialističnega reda, do katerega nikakor ni bil ravnodušen, ko se je s silo uveljavljal. To je red, ki je izražen v ustavnih besedilih, katere lahko teoretično preučujemo in jih deloma odklanjamo pa tudi odobravamo. Duh, ki jih obdaja, pa je poguben, uničujoč. Red in napredek brez duše je človeka spravil v nesmiselnost in obup.

Ali smemo tudi mi obupati nad usodo slovenstva in slovenskega človeka?

RAZDRTO GNEZDO

Karel Mauser

Bile so tri, ki so odhajale zadnje. Najmlajša je bila s. Dolorosa, s. Jožefina je že prešla štirideseto leto, sestri Alfonzi, ki je bila zadnji dve leti prednica, pa se je dobro videlo, da je šestdeseto leto že pustila za seboj.

Vse tri so imele neprijeten občutek, da se v civilni obleki ne znajo več sukati. Med vsakimi vrati so nagibale glavo, kakor so bile navajene, ko so še imele kornete, in vselej so se spogledale in čudno nasmehnile. Ko so prišle na vrt in stopale med kostanji, je Dolorosa čutila naravnost telesno bolečino. V civilni obleki, z nerodnim kovčkom, v katerim je imela svojo redovno obleko, se je šele prav zavedla, da se je končalo življenje, za katerega je mislila, da ga bo pripeljala do srečnega konca.

„Upam, sestra Dolorosa, da vam stric ne bo delal prevelikih težav,“ je tiho rekla mati Alfonza in obstala. „Ali imate premišljevalno knjigo in mali oficij s seboj?“

„Imam, častita mati. Toda...“

„Hoteli ste reči, da se še nikoli niste počutili tako nebogljeno, kajne?“ je rekla mati Alfonza mirno.

„Da,“ je dihnila Dolorosa. „Bojim se iti nazaj. Spet bom srečavala ljudi, s katerim sem nekoč živela, vas je tako majhna in tako odrezana od vsega. Čisto sama bom. In stric — vedno je bil čudak. Ko sem odšla v samostan, se je strašno jezil nad očetom. Morda niti v cerkev več ne hodi — vseskozi je bil na drugi strani.“

„Maše ne smete opustiti, nikakor ne,“ je rekla Alfonza. „Sicer pa vas ne veže nobena stvar, popolnoma ste prosti, upam, da ste me razumeli, kar sem vam povedala pred razpustom.“

Obrnila se je k sestri Jožefini.

„Ali sem bila dovolj jasna v svojih besedah, sestra?“

„Seveda, častita mati. Celo poročiva se lahko, jaz in sestra Dolorosa.“

„Potem sem bila dovolj jasna,“ je rekla krhko. „Hvala Bogu, bala sem se že, da me katera ni prav razumela. Seveda, bodočnost je v božjih rokah, nihče ne ve, kaj še vse pride. Sestra Virginia je še najbolj srečna. Umrla je tik pred razpustom in prišla k Jezusu s kornetom. Kajne, kakšno blaženo smrt je imela?“

S sklenjenima rokama je gledala v nebo, kakor da je med tem pozabila, da je vendarle treba oditi. Na tleh poleg nje je sta-

la pletena košara in vrbje je bilo od starosti porjavelo in natrgano.

Ko je roke spet razklenila, je začudeno pogledala okoli sebe.

„Pa pojdemo v božjem imenu. Verjamete sestra Dolorosa, da je ta košara toliko stara, kolikor je mojih let v samostanu — petintrideset let. Takrat je bila nova. Zdaj — seveda zdaj je kakor jaz — staromodna. Zelo čudna moram biti v teh cunjah in v tej črni ruti.“

Zasmejala se je, toda njen smeh je bil hripav in prisiljen.

„Vi, sestra Dolorosa, ste pa prav taki, kakor ste bili takrat, ko ste vstopili. Dobro se vas še spominjam, ko ste prišli na porto.“

Ko so stopile na cesto, so se stisnile k ograji. Tramvaja še ni bilo videti. Mati Alfonza je plašno gledala okoli sebe in si kar naprej zadrževala vozelo rute pod brado.

„Občutek imam, da mi ruta kar naprej leze nazaj“, se je opravičevala.

„To se vam vsem tako le zdi“, je rekla sestra Jožefina. „Človek se tako hitro odvadi civilni obleki.“

Nato je prišel tramvaj in do kolodvora ni nobena več spregovorila. Trdo so sedele. Bile so kakor izgubljene v množici mladih in starih ljudi, ki so se razgovarjali. Vsaki posebej je bilo mučno misliti, kako se bodo navadile ljudi in njih vsakdanjega klepeta. Življenje je šlo mimo njih, vsa ta leta so kakor odplavala po široki cesti mimo bolnice. Kar so videvale vsak dan, so bile rane in bolezni.

Ko so hodile po peronu, se je mati Alfonza za hip znašla.

„Kakor hitro bom zvedela kaj več, vama bom pisala. Morda se le kaj najde. Toda kakor sem rekla — prosti sta obe. Gnezdo se je razdrlo, vsaka se bo morala navaditi sama živeti. Brez božje volje še vrabček ne pade s strehe. Saj imata mali oficij s seboj, kajne?“

„Imava ga, mati“, sta rekli obe.

Nato je prišel vlak in odpeljal Alfonzo in Jožefino. Imeli sta isto pot, Dolorosa je morala čakati na dojenjca.

Prvič je bila spet sama med ljudmi, čutila kratko ostrižene lase pod ruto in s plašnimi očmi sledila korakom mladih parov in uniform, ki so se sprehajale sem in tja. Nikoli ni mislila, da se bo življenje tako obrnilo.

V vlaku se je malce umirila, toda ko je že pozno popoldne izstopila na znani postajici in videla, da je nihče ni pričakal, jo je strah znova popadel. Morala bo pač peš in se mučiti s kovčkom. Ko je odhajala v samostan, ga je do postaje zanesel oče. Imela sta isto pot, bil je premikač na železnici, dolga leta, do takrat, ko ga je stisnilo med odbijači.

Pod vasjo je bila, ko je slišala biti cerkveno uro sedem, in vsak udarec je bil kakor nov naliv strahu.

Stričeva hiša je bila prva v vasi in ko je stopila na majhno dvorišče, tlakovano z okroglim kamenjem, je najprej s pogledom obstala na kašči. Surovo kamenje je bilo isto, iste so bile lesene stopnice, ki so od zunaj peljale v podstrežje, kjer je bila soba in majhna kuhinja. Tam sta nekoč živela z očetom. Obšlo jo je ganotje.

Glas iz hleva ji je takoj obrisal oči.

„Si torej prišla? Pozabil sem, da si pisala za danes. Ko sem se spomnil, je bilo že prepozno. Sicer smo pa včasih vsi hodili peš na postajo.“

Stric je vrgel vile proti gnoju in šel proti njej.

„Dober večer“, je rekla tiho.

„Menda se pri nunah nisi naučila samo cmeravosti?“ je rekel zbadljivo. „Sobo boš imela na kašči, kjer sta bila z očetom. Zapuščeno je sicer, toda dekla je vse pometla. Za silo bo, potlej se boš morala pač razgledati. Žunov je že včeraj vprašal, kdaj prideš. Na žagi dela zdaj in dobro zasluži.“

Kri ji je planila v lice.

„Kakor sem rekel, razgledati se boš morala. Jedla še nisi, pojdi v hišo.“

Šel je pred njo in capljala je za njim. Ko je sedla k mizi in je dekla prinesla kruha in mleka, je nenadoma začutila, da je več kot samo dekla. Bila je topega obnašanja, z bedastim nasmehom.

„To je Neža“, je rekel stric. „Moža so ji ubili beli. K sreči ni imela otrok. Zdaj je že dve leti pri meni. Nekam smo jo morali vtakniti.“

„Seveda“, je rekla plašno.

Ko je pojedla, je odšla. Stric je šel za njo samo do vežnih vrat.

„Dobro, da se je ta tvoja neumnost končala, le škoda, da je oče ni dočakal. Ko bi vzela Žunovega, bi danes nekaj imela. Tako so pa samo leta proč vržena.“

Nič mu ni rekla.

Vlekla se je po stopnicah in, ko je odpirala vrata, je videla, da je stric šel proti hlevu in ob hlevski strani zdrknil proti vasi. Planila je v sobico, zapahnila vrata, zmetala civilno obleko s sebe, zdrknila v težko modro krilo, si nadela kornet in si ga pripela z bucikami.

Tako opravljena je pričakala korake na stopnicah. Bili so isti težki koraki kakor nekoč, ko je oče še živel.

Vsa trepetavost v njej je umrla. Stopila je proti vratom in jih odpahnila. Dobro je videla, kako je obstal, z roko še vedno na kljuki.

„Stric mi je rekel...“, je jecljal.

„Prišla sem prenočit“, je rekla. Nikoli je ni videl v redovni obleki.

„Mislim sem, da boš ostala pri stricu. Seveda, če si prišla samo prenočit, potem je druga stvar. Jaz delam zdaj na žagi.“

„Slišala sem“, je odvrnila mirno. „Vesela sem, da se ti dobro godi.“

„Godi se mi kar dobro“, je rekel zmeden. „Kar dobro.“

Gledal je vanjo in, ker ni vedel drugega reči, je zinił tja v dan:

„Pa zbogom, Anca, mislim.“

„Sestra Dolorosa“, je rekla.

Ni mogel ponoviti imena. Zaprl je vrata in počasi koleštral nazaj po stopnicah.

Odšla je, preden se je zganila stričeva hiša. Ostala ji je še ena pot. Sestra Vendelina je služkinja v Ljubljani in povedala ji je, da je mesto služkinje lahko dobiti.

Spet je v civilni obleki sedela na vlaku, kovček je imela pri nogah. Materi Alfonzi bo pač morala pisati in ji sporočiti drug naslov.

KAKO JE POKOJNI CAMPBELL PRIŠEL STRASIT SVOJO ŽENO, KI GA JE POVOZILA Z AVTOMOBILOM

Frank F. Bukvič

Mrtvec Douglas Campbell je pogledal na uro. Bilo je deset minut čez polnoč, spanca pa nič. Nasršenih obrvi se je obrnil na drugo stran, po nerodnosti udaril s komolcem ob rakev in bil jezen nase in na ves svet.

Motilo ga je bučanje prometa. Bilo je namreč poleti, in upravnik pogrebnega zavoda ni zaprl oken.

Nekje je zatulila sirena rešilnega avtomobila.

„Še tega je treba!“ Le s težavo se je premagal, da ni zaklel. Zaklel bi že, zaklel pa še s kakšnim užitkom, če se ne bi bal bližnje bodočnosti. Na poti v večnost je, in kdo ve, če ena sama kletvica ne bi potegnila jezička na tehtnici na levo stran. Tam gori najbrž mnogo dajo na pokojnikovo obnašanje od trenutka, ko umre, pa do takrat, ko potrka na nebeška vrata.

V njegovem življenju ni bilo vse, kot je treba. Bil je milijonar in stiskač. Delavcem je izplačeval nizke mezde, varal državo pri davkih in ob nedeljah namesto v cerkev hodil na zabave. Še več pa je grešil z ženskami.

Njegova prva žena Hijacinta ga je ljubila, pa jo je pustil, ker je spoznal drugo, lepo in mlado. Prepozno je spoznal, da ga je ta vzela samo zaradi bogastva. Ko ga je izmolzla, ga je zapustila. Enako kašo sta mu skuhalo Valburga in Apolonija, njegova tretja in četrta žena. Krizantema, najmlajša in najlepša izmed vseh petih, pa se je na vsem lepem z avtomobilom zagnala vanj in ga ubila. Vsekakor nikar se ne čudimo, če je bilo pokojnega teksaškega petrolejskega magnata strah stopiti pred obličje svetega Petra.

Oglušajoče tuljenje sirene se je naglo bližalo.

„Seveda, konec tedna je. Dobili so mezde, pa mislijo, da je treba denar takoj pognati po grlu. Zagotovo sta se zaletela dva Nemaniča, ki sta pregloboko pogledala v kozarec.“

Rešilni avtomobil je tuleč zdrvel mimo pogrebnega zavoda, ko so skozi glavni vhod planili trije sveži pokojniki.

Prva dva — levi debeluh, desni šepavec — sta vstopila vštric in se glasno prepirala. Tretji je bil pijan in se v prepir ni vtikal. Zamaknjen sam vase je le tu pa tam nekaj izgrgal, kar je bilo še najbolj podobno kruljenju lačnega prašiča.

„Policija niti voznškega dovoljenja ni našla pri vas“, je rekel šantavec in se zrinil skozi vrata.

„Nikar se ne prepirajva. Zaletela sva se in konec. Po toči zvoniti je prepozno“, je miril debeluhar in zakašljajal. „Oprostite, prsni koš mi je zmečkal, zato tako težko govorim. Če pa se hočete na vsak način prepirati, se dajte z njim. On je kriv nesreče, ker je prečkal cesto, pri rdeči luči“. Pokazal je na pijanca, ki je prav takrat spet zadovoljno zakrutil.

„S tem se ne bom pričkal. Ali ne vidite, da je pijan kot klada?“ Potem se je le okrenil k njemu. „Le kakšen vrag vas je prinesel mimo ob tej uri? V gostilni bi ostali do policijske ure.“

Ker se pijanec za njegove besede ni zmenil, ga je prijel za ramena in ga prav pošteno stresel.

„D... do... do policijske ure... Da, da... Saj bi, pa so me prej vrgli na cesto.“

„Ste na onem svetu imeli družino?“ je vprašal šepavec debeluharja.

„Vdovec sem bil. Otrok pa z ženo nisva imela. Baba je bila tako jezasta, da od same jeze ni mogla niti spočeti.“ Nenadoma se je zdrznil. „Menite, da se bom na tem svetu zopet sešel z njo?“ Ves je prebledel.

„Verjetno.“

„Bog ne daj takšne pokore! Do svoje smrti me je mučila; da bi me tudi v večnosti, takšne kazni si pa res nisem zaslužil. Če jo srečam v nebesih, bom takoj zaprosil upravo, da me preselijo v vice ali čeprav v pekel.“ Za hip se je zamislil. „Pa v nebesih ženščeta ne bo. Preveč huda je bila na onem svetu.“ Skušal se je potolažiti.

„Mene pa pričakuje doma žena s štirimi nepreskrbljenimi otroki. Trda jim bo predla. Denarja ni.“

„Jaz sem zavarovan za sto tisoč dolarjev. Kaj bi bilo, če bi mojo zavarovalnino prepisala na vašo ženo?“

„Izključeno! Mrtva sva.“

„Kaj se pravi mrtva?! S svojo lastno zavarovalnino menda lahko razpolagam.“

„Če so takšni prepisi mogoči, potem bomo tudi moja oporoko razveljavili. Moja žena je ne sme dobiti v roke,“ je vzkliknil Campbell, se oprl z rokama ob rakev in sedel.

Debeluhar in Šantavec, ki mrtveca dosedaj v rakvi nista opazila, sta se začudeno spogledala, pijanec pa je veselo zakrutilil.

„Moje ime je Campbell“, je dejal milijonar in si z dvema vencema podprl hrbet.

„Petrolejski kralj Douglas Campbell?“ se je razveselil debeluhar, stopil k rakvi in se z bogatašem rokoval. „Bill White. Čast mi je. Včeraj zjutraj sem v časopisu bral poročilo o vaši tragični smrti. Kaj, tako po nesreči!... pa še lastna žena...“

„Po nesreči“, se je boleče zahvaljeval milijonar. Okrenil se je k šantavcu. „Ali se zares ničesar ne bi dalo ukreniti z mojo oporoko?“

„Če bi bili samo dejansko mrtvi, bi lahko nekaj ukrenili, toda vi ste mrtvi tudi uradno...“

„Uradno!?“

„V pogrebem zavodu ste. To je dokaz, da ste mrtvi tudi uradno. Upravnik vas ne bo spustil iz zavoda, ker bi bil ob zaslužek.“

„Prekleta baba!“ je zaklel milijonar.

„Ste pravnik?“ je vprašal debeluhar.

„Da.“

„Jaz sem bil davčni uradnik.“

„Davčni uradnik,“ je dahnil milijonar. Najprej se je nalahno zahahljal, potem pa se je jel na vso moč udrihati po kolnih in se gromozansko režati. Tako se je smejal, da je rakev, v kateri je sedel, kar poskakovala. „Davčni uradnik! Hahaha! Hahaha! Kakšna sreča, da sem umrl! Kakšna prekleta sreča!“

Obrnil se je k advokatu in rekel: „Z državo sem prišel navskriž. Zaradi črpanja petroleja smo si bili v laseh. Davčno upravo sem prevaral, pa mi je bila za petami. Z ječo so mi grozili. Zdaj se stric Sam lahko pod nosom obriše. Hahaha!“

„Zakaj pa ste umrli, gospod? Bogataši vendar ne umrejo zlepa,“ je vprašal pijanec. Medtem se je toliko streznil, da se je zavedel, v kakšno kašo je zabredel.

„Žena ga je povozila z avtomobilom,“ je odgovoril davkar.

„Lastna žena!?... Jaz sem bil samec. Pametni moški se ne ženijo.“

„Da, kar na vsem lepem se je zaletela vame, prešuštnica.“

„Prešuštnica! Hahaha!“

„Vaš denar ji je dišal,“ je menil advokat.

„Na lep način se vas je odkrižala,“ se je zasmel pijanec, pa se takoj zresnil.

„Časopisi drugače pišejo,“ je pripomnil davkar.

„Časopisi vedno drugače pišejo,“ se je razjezil milijonar

„Dajmo, vrzimo en tarok, gospodje,“ je predložil pijanec.

„Lačen sem kot volk,“ se je potožil debeluhar.

„Tam je kuhinja,“ je dvignil milijonar roko. „V hladilniku je puran. Jaz bi jedel, pa nimam teka.“ Okrenil se je k advokatu: „Pojma nisem imel, da me je varala. Če me ne bi ubila, sploh ne bi izvedel, da je imela ljubčka.“

„Puran je ptiček, da mu ni para. Ah, ah, ah!“ se je sladkal debeluhar in odhitel v kuhinjo.

„Žejen sem. Imajo v hladilniku tudi pivo?“ je vprašal pijanec.

„Ne vem. Pač pa je v obednici v omari whisky.“

„Whisky? Ah, ah, ah, whisky!“ se je raznežil pijanec in odkolovratil v obednico.

„In jaz bedak sem bil prepričan, da mi je zvesta kot pes,“ se je udaril milijonar po čelu. „Popoldne me je prišla pogledat. Gosto črno kopreno je imela na obrazu, da ljudje ne bi opazili njenega veselja. Toda jaz sem jo prav natanko videl skozi tenčico. Upravnik mojega premoženja je prišel z njo. Brez sramu, skoraj pod roko je vstopila z njim. Tako zasmehljivo in sovražno me je gledala, da me je kar žgalo v prsih. Naslonila se je obenj in mu zašepetala na uho: „Strašen je. Celo mrtev je strašen. Ko sem ga vzela, sem upala, da ga bo v treh tednih konec. Zakaj me ne pomiluješ? Štiri leta sem ga prenašala... Tvoj navet je bil odličen. Nobenega dokaza nimajo.“ „Molči!“ se je zdrznil upravnik in se prestrašeno ozrl okrog sebe. Za spoznanje sem razprl trepalnice in ju pogledal. „Moj Bog! Gleda,“ je dahnila. „Prav razločno sem videla, da je odprl oči. Pojdiva! Bojim se ga,“ ga je vlekla za rokav. Vstopilo je nekaj znancev, ona pa v jok. Tako debelih krokodilovih solz nikdar v življenju nisem videl.“

„Ah, božanska kapljica!“ se je radoval pijanec in prinesel steklenico whiskyja in kozarce. „Kol'kor kapljic, tol'ko let... Pijmo!“

„Ne smém. Žolčne čire imam,“ je rekel milijonar žalostno. „Nekoč preveč, zdaj pa nič. Zmernost je modrost, prijatelj,“ je ugotovil pijanec. „Če imate čire, tudi v nebesih ne bo nič s pijačo.“

„Ta pravi se oglašá,“ se je zasmel davkar, ki se je vrnil iz kuhinje s puranjim bedrom.

„Tudi jaz ne bom pil,“ je odklonil advokat.

„Midva pa bova, kajne, gospod davkar?“

„Kar nalijte mi ga kozarček.“

„Jaz bom kar iz vinskega kozarca,“ je rekel pijanec in natočil.

Zvrnil je kozarec in izpil do dna. Najprej je zadovoljno zakrutil, potem pa je ves razočaran napravil dolg obraz. „Kaj takšnega! Nobenega okusa.“ Kot da ne verjame, si je natočil drug kozarec in pil po požirkih, tleskaje z jezikom in cmokajoč z ustnicami. „Nobenega okusa. Mrtvi nimamo okusa. Pomislite. Preklete, če bomo tudi v nebesih brez okusa!“ Jezno je zagnal kozarec ob tla, da se je razbil na drobne kose.

„Za nebesá se lahko pod nosom obrišete. Pijanci pridejo v pekel,“ je zbedel davkar.

„Kakor tudi lahkomiselni vozači. V glavo pa mogoče le zleze,“ je preudaril in nastavil steklenico kar na usta, da je glasno zaklokotalo.

„To je raca, da mrtvi ne bi imeli okusa. Pijani ste pa ne veste, kaj govorite,“ je rekel davkar in z volčjim tekom zasadil zobe v bedro.

„Iz bede sem jo dvignil. Plesalka je bila. Po nočnih lokalih je nastopala. Bila je večkrat lačna kot sita. V svilo in baržun sem jo oblekel, z dragulji sem jo obsul, za hvaležnost mi je vzela življenje.“

„Zares nobenega okusa. Kot da bi žaganje jedel,“ je ugotovil davkar razočarano in prenehal žvečiti.

„Maščujte se nad njo,“ je svetoval advokat milijonarju.

„Kako, ko pa oporoke ne morem razveljaviti.“

„Pojdimo jo strašit.“

„Strašit? Da se tega nisem spomnil,“ se je udaril po čelu.

„Da, pojdimo! Pri priči pojdimo!“ se je navdušil pijanec in se previdno postavil na noge. „V pogrebem zavodu se nikdar nisem rad zadrževal. Mogoče so še gostilne odprte.“

„Meni ni preveč za takšno pustolovščino,“ je rekel davkar in vklopil televizor.

„Kaj bo rekel upravnik zavoda?“ je okleval milijonar. „Balzamirali so me, skopali, obrili. Samo umazal in zmečkal se bom.“

„Jutri bo prepozno: zagrebejo vas. Iz grobnice ne boste mogli,“ je vztrajal advokat.

„Če bi vsaj hodil lahko. Žena mi je zlomila nogo.“

„Taksi pokličemo.“

„V kuhinji za pečjo sem videl berglo,“ je rekel davkar in odšel ponjo.

Advokat in pijanec sta medtem pomagala milijonarju iz rakve.

„Koliko je ura?“ je vprašal milijonar.

„Deset minut čez eno,“ je odgovoril advokat.

„Ravno pravi čas. Do dveh opravimo z njo,“ je rekel milijonar in se oprl na zlomljeno nogo. Hotel je zastokati, pa ga rana sploh ni zbolela. „Ne samo da nimamo okusa, tudi bolečin ne čutimo. Za vse smo ohromeli,“ je žalostno pogledal pijanca in sedel na bližnji stol.

„Najbolj pa za pijačo,“ se je razjezil pijanec in tako grdo zaklel, da se je davkar, ki se je vračal z berglo iz kuhinje, ves prestrašen pokrižal.

„Kdo ima novec za telefon?“ je milijonar zaman brskal po svojih žepih.

„Milijonar pa brez denarja,“ je zbedel advokat.

„Kazno je, da mi je upravnik zavoda pobral ves drobiž.“

Davkar je stopil k telefonu in poklical taksi.

Minuto pozneje so se strpali v avtomobil. Campbell je sedel spredaj pri vozaču, ostali trije so se stlačili na zadnji sedež.

„75 Memory Lane,“ je ukazal milijonar.

Vozač je potnike začudeno, potem prestrašeno pogledal, nato pa pognal voz z veliko hitrostjo.

Pijanec je smrčaje zaspal in se zbudil šele, ko se je avtomobil ustavil pred Campbellovo hišo.

Zmuznili so se skozi park in stopili pred ogromna vežna vrata.

Za hišo sta zatulila psa. Zavijala sta, da je bilo človeka strah.

Advokat je hotel pozvoniti.

„Kar skozi ključavnico zlezimo!“ je predložil davkar.

„Jaz ne morem. Steklenico whiskyja imam v žepu.“

„Pustite steklenico zunaj.“

„Da mi jo kdo spije!“

„Saj tako nimate ničesar od njega.“

„Žganje je pa le. Tja na klop bom sedel. Tudi brez mene boste opravili,“ je rekel in odkrevljal h klopi.

„Počakajte, prijatelj, tako se nismo zmenili,“ je zavpil davkar.

„Pustite ga. Od njega ne bomo imeli koristi. Je preveč pijan.“

„Ampak v slogi je moč.“

„Vrnimo se,“ si je premislil milijonar.

„Se bojite, strahopetec?“ se je zasmel davkar.

„Tako govorite, ker moje žene ne poznate. Raje grem nad satana kot nad njo.“

„Bežite! Bežite!“

„Moji gostje ste, kar naprej,“ je čez čas rekel milijonar in pokazal na ključavnico.

„Kar vi prvi, ki ste domač in poznate hišo,“ je dejal advokat in se odkašljaj.

„Menite, da jo bomo zares lahko na smrt prestrašili?“, je okleval milijonar.

„Poskusimo.“

Prislonil je berglo k zidu in obotavljaše zlezl skozi ključavnico, davkar in advokat pa tesno za njim.

Psa sta bila vedno bolj glasna. Njuno zavijanje je rezalo do kosti.

Pokojniki so se kot tatovi previdno vzpeli kar po ograji v prvo nadstropje, ko je vežo preplavila ščemeča svetloba.

Pokojniki so hušknili za zavese. Ob vznožju stopnic je stal sluga. Zaspan in razkuštran je možakar nejevoljno odklenil večna vrata in prisluhnil v mesečno noč. Ko ni slišal nobenega sumljivega šuma, je zavpil na psa, naj mirujeta. Ugasnil je luč in se vrnil v sobo.

„Zdaj pa na delo,“ je rekel advokat. „Brez strahu stopite k vaši ženi. Midva z gospodom davkarjem vas bova počakala kar tukaj,“ je sedel na zgornjo stopnico. „Če boste v škripcih, naju pokličite.“

Milijonarjeva duša se je tresla kot struna, ko je vstopil v ženino spalnico. Skozi nezagrnjeno okno je padala mesečina prav na njen obraz. Pričakoval je, da bo imela ljubčka pri sebi, toda bila je sama. Obstal je tesno pred njo in se zamaknil v njen obraz. Lepa je bila, tako lepa, da bi ji tudi ta greh odpustil, da ga je povozila, samo če bi mogel še enkrat živeti. Sklonil se je nad njo in dahnil vanjo.

Zastokala je boleče prestrašeno, kot da bi jo tlačila mora. Obraz se ji je pod mrzlo sapo nabral v trpeče gube. Med težkim sopenjem je odprla oči. Strmela je vanj kot v prikazen. Prvi hip sploh ni vedela, kaj se z njo dogaja. Ko se je zavedla, je dahnila:

„Zakaj si se vrnil?“

„Obračunati hočem s teboj.“

„Ali me nisi dovolj mučil? Vsaj po svoji smrti mi daj mir.“

„Morilka!“ je rekel sovražno.

Skomignila je z rameni. „Toda umorila sem te s srcem: naglo in brez bolečin. Ti si me ubijal štiri dolga leta.“

„Nisem te silil, da bi se poročila z menoj.“

„Tvoj denar me je mikal.“

„Torej denar?“

„Iz ljubezni te menda nisem vzela,“ se je nasmehnila pomilovalno.

„Kdaj si me pričela varati.“

„Si ljubosumen.“

„Duhovi niso ljubosumni. Si srečna, da si se me iznebila?“

„Počutim se kot v devetih nebesih.“

„Kje je ljubček?“

„Ni ga doma.“

„Prav, se bova vsaj v miru zmenila.“

„Ne tresi nosnic. Tudi zaradi tega sem te mrzila. In kravato imaš spet postrani.“

„Upravnik jo bo poravnal. Zato je plačan. Sicer pa... nisem prišel zato, da bi kritizirala mojo zunanost.“

„Zakaj si sploh prišel?“

„Oporoko mi daj. Če mi jo vrneš, te več nikdar ne pridem strašit.“

„Strašit? Haha! Revček.“

„Do smrti te bom pregnal. Vsako noč bom tvoj gost. Če imaš le malo vesti, ne boš imela miru.“

„Tako zelo te mrzim, da je moja slaba vest v primeri z mržnjo kot krtovina v primeri z goro. Zgini in se več ne vrni,“ je rekla jezno. „Vedi, da te nisem nikdar ljubila.“

„Hinavka, ki se oblačiš v črnino. Celo črno zastavo si obesila raz hišo.“

„In to še ni vse. Tudi veličastni pogreb ti bom priredila. Vsi tvoji nameščenci se ga bodo udeležili. Za čas, ki ga izgubijo pri delu, jih plačam.“

„Časopisi na široko pišejo o tvoji globoki žalosti. Zakaj je potrebno takšno hinavstvo?“

„Da zabrišem vsak sum.“

„Ne boš uspela. Umor je jasen kot beli dan. Resnica bo prišla prej ali slej na svetlo. Roki pravice ne boš ušla.“

„Policija je prepričana, da se je zgodila nesreča. Nisem videla, da si bil za avtomobilom, ko sem pritisnila na plinski vzvod.“

„Lažeš.“

„Laž gori ali doli. Glavno je, da mi verjamejo. Moj zastopnik pravi, da je vsak sum o umoru izključen. V najslabšem primeru me bodo izmazali tvoji milijoni. Otrok nimaš. Vse bo moje,“ je povedala prepričljivo.

„Se boš poročila?“

„Da. Vendar ne tako kmalu. Vsaj pol leta bom v črnem. Ljudje bi si sicer brusili jezike.“

„Ga ljubiš?“

„Obožujem ga.“

„Kje je oporoča?“

„Kaj te briga.“

„Vem za njo,“ se je nasmehnil. „V škatlici za dragulje jo hraniš.“

„Izgini, dokler me ne mine dobra volja!“

„Oporoko mi daj, goljufivka!“ je stopil bližje k njej.

„Če se pri priči ne pobereš, pokličem slugo.“

„Ne bojim se ga. Prijatelji so prišli z menoj. Prestrašili ga bodo.“

„Duhovi?“

„Da, in to celo spočiti, pravkar umrli. Dva sedita na stopnicah, eden je pred hišo na klopi.“

„Izgini!“ Stisnila je pest, da bi ga udarila v obraz, pa ji je bila roka tako težka kot svinec, da je ni mogla dvigniti. „Niti po smrti mi ne daš miru.“ Zbrala je vso silo in sedla.

„Nobene pravice nimaš nad menoj. Mrtev si. Zdaj sem svobodna. Lahko počnem, kar hočem. Pri priči se spravi iz hiše!“

„Nesramnica, iz moje lastne hiše me goniš.“

„Izgini!“ je zahropela. Od jeze se je tresla po vsem telesu.

„Brez oporoke ne grem.“ se je zarežal in hušknil v knjižnico.

Ukradel mi jo bo, jo je prešinito. Hotela je poklicati na pomoč, pa si je premislila. Preden se spravi sluga iz postelje, bo tat že za devetim hribom. Planila je iz postelje in odhitela v knjižnico.

Toda Campbella že ni bilo več tam. Prostor, kjer je ležala škatlica z dragocenimi kamni in z zlatom, je bil prazen.

„Za njim! Za njim!“

Odklenila je vežna vrata in stopila na prag.

Tam doli je tekel po poti s škatlico pod eno in z berglo pod drugo pazduho. Trije so ga spremljali: dva sta tekla vstric njega, tretji je krevsal za njimi.

„Samo z avtomobilom jih lahko dohitim.“ je presodila v hipu. Planila je v vežo, pograbila ključke in si spotoma oblekla haljo.

Skočila je v avtomobil in obrnila ključ. Pritisnila je na plinski vzvod in odbrzela za njimi. Kazalec je že po nekaj sekundah pokazal trideset milj. Za hišo sta tulila psa. Zavijala sta žalostno. Žarometov sploh ni prižgala. Noč je bila ob polni luni tako svetla, da se v razburjenosti na luči ni spomnila. Razdalja med njo in tatovi se je naglo skrajšala. Videla je Campbella, ki se je za hip ozrl, nato pa planil s poti in se pognal med drevje. Tovarishi so se pognali za njim. Med drevjem in grmovjem se ji hočejo izmuzniti! Še bolj zagrizeno je pritisnila na plin. Kazalec na brzinometru je prekoračil petdesetko. Zavila je s poti in zavozila proti drevju.

Tatovi so bili komaj deset korakov pred njo. Tekli so, kar so jim dopuščale moči. Campbell je zaradi bergle prišel zaostajati. Zato jo je vrgel vstran. Prijatelja sta ga prišla pod pazduho in zagnali so se proti prvemu drevesu.

Če bodo pred njo pri drevesu, ji uidejo, kajti tam se priženja park in drevje je pregosto, da bi tatovom lahko sledila z avtomobilom.

Še tri sekunde... še dve... še eno...

Kazalec je pokazal hitrost šesdesetih milj, ko se je zagnala vanje, jih pogazila in jih s strašnim treskom prilepila na drevo...

Sluga je zjutraj našel razbit avtomobil in poklical policijo. Hitrost, s katero je avtomobil treščil v drevo, je bila taka, da je udarec porinil ves motor v voz in gospe Campbell zmečkal prsni koš.

Časopisi so v ginjenih besedah poročali o žalosti mlade vdove, ki ni mogla preboleti izgube svojega ljubega dragega soproga, tako da je šla raje prostovoljno v smrt, kot da bi morala živeti brez njega...

SPOMINI OB F. S. FINŽGARJU

Dr. Tine Debeljak

3.

Z novim letom 1935 sem se povrnil iz Črne gore, ko sem podal ostavko na državno profesorsko službo in sprejel mesto kulturnega urednika pri dnevniku Slovenec v Ljubljani.

To leto je eden mejnikov novejše dobe ne samo za ves svet, ampak za Slovenijo še posebej. Za svet: tega leta se je namreč vršil VII. kongres Kominterne v Moskvi, ki pomeni spremembo taktike komunističnega osvajanja sveta. Sprejeta je bila metoda „trojanskega konja“, kot se je izrazil Dimitrov, in ustvarjanje ljudskih front iz vseh „naprednih svobodoljubnih skupin“ za enotno antifašistično fronto proti rastočemu nemškemu in laškemu imperializmu. Bliža se čas nevihte. Svetovni komunizem je sprevidel, da je izgubil stik z „maso“, zato ga mora dobiti po posredovanju drugih, ki mu služijo za vzvod množic. Nacionalizem, naprednost in svobodoljubje so bila gesla za razširjenje vpliva. Za Slovenijo pa: v Moskvi je tedaj govoril Boris Kidrič kot tajnik SKOJ-a, ki je za Slovenijo sprejel iste metode, in je poročal o tem, v kakšne organizacije naj se komunistična mladina vključi in kako naj dela v gornjem smislu, namreč — v mladinske in kulturne. Tega mi tedaj nismo vedeli, ta govor je bil priobčen šele v zadnjih letih, videli pa smo takoj sadove dela „moskovske mladine“, ki se je iz emigracije, kjer so bili nekateri izmed njih profesorji komunističnih univerz za Balkan (Kardelj), drugi agenti med Moskvo in Evropo (Prežihov Voranc), začela vračati v Slovenijo. In danes tudi vemo, da je že l. 1925 Stalin sam določil, da — kadar bo prišla za Jugoslavijo kritična doba, je treba tam začeti s socialno revolucijo, ki naj se vodi na liniji „narodne osvoboditve“, to je: s poglobljanjem nacionalnih sporov med narodi, ki naj vodijo v razkroj države.

Takoj se je v Sloveniji začutila porast samoslovenskega narodnega poudarjanja, tudi slovanske povezanosti, posebej pa še sovraštva proti „fašizmu“, ki ni bil oznaka samo za nemški in laški fašizem, temveč za vse, kar je bilo protikomunistično usmerjenega. Ta nova „renesansa“ do tedaj številčno brezpomembnega komunizma se je oprla predvsem na dva področja: 1. na kulturno osvajanje in 2. na zajetje univerzitetne mladine.

Komu se bo morda teh par besed v spominih o Finžgarju zdelo neumestnih, toda videli bomo, da imajo svoj smisel.

Kot član uredništva Slovenca sem lahko zasledoval, kako smo šli hitro pa z gotovostjo na levo predvsem v kulturni politiki. Najprej je bil razdor liberalnih kulturnikov, ko so povzročili krizo Ljubljanskega zvonu zaradi Župančičevega esejja o Adamiču ter si ustanovili Sodobnost, izrazito „levičarsko“ revijo. Ko sem jo nekoč v Slovincu označil kot tako, me je Ferdo Kozak, urednik, prosil, naj ne uporabljam izraza „levičar“, ker se to pravi denuncirati list policiji. Ko sem drugič zapisal, da je „marksistična“, me je opozoril, da je to še hujše. „Ali naj napišem komunistična?“ sem mu rekel. „To pa bi bila resnična denunciacija,“ mi je odgovoril. Zato sem molčal o njej. Danes vidim, da je tudi ta molk o reviji bil neke vrste „sopotništvo“, ki sem ga bil kriv, kajti vedel sem — in vsi so vedeli — da se za Sodobnostjo krijejo Kardelj (Sperans), Kidrič (Kalan), Ziherl (Poljanec) in drugi. Prežihov Voranc je bil odkritje tistega leta in njega največji literarni uspeh, kakor sem označil ob pregledu konec leta v Slovincu, pa tudi poudaril, da smo prišli „v materialistično novo stvarnost, ki je najnovejša struja tega leta.“ Ekspresionizem se je končaval. Prehajal je v defenzivo spričo ofenzivnega naturalizma. Ta je začel načrtno v nič devati katoliško literaturo. Nad katoliško liriko se je spravil Brnčič, nad Preglja Ocvirk, nad Finžgarja — podobno kot preje na Preglja, očitač mu, da ne more biti svoboden umetnik, ker je katoličan in vezan na nazor, — sam Vidmar, Klopčič se je v pričo mene norčeval iz Kocbekove Zemlje, ki sem jo tedaj pohvalno ocenjeval. Nova generacija „pred zaprtimi vrati“ je trkala na duri. Sperans (Kardelj) je napisal knjigo o razvoju slovenskega naroda, kjer je dokazoval, da zdaj gremo nujno v dobo proletarske kulture in oblasti. Vidmar je panslovanstvu dajal novo — socialno povezanost. Ves ta razvoj v levo se je vršil potem, ko so razbili Zvon; Zvon sam z Jušom Kozakom pa je takoj stopil v kolesnice Sodobnosti, da se ni več ločil od nje; dá, sovjetsko literaturo je še bolj propagiral, ker ni bil v nevarnosti, da ga proglaše kot „komunista“. Tako sta prišla — mlajši rod s Sodobnostjo in starejši liberalni z Zvonom pod vpliv KP partije. Vpliv na maso se je razširil...

Bil pa je to že čas španske revolucije, mednarodnih brigad, prvega spopada fašizma s komunizmom na eni strani; na drugi pa čas papeških enciklik proti obema svetovnim tokovoma. Na Slovenskem pa čas kongresa Kristusa Kralja, protikomunističnih predavanj po deželi in Jegličevega govora o dveh frontah, katerih eno snuje Satan in mu drugo zoperstavlja Bog... Fronta se je resnično ostrila v dva totalitarizma: materialističnega in „idealističnega“. Komunistični se je sicer na videz delil, pa le zato, da je z infiltracijo osvajal večji okoliš, sicer se pa koncentriral v podobo „ljudske fronte“, s katero je šel že na volitve. Tako sta poleg JRZ obstajali „stara SLS“ (dr. Breclj, itd.) in Strokovna — obe sta bili pod vodilnim vplivom KP. Ali bo nasproti tej povezavi katoliški tabor enoten v obrambi kulture in svojih političnih pozicij? Ali pa se bo delil na frakcije, kar bo koristilo KP in pomenilo njeno koristno „sopotništvo“?

Preizkusna kamna sta bila — kot sem omenil — kulturno polje in univerza.

Kako je bil Finžgar, da se povrnemo k njemu, v zvezi s temi problemi?

Analogno h krizi Ljubljanskega zvona je prišla komaj nekaj let pozneje kriza Doma in sveta, že petdeset let obstajajoče katoliške revije, z viškom prav ob njenem jubilejnim letniku 1937.

Lastnik revije je bilo Katoliško tiskovno društvo, ki ga je tedaj predstavljal dr. Pečjak. Postavljeni uredniki pa so seveda sami po sebi že pomenili garancijo, da v njej ne bo obelodanjeno nič, kar bi bilo proti katoliški etiki. Toda lastništvo je večkrat poseglo vmes zaradi kakšnih izjav, ki da niso v skladu s katoliško smerjo lista. Tako se je vtaknilo vmes po priobčitvi govora dr. Izidorja Cankarja o Ivanu Cankarju, kjer je bilo zapisano, da se je Ivan izrazil glede vere: „Če bi bil Rus, bi bil pravoslaven, ker sem Slovenec, sem katoličan,“ čes, da je to teološko napačno. Zahtevalo je popravek, ki je bil dan. Drugič je zopet protestiralo ob prvem dejanju Cajnkarjeve drame Potopljeni svet, kjer je prikazan katoliški duhovnik, ki odpade od Cerkve, ker mu je reakcionarna in ne gre z razvojem. Drama je prenehala s prvim dejanjem. Ko pa je škof prebral celotno igro, ki ta osnovni tragični problem zaključuje na drugi gladini, jo je odobril. Igra nato zaradi krize ni izšla v DS, ampak jo je — kot z rahlim kljubovanjem — tiskal Finžgar pri Novi založbi. V tretjič pa se je lok napol in počil ob Kocbekovem eseju Razmišljanja ob Španiji, kjer Kocbek ob boku francoskih katoliških revij (Esprit, Sept), pa takih pisateljev kot Bernanos in Mauriac ter španskih katoliških sodelavcev z republikanci (Bergamin), podaja svojo sodbo o problemu, čes da v Španiji ne gre boj za komunizem in Cerkev, temveč je vse skupaj le odpor proti fevdalnim razmeram na socialnem in cerkvenem področju ter napor za doseg narodnih avtonomij Kataloncev in Baskov. Največ krivde za revolucijo pa nosi višji katoliški kler zaradi svoje nesocialnosti in reakcionarnosti. — Članek, v kolikor je izšel (nadaljevanja ni bilo) je bil v popolnem nasprotju s pismom španskega episkopata, širjeno tudi med nami, ter duhu Vatikana sploh, kakor se je izražal po besedah papeža španskim beguncem. Zdaj je lastništvo zahtevalo, naj uredništvo v takih kočljivih vprašanjih predloži razpravo v *cenzuro* teologu, ki naj ga izberejo uredniki.

Ob tej zahtevi so protestirali vsi dominsvetovci — tudi jaz —, ker bi to pomenilo nezaupanje urednikom (Koblar, Stele, F. Vodnik) in omejitev svobode v stvareh, ki ne zadevajo krščanske etike in dekologa. Škof Rožman je celo obsodil v Škofijskem listu en Kocbekov stavek kot heretičen. Ni se vedelo, kako se bo zaključil jubilejni letnik, kajti številna pogajanja in sestanki, ki smo jih imeli večinoma v Unionu, — Finžgar se je vseh udeleževal — niso pripeljali do nobene rešitve.

V tej zadregi je lastništvo zaprosilo msgr. Debevca, naj zaključí vsaj jubilejni letnik, kar je on sprejel. Ker ni imel gradiva, je prišel na dobro misel, da za zadnjo polovico letnika izda celotno *Kazalo* petdesetih let, pri čemer mu je pomagal ravnatelj dr. Dokler. Finžgar je nato izdal posebno *brošurico* o Krizi Doma in sveta, priobčujoč v njej vse dokumente — pisma in odgovore —, pa tudi svoje misli.

Nekako istočasno pa je pisal tudi dr. Debevcu pismo, v katerem mu očita, da je „izdal Dom in svet“, beseda, ki je msgr. zelo zadela. Toda dr. Debevec ni doživel zaključka petdesetega letnika DS, kateremu je bil sotrudnik od prvih let, ker je pri zadnjih korekturah umrl (okt. 1938). Kazalo je nato izšlo z nekrologom o njem, ki sem mu ga napisal jaz, kajti bila sva si v svaštvu, stanovala sva pod isto streho in Dom in svet je bila še posebna vez med nama, nekako tako kot po smrti — Dante. Po smrti Debevčevi je bilo vprašanje izhajanja in uredništva znova odprto. Spominjam se zadnjega sestanka dominsvetovceev v tej zadevi (mislim, da je bil tokrat v Delavski zbornici, ne v Unionu). Sporočeno je bilo, da *lastništvo ne vztraja več na cenzuri*. S tem je bil zame spor, zaradi katerege smo protestirali in šli v krizo — to je cenzura esejev — rešen s kapitulacijo lastništva. Tedaj pa je vstal Kocbek in rekel jasno: „*Ne gre za cenzuro, gre za celoten kompleks. Tega je treba spremeniti.*“ Sestanek ni sprejel nobenega sklepa. Toda tega stavka se dobro spominjam, nanj je bil še posebej pozoren Velikonja, in komentirali smo ga po seji, ko smo šli — Velikonja, Jalen, menda Pregelj in jaz v Tivoli. Tam so mi vsi ti obljubili sotrudništvo, če uredništvo sprejemem jaz. Velikonja je celo sumil, da je kriza Doma in sveta istega značaja kot kriza Ljubljanskega zvona ter gre za razbitje stare katoliške revije, kar je v bogve čigavem interesu. Morda bi potrjevalo to misel dejstvo, da je Kocbek izšel z Dejanjem prej, kot je faktično prenehal Dom in svet. Ni čakal sklepa sotrudnikov o tem, temveč je stopil, poln zaupanja in z bogve čigavo denarno pomočjo, na svojo lastno pot. Kot je ob Zvonu vstala Sodobnost, tako se je postavilo Dejanje ob Dom in svet, katerega izhajanje je bilo še vedno odprto in zaželeno od lastništva kakor tudi sotrudništva. Če v svojem življenjepisu pravi Finžgar: „V tem sporu nismo uspeli: zato je Kocbek začel izdajati Dejanje...“ (330), ga je treba popraviti v toliko, da smo uspeli — v vprašanju kamna spotike — in da je Kocbek še med pogajanji v tihoti pripravljaj svoj list brez vednosti dominsvetovceev, tudi brez vednosti urednikov, ki jim Kocbekova gesta ni bila po godu. Tudi jaz nisem vedel, kaj Kocbek pripravlja, dasi imam že v prvi številki Dejanja svoj prispevek: prevod neke Horove pesmi iz češčine. Bil sem namreč v kavarni Union s Tonetom in Doro Vodnikovo, katerima sem kazal svoje prevode iz Hore, češkega pesnika, ki se je tedaj nekako mudil v Ljubljani, ko je prisedel Kocbek in pokazal za tisk pripravljeno prvo številko Dejanja. Začudil sem se. On pa me je prosil, naj odstopim en prevod, kar sem storil. Tako sem prišel v Dejanje, ko sem bil že naprošen, da naj poizkusim spraviti Dom in svet spet v tir.

Zgodilo se je namreč, da je dr. Pečjak odstopil kot predsednik KTD ter da je bil za predsednika izvoljen prelat dr. A. Odar, moj gimnazijski sošolec. Ta me je poklical k sebi, mi povedal, da mlajši žele revijo, da mu ponujajo „Stražarji“ svojega kandidata, še mlajši pa spet svojega..., on pa da prosi mene, ker sem že nekoč urejal revijo. *Cenzure odločno ne zahteva*. Obljubil nisem še ničesar, hotel pa sem prej govoriti še s prof. Koblarjem, ker sem še vedno upal, da ga bo morda mogoče pod novimi pogoji in mlajšim lastništvom

pritegniti k reviji. Nekaj takega sem omenil prof. Janezu Logarju, ki pa je nesel sporočilo prof. Koblarju, češ da sem prepričan, da bo prišel spet k DS, ker vem, da mu izhajanje Dejanja ni všeč. Zato mi je prof. Koblar še isti večer prepovedal mešati svoje ime ob DS. Ker so mi starejši domínsvetovci obljubili sodelovanje (Velikonja, Pregelj, Lovrenčič, Malešič, Jalen, Bevk) in, ko sem slišal, da je celo buenosaireški poslanik dr. Izidor Cankar, dolgoletni urednik revije, za to, da DS ohrani kontinuiteto, in ker so še mlajši silili vame, sem se odločil in prevzel z enoinpetdesetim letnikom Dom in svet. Iz mlajših sem sestavil nekak uredniški odbor, ki naj bi bil svetovalec v kočljivih stvareh, toda nikdar ga nisem sklical, ker ni bilo potrebe. Sicer pa smo bili skoraj sleherni dan skup. Toda kot je Finžgar pisal Debevcu, je zdaj Kocbek pisal meni pismo, v katerem me je imenoval zaradi tega „izdajalca generacije“. Ker sem rešil Dom in svet. Čudil sem se le, da Finžgar in Kocbek uporabljata isti besednjak. Pravtako bi jaz lahko odgovoril Kocbeku, da je „izdajalec — Doma in sveta“. Pa sem molčal... podan je bil s tem zame dokaz, da Kocbeku ni šlo za problem cenzure pri Dom in svetu, niti ne za DS, ampak za — revolucionarno spremembo vladajočega sistema v naši revijalni, kulturni politiki... Ta revolucionarnost — podiranje in grajenje — pa ga je tiralo v bližino komunistov, pred sodelovanjem s katerimi ga je tedaj zadrževala samo še, kot je napisal v enem zadnjih številok Dejanja, — krščanska etika, ki da je nekaj absolutnega in ne prilagodljivega... (Dejanje 1940, 407)

Danes sodi komunistični kritik Kos v zadnjih (dec. 1963) Perspektivah o tem razdoru: „Revijo je prevzelo staro klerikalno katolištvo, ki se je kaj kmalu povežalo s sodobno katoliško desnico, ta pa je postala protiutež katoliški levici, ki se je iz razpadlega novokatolištva izoblikovala okoli Dejanja... ko je konec koncev našla v slovenski komunistični partiji zanesljivo zgodovinsko in razredno oporo.“

Tako je torej Kocbek postal tudi „izdajalec Dejanja“ — da govorim z njegovim jezikom —, ko je pustil razpasti glasilo „novokatolištva“ in ga oprl na KP. Dá, celo „izdajalec generacije“, kajti nikakor ni bil cilj „križarstva“ zasidrati svojo barčico v pristanu materialističnega filozofskega sistema, načelnega brezboštva, niti ne prevajati — Maupassanta...

V koliko je to uspeh komunistične infiltracije, ne sodim. Lahko pa ob tej priliki navedem izjavo dr. Korošca časnikarjem ob obisku njegovega rojstnega doma v Biserjanah pri Sv. Juriju ob Ščavnici (glej sliko v Koledarju Sv. Slovenije 1961). Ko smo videli v spominski knjigi, ki jo hiša hrani, podpisana obiskovavca Edija Kocbeka in Franceta Vodnika, je rekel: „Ko sem bil notranji minister, sem dobil od svojih agentov v Moskvi sporočilo, da tam vodijo Kocbeka kot člana Kom. partije.“ Nato pa je komentiral: „Pa tega ne verjamem. Poznam dobro Kocbeka, saj je mežnarjev iz naše fare... Najverjetnejše je, da je kje v Parizu, kamor hodi pogosto v počitnicah, prišel v tesnejši stik s komunisti, ker je od tam prišlo v Moskvo, da je član... Na vsak način — v Moskvi računajo z njim...“

To je bilo mnenje dr. Korošca in ne moje. Na vsak način pa je bil Kocbek najizrazitejši slovenski „sopotnik“, ki je Dejanje pripeljal pod vpliv KPartije. In to ob veliki opori — Finžgarjevi, dasi sta v brošuri „Dom in svet v letu 1937“ tako Finžgar (str. 16) kakor Koblar (4) odločno odklanjala ta vpliv.

Mlajši sotrudniki novega Doma in sveta pa so prišli večinoma iz — Finžgarjeve Mladike... Niso več bili ekspresionisti — „novokatolištvo je razpadlo“, — ampak že realisti. Bili smo v času nove stvarnosti v prozi in poeziji. Na isti višini sodobne modernosti, toda z drugačno notranjo vsebino. Navezovali so ti dominsvetovci, ki jih je Finžgar zapustil — ne na Preglja, ne na Cankarja, ampak — ironija! — na Finžgarja, na impresionistično in romantično domačijstvo proti grobemu naturalizmu na drugi strani...

Kakšen je bil Finžgarjev delež pri visokošolcih?

Kakor vemo, so visokošolci avantgarda slednjih dnevnih razburjenj, akcij in reakcij. Oni so „toplomer“ časa in čisto naravno je, da se je ta delitev duhov po l. 1935 razvila najostreje na univerzitetnih tleh. Tradicionalni slovenski katoliški akademski društvi Danica in Zarja (Borba je prenehala že prej), sta spričo novih razmer, ki so silile v ekstreme, izgubljali ravnotežje in sta iskali novo rešitev za nov čas. Danica se je nagnila na desno, Zarja na levo. Zarjo je vodil še od vsega početka, ko se je preselila iz Gradca v Ljubljano, protimahničevski duh. (Sam sem bil član Zarje, vendar sem pa zaprosil za starešinstvo pri društvu Krek v Pragi). Razumljivo je, da je moj rod bil vplivan po tedaj najmodernejšem evropskem mladinskem gibanju, nemškem, ki je dobilo pri nas ime „križarstvo“ po reviji Križ na gori in se je koncentriral v Zarji. V njej je odslej ostala tradicija kulturnega udejstvovanja, osebnostnega individualizma, zelo v opreki z organizacijskimi formalnostmi, avtoritetami slednje vrste, uniformiranjem, tako laičnim, kakor cerkvenim; tudi misel po radikalni spremembi družbe, ki da je okostenela, se poplitvila, postala samo forma, duh pa je izginil iz nje. Bili smo dinamični predvsem na vseh kulturnih in umetnostnih področjih, tako v liriki (Vodnik, Kocbek), kakor v koreografiji (Pino Mlakar, ki se je iz šole za vaditelja orlovske gimnastike razvil v čudovitega umetnika, kakršnega poprej nismo še imeli), ali filozofiji (Čibej, Gogala), kakor tudi na drugih področjih. Bili smo demokrati in pacifisti. Zanimivo v tem smislu je dejanje v mojem času predsednika Zarje, sedaj univ. prof. za mednarodno pravo na univerzi dr. Tomšiča, ki kot vojak-dijak iz protesta ni hotel delati nobenega izpita, da ne bi postal častnik in s tem soodgovoren za militarizem. Resnična „križarska“ gesta, daleč od slednjega komunističnega duha. Nikdar nismo bili Zarjani politični ljudje, pač pa intuitivni novotarji, ki nas je motila *bolj reakcionarnost našega lastnega talora*, tako političnega kot cerkvenega, kakor pa „zunanji“ sovražnik, ki je poleg tega imel mnogo skupnih črt z nami, razen osnovnega, materialističnega. Zato smo „križarji“ bili v prijateljstvu in na isti pol poti s Kosovelovo Mladino...

Dušan Kermavner pravi, da ta Mladina ni bila komunistična, pač pa da so se je kmalu komunisti načrtno polastili. In kot je šla Mladina vedno bolj v komunizem, tako je tudi naslednik Križa na gori, Križ, šel še bolj na levo. Starešinski štab za Zarjo je bil še vedno ekspresionistično duhovno revolucionaren, dočim je marsikdo mlajših članov bil že realističnejši, izraziti komunistični „sopotnik“. Dušan Kermavner je v poročilu komunistični centrali nekako v tem času pisal, da ima v Akademskem domu med katoliškimi visokošolci boljše ljudi, kakor v Delavski zbornici, to je med socialisti (po spominu). Zarja je simpatizirala s „krščanskimi socialisti“ in Plamen Miška Kranjca, ki je kot marijaniščnik začel pisati v Domu in svetu pod mojim uredništvom, je bil že popolnoma rdeč. „Beseda“ pa je že pisala ob papeških okrožnicah, da je papež „fašist“ in da njegove okrožnice nimajo obvezne moči za katoličane. Član Zarje je streljal na Kristusovo podobo v društvenem lokalu, pa društvo ni dalo zadoščenja... Tako je šel razvoj te skupine in od njih vplivanega okolja vedno bolj v korak s komunisti in Zarjino vedenje na univerzi ni bilo v skladu z nastopi drugih katoliških skupin.

Te pa so šle v smislu novega realističnega toka že v borbeni odpor proti komunistični agresivnosti in ofenzivi, ki so jo jasno videli. Grupirali so zato na novo svoja društva, ki sta jih vodila prof. dr. Ehrlich in prof. Tome. Prvi je bil koroški Slovenec, svetniški človek. Kakor smo v Rimu zvedeli po vojni, je celo zaprosil za vstop v jezuitski red, pa mu vodstvo tega ni upoštevalo, ker je smatralo njegovo poslanstvo med visokošolci za važnejše, pač pa mu dalo privilegij, da ga bo ob smrti smatralo za jezuita (izjava patra Prešerna). Bil je tudi znanec avstrijskega kanclerja Dolfussa, s katerega pomočjo je nekoč obiskal mednarodnega komunističnega agenta Borisa Kidriča na Dunaju v ječi in ga celo rešil iz nje. (Tu naj omenim, da sem tudi jaz nesel nekoč Kidriču na prošnjo njegovega očeta, mojega profesorja, Engelsovo knjigo o kmečkih puntih v Nemčiji, na Dunaj njegovim sorodnikom, naj mu jo izroče v ječo). Ehrlich je organiziral Stražarje, da pokristjani univerzo in javno življenje v Sloveniji, navajajoč jih na studij in določujoč jim njihova področja, za katera naj se pripravijo, obenem pa jih je vzgajal za praktično katoliško življenje in cerkveno, posebno na molitev sv. rožnega venca. Drugi voditelj je bil prof. Tome, eden redkih, ki je bral špansko protikomunistično literaturo v izvirniku, in je bil eden najboljših slovenskih poznavalcev komunističnih metod ter videl zato „vse rdeče“. Ta bister logik — a slab psiholog —, je svoje „mladce“ odvajal od politike ter jih notranje značajsko izpopolnjeval v mahničevske katoličane, pripravljene na borbo za vero, kajti videl je jasno, da bo prišlo do preganjanja, do borbe, celo to — so mi pravili —, da bo prišlo do izgnanstva, ko ne bo drugam več odprte poti kot v „Argentino“... Obe skupini, ki sta imeli večino kat. akademikov, sta vodili odločno in zmagovito borbo s komunističnimi maskiranimi legalnimi akad. društvi (Slovenski klub), ki so takrat načeli z najbolj nacionalističnimi gesli boj za slovensko univerzo. Skrajni nacionalizem je bilo komunistično geslo, kot so ga glasili v časopisu, imenovanem po izidu prve slovenske knjige

„1551“. Tako so se samozvano identificirali z univerzo, da so smatrali tistega, ki bi se dotaknil njihovega lista, napadalca na univerzo samo, kar se je zgodilo meni, ko sem listu očital marksizem. Prav tiste dni, ko sem odhajal po želji prof. Prijatelja v Prago (1936), da pripravim docentsko habilitacijo, so mi napisali v tem listu „pozdrav“ na pot, češ, smo mislili, da „bo nekoč branil univerzo, pa jo je napadel...“ namreč napadel list „1551“. V takih razmerah so se vodile borbe na univerzi, pri katerih so Zarjani zavzemali dvomljiva stališča, zdaj glasovali z enim, zdaj z drugim blokom, ter kršili katoliško enotnost oz. celo pomagali levičarjem. Za Stražarji in Mladci sta stala škof in stranka, za Zarjo — slovenska katoliška kulturna elita.

Finžgar je bil *centralna oseba* te Zarjanske opore. Odbijalo ga je slednje „intransigentstvo“, kakor zdaj imenuje nastopanje Straže in Mladcev (življenjepis). Prof. dr. Žakelj poroča (Zbornik SS 1962), da je Finžgar pisal Ehrlichu pismo, v katerem mu očita — „sumljivo židovsko poreklo in še druge ponižujoče in žaljive stvari“. Prav tako se je privatno izražal o Tomcu, n. pr. v pogovoru z menoj: „Oženiti bi ga bilo treba, pa bi bilo dobro.“ Toda važno je to, da se je tedaj zavzel z novo mladostno energijo, skoraj ihto, kot redkokdaj za kakšno stvar, da sezida svojim visokošolcem lastni dom. Naslovil ga je *Jegličev akademski dom*. Prostora mu je našel v bližini Univerzitetne knjižnice. S svojo vztrajnostjo, iznajdljivostjo in nastopom je zbral denar in kupil hišo, ki je bila odslej zatočišče visokošolcem zarjanske sredinske usmerjenosti. V spominih se čudi, da je naletel na ovire pri političnih ljudeh, kar pa ne preseneča nas spričo sil bodočnosti, ki so jih politiki videli pred sabo. Finžgar pa je delal iz oblikovalnega navdiha čistega socialnega nagiba in iz ljubezni do mladine, o tem sem prepričan. Jegličev akademski dom, kateremu je bil nato predsednik, je veliko Finžgarjevo socialno dejanje, s katerim je ustvaril svojim Zarjanom ognjišče, kot ga niso imeli Stražarji v Cirilovem, ne Mladci v Akademskem domu.

V tem času je Finžgar zgradil tudi *srednješolcem* počitniški dom v Žingarici pod Stolom in pomagal organizirati Bohinjski teden, študijski tečaj svojih visokošolcev. O njem je izdal tudi posebno brošuro, ki kaže, kako so sredinski akademiki in njih starešine iskali v rešitev časa, ki je vedno bolj pritiskal s silo na vseh straneh in terjal odločitev — na levo? na desno? Njih rešitev je bila v medsebojni ljubezni in kulturnem delu, v nekem reformiranem krščanstvu s socialnim sodobnim rešenjem, domovinsko ljubeznijo in vero v dobrega človeka. Finžgarjeva vera v to je bila iskrena — ne dvomim, in iskanje predavateljev globoko, celo preidealistično za borbeni realistični čas. Vsekakor so hoteli biti katoličani, toda „progresivno napredni“, taki, ki bi spadali v dobo Janeza XXIII., ne pa Pija XII. V dobi Pija XII. pa je taka struja mogla pomeniti samo frakcijo katoličanov, kakršno so imeli v misli udeleženci VII. kongresa Kominterne, ko so sklepali o potrebnih, njim koristnih povezavi z vsemi „naprednimi svobodoljubnimi elementi“ in v smislu katerega je francoski Thorez ponujal katoličanom roko za sodelovanje... In večina zarjanskih ideologov je izšla

iz francoskih univerz... „Nemško križarstvo“ je pri njih prešlo v „francoski modernizem“... dočim so Stražarji in Mladci rastle iz rimskega in španskega duha... V malem se je obnavljal pri nas čas — reformacije in protireformacije... in na drugi strani pričakovanje — turških vpadov...

Razmere pri nas so se ostrile. Pesniki so peli o dvanajsti uri, ki da se bliža nad stari svet. Kulturna nasprotstva so se zoperstavljala v ekstremno borbenost. Enim je bil vse „komunizem“ in drugim vse „fašizem“, sredina se je zvijala med levico in desnico.

„Straža v viharju“ prof. Ehrlicha je pisala na pr. 18. 4. 1940: „Okrog nas in pred našimi očmi se bije gigantska borba, kakršne še ni videl svet. V nekaj dneh, celo v nekaj urah, izginjajo države s površja Evrope in narodi padajo v sužnost... (tu nekaj črtala cenzura, ki ob nevtralnosti Jugoslavije ni pustila dražiti naciste, op. por.) ...Tudi mi stojimo sredi te borbe. To tem bolj, ker je sovražnik *sredi med nami samimi*. Ni treba več spraševati za tem sovražnikom. Vsi ga poznamo...“ Prof. Edi Kocbek pa je skoraj istočasno pisal v „Dejanju“ (1940, 370): „Marksizem je osvobodilno gibanje človeka proletarca... v tej točki so začutili njegovo upravičenost ravno tisti kristjani, ki v skladu z evangelijem stremijo po zgodovinsko utelešenem človeku... Sicer pa je še v isti številki odklonil sodelovanje z njimi zaradi „relativnosti etike“, ki dovoljuje slednja sredstva za dosego cilja... V isti številki J. Z (emljak) priznava upravičenost pakta Ribbentrop—Molotov s stališča Moskve, kateri pa svetuje, naj „ne isti zahodnoevropskih problemov s svojimi“, če hoče biti „nositeljica nove organizacije življenja, ki se je Evropi stalno predstavljala kot iskrena boriteljica, svobode, samoodločbe narodov in nositeljica novega, pravičnega družabnega reda“ (str. 398). Na vsak način: ne še s pogodbo povezano „zavezništvo“, pač pa sopotniška simpatija za družbeno revolucijo, kateri bi se radi pridružili, da ni bilo tistega dantejevega praga, „relativne etike in diktature“, čez katerega je treba stopiti za pot v raj skozi — pekel...

„Kam drži na levo cesta?
Kam drži na desno pot?“

Najjasneje je prišel ta razkol do izraza v knjigi ljubljanskega filozofa univ. prof. dr. Vebra Krščanstvo in narodnost, kjer stoji stavek: „Sovražnik šte. 1 malega naroda je komunizem“, in je odgovoril v Sodobnosti Klemuč (Kardelj?!): „Sovražnik šte. 1 malega naroda je miselnost prof. Vebra“, to je — katoličanstvo, ki ga omenja Veber kot rešitev iz krize dobe.

Jegličeva prerokba o frontah je postala resničnost.

Že se je postavljala problem: ali zidati utrjene tabore proti „Turkom“, ali se jim prilagoditi kot bosanski frančiškani, da se reši za Cerkev, kar se rešiti da... ali pa celo stopiti v nasledovanje Kristusa na čelu boljševiške patrolje kakor Majakovski?

Finžgar je v Bohinjskem tednu l. 1939 samo to poudarjal, „naj bomo vsi ono telo, eno srce, en udar in ne kak trs, ki ga veter maje...“ (Dejanje 1940, 161).

V dogodke, povezane s spori v akademskih društvih, nisem osebno posegal, dasi sem jih kot član uredniških konferenc Slovenca gledal od blizu. Z voditelji vseh skupin sem bil v osebnih stikih: prof. Ehrlich me je večkrat povabil predavat Stražarjem k jezuitom, naprosil me je celo za pomoč pri stražarskem literarnem odseku, kjer sem res tudi predaval. S prof. Tomcem sva prihajala vsak večer skupaj ob „starešinskem omizju“ v Unionski kleti. S F. S. Finžgarjem sem se srečaval mesečno pri PENklubskih sestankih, tudi sicer sem bil večkrat pri njegovem omizju Pod skalco pri Križankah (katerega bom še omenil), pa o teh „bojih“ nisva govorila.

Pač pa imam v teh zadnjih letih na Finžgarja nekaj drugih spominov.

Kot kulturni urednik Slovenca sem tesno sodeloval pri njegovi akciji za odkup *Prešernove rojstne hiše*. Povabil me je k sebi, da sva napravila dolg intervju in potem sem mu v tej zadevi bil vedno na razpolago. S to akcijo se je Finžgar spet razživel, saj je že od nekdaj tesno živel s Prešernovim kultom... To je bila dediščina Toma Zupana, pa tudi ponos Brezničanov in zavest krvne žlahte. Že v mladih letih je pisal o Prešernu in zdaj je prišel na misel, napraviti iz te hiše, ki je še vedno prav taka kot v Prešernovih časih, narodni muzej. „Ni šlo samo za odkup hiše, temveč za sezidanje nove“ sedanjim lastnikom Vovkovim, pranečakom Prešernovim, potomcem pesnikove sestre, ki je ostala na domu. Pri Ribičevih je bilo mnogo deklet in en sam fant: Anton Vovk, poznejši prvi ljubljanski nadškof. Tej družini je bilo treba sezidati nasproti nov dom, za kar je bilo treba precej denarja. Javne ustanove se niso hotele zavzeti za to stvar, zato je Finžgar sprožil akcijo — pri ljudskošolski mladini, naj ona po šolah zbira denar za odkup hiše največjega slovenskega pesnika. Ban dr. Natlačen mu je šel v vseh pogledih na roko, na razpolago mu je dal ves uradni aparat in — mi časnikarji smo storili svojo dolžnost. Kmalu je mogel ban sprejeti Ribičevino v last slovenskega ljudstva na slovesen način. To je bil gotovo eden najlepših Finžgarjevih dni. Zopet sem ga videl — na Vrbi, le sedaj triumfirajočega, ko je dobro opravil veliko delo, delo za narodno stvar. Zopet delo za skupnost, ki je Finžgarja odvracala od pisanja.

S Finžgarjem sva prišla vkup tudi v Škofji Loki, kamor je prišel na pogreb Matije Malešiča, pisatelja Mohorjevih večernic, Mladike in Doma in Sveta, ki je bil loški glavar in je umrl za kapjo prav pri pisanju v spznih nočnih urah uvodne povesti za moj Dom in svet... V paru sva šla v sprevodu skozi Vincarje na pokopališče in spotoma sem ga prosil, naj spregovori poslovilne besede svojemu dobremu sotrudniku. „Ne, zdaj ni pisal več meni, zdaj je pisal vam. Vam pritiče zadnja beseda.“ In tako sem Malešiču govoril pri odprtem grobu jaz, pa bi Ločani tako radi, da bi Finžgar, njih nekdanji kaplan in župnik upravitelj. Ni hotel iz nasprotstva do mojega DS.

Potem sva šla za hip k Balantu, kjer mi je iz svojega loškega življenja povedal le to, kar je pozneje opisal v življenjepisu, namreč, kako so okoliški župniki prav tu pri Balantu napravili „šrango“ Mešku, ko je prišel obiskat Finžgarja v Loko.*

Še dva spomina na Finžgarja imam iz časa tik pred vojno. Prvi: 90-letnica Mohorjeve družbe kot cerkvene ustanove (1851). Natančno datuma proslave ne vem, ker Finžgar tega dogoka — čudno — v spominih ne omenja. Pa je bil velik dan in slovesen za Mohorjevo. Jugoslovanska vlada je dala Mohorjevi družbi kot juridični osebnosti za priznanje njenega kulturnega pomena za slovenski narod visoko odlikovanje, ki ga je ban dr. Natlačen ponesel v Celje in ga pripel na prsi družbinemu pokrovitelju lavantinskemu škofu dr. Tomažiču. Istočasno pa tudi visoko odlikovanje uredniku njenih knjig F. S. Finžgarju. Na ta dan bi bil Finžgar lahko ponosen, saj je dobil z najvišjega mesta priznanje za svoje garanje pri Družbi, in Družba sama odlikovanje, ki ga je zaslužila. Pa mu — kot se zdi — v sedanjih razmerah ni kazalo ohranjati spomina. Po vselem dnevu v Celjski kavarni smo se pozno v noč vozili v Ljubljano s salonskim vagonom, ki ga je banu dal na razpolago direktor železnic dr. Fatur, brat pisateljice Lee Faturjeve. Zanimiva družba: ban dr. Natlačen, ljubljanski odborniki Mohorjeve družbe: F. S. Finžgar, prof. dr. Ehrlich in prof. dr. Stele ter jaz, Slovenčev poročevalec. Nihče drug v vsem vlaku, ki je imel en sam vagon in se ni nikjer ustavljal. V pogovoru, med katerim smo pili svetinjsko kapljico iz banovinske vinarske šole pod Kalvarijo, se je Finžgar razgrel in začel napadati Slovenca z ozirom na politiko proti Mohorjevi: nekaj da se govori, da bo Slovenec začel izdajati Koledar, pa tudi proti Večernicam neko Slovenčevo knjižnico. Vse to, da uniči Mohorjevo. Jaz sem mu ugovarjal, da ni vse tako, kar se pripravlja, naperjeno proti Mohorjevi, temveč tiskarni pač kažejo trgovski računi, da bi se ji delo splačalo. Konkurenca seveda, toda kulturno bo to pomenilo nov razmah slovenske knjige. Tekmovanje bo obema v prid. Kar se pa tiče zoperstavljanja mohorjevih knjig pri ocenjevanju, ni res. Kajti dozdej sem še vse knjige Mohorjeve ocenil v čim krajšem času in nisem z nobeno v zastanku. Skoraj bi se sporekla, ko je Finžgar nenkrat spremenil ton, vzal kozarec v roko, ga napolnil, ponudil meni, nato napolnil še sebi in rekel: „Saj ti si fest, Tine, pa se pobrativa!“ In tedaj sva izpila ex in se poljubila, kajti družba je zahtevala ves ritual, kot se spodobi. Tako je bila z bratovščino prekinjena debata tam nekje med Zagorjem in Litijo, v drvečem salonskem vagonu. Danes se mi zdi, kot da se je tedaj stari dominsvet sklonil k novemu za povezavo petih literarnih rodov... Še zanimiveje pa je z današnje

* Ko to pišem, sem zvedel za smrt pisatelja F. Ks. Meška, prav tako devetdesetletnika. Samo parkrat sva se srečala v življenju, pa se me je spomnil celo sem v izgnanstvo, ko je pripisal M. Kunčiču zame naslednji pozdrav: „Sicer mi kot kritik ni bil naklonjen /.../ toda taki ljudje bi morali biti zdaj med nami.“ Hvaležen sem mu za ta pozdrav.

perspektive pogledati na usode te družbe, kot so se dopolnile le nekaj let pozneje: Natlačen in Ehrlich sta padla, umorjena od komunistov, Finžgar je bil nehote njihov „sopotnik“, Stele se je rešil, mene pa je vrglo čez ocean že v dantejevsko dolgo prežnanstvo...

In drugi dogodek: *Finžgarjeva sedemdesetletnica* l. 1941.

V pripravi na Finžgarjevo sedemdesetletnico sem stopil k njemu, da bi za Slovence napisal kakšne spomine, ali vsaj intervju. Pa se je Finžgar domislil, da bi bilo morda zanimivo, če napišem kaj o 50 letnici mature, ki pade ravno tako v to leto (1891). Išče med papirji in najde star rokopis z naslovom *Na Gosposvetskem polju*, ki ga je napisal za maturo, pa ga je cenzura prepevedala. Bila je ta matura zamišljena kot *skupna slovensko-hrvatska abiturientska proslava*. Hrvat Boražnič, poznejši univ. prof. hrvatskega jezika na zagrebški univerzi, je za to priložnost spesnil pesem *Iz bratskog zagrljaja*, ki jo je uglasbil Slovenec F. Vilhar, sin Miroslava Vilharja, in ki je pozneje ponarodela kot prava udarnica. Kako se je ta proslava vršila, popisuje Finžgar v življenjepis, koliko tega pa sem obelodanil že jaz tedaj, ne morem presoditi. Vem le, da sem ponatisnil precej verzov iz tega navdušujočega slovenskega, južnoslovanskega in panslovanskega prizora. Te proslave se je udeležil tudi hrvatski abiturient Stepan Radić, ki je nato v Kamniku deklamiral v slovenščini Gregorčičevo Kmečki hiši (kako značilno za poznejšega voditelja Hrvatske seljačke stranke!) in odkril Slovincem — tamburico. (Da je bilo nekaj tega že objavljenega l. 1941, Finžgar v spominih ne omenja, pač pa je v urednikovih opombah le stran moje objave, ne pa kdo objavlja.)

Objava te mature je bila samo v uvod v proslavo Finžgarjeve sedemdesetletnice, ki se je vršila nato v največji ljubljanski Unionški dvorani. Trnovski igralci so predstavljali Finžgarjevo dramo *Naša kri pri nabito polni dvorani*. Imel sem ob tej priliki čast, govoriti Finžgarju *slavnostni govor*. Menda je značilno za danes, da se Finžgar v svojem življenjepis spominja proslav 50 in 60-letnic, 70-letnice pa ne omenja. V mojem spominu pa živi zavest zadovoljstva, da sem mogel pred javnostjo dati priznanje pisateljski vrednosti velikega sodobnika in prijatelja.

To je bilo leta 1941, ko je spet izšla po dolgem premoru nova Finžgarjeva knjiga: *Gospod Hudournik*. Je to namenoma napisana aluzija na Stritarjevega Gospoda Mirodolskega in antitetično postavljena v nasprotje iz mirnega dola v hudourni breg vrhov, iz doline na planino, kamor je Finžgar pod Stol pripel svojo „Murko“. Tam je sprejemal obiske svojega okolja iz Ljubljane. Je to kramljanje srečnega ubežnika iz mesta v gorski mir, ko nekako tavčarsko pravi svojim damam zgodbe mladosti, gornikov pa tudi svojega psa. Umirjenost, brez konfliktov, veselje do pripovedovanja anekdot in opisovanja domačega okolja in planinskih lepot: to je pravi Finžgar v svoji domačnosti kot ga poznamo, ko v družbi povzema besedo in ga moraš samo poslušati in uživati, ko govori mojster plastičnega kramljanja.

Gospod Hodournik je memoarsko delo zrelega pisatelja, prvi literarni portret — samega sebe...

Finžgarjeva pisateljeva sila je težila k miru, vse okrog njega pa je že gorelo v požaru druge svetovne vojne, ki je zadela tudi nas na Cvetno nedeljo še tega samega leta.

4.

Še preden so okupatorji zasedli Ljubljano, smo časnikarji in drugače „obremenjeni“ ljudje (kot sem bil poleg časnikarstva jaz kot tajnik Prijateljev poljskega naroda, ki je po nemški zasedbi Poljske množično spravil Poljake - begunce brez dokumentov čez mejo v Italijo, seveda z molčečim privoljenjem bana dr. Natlačena in s stražo na meji, ki ni nič videla...) skušali bežati iz Slovenije tja, kjer je bila vlada, in z njo, če bi bilo treba, v inozemstvo. Ban dr. Natlačen je nam vsem, ki smo ga prosili, dal priporočilo za vlado. Tudi Jušu Kozaku kot uredniku Zvona, in Kocbeku kot uredniku Dejanja, za katerega oba sem šel jaz bana osebno prosit. „Če bi se rada rešila v inozemstvo, naj se rešita!“ je rekel dr. Natlačen in podpisal priporočili. Toda potem nista šla z nami.

Že na tistem begu skozi Bosno mi je pravil urednik Družinskega lista, kako je govoril Finžgar svojim Jegličevcem: „Če bi bil mlajši, bi zdaj šel v goščo. Tako pa sem že star in bom čakal, kar bo. Vi ste pa mladi.“ Hribar čez devetdesetletnik, ki je kot 18-letnik izdal zbirko pesmi pod imenom Janez Življenjasit, je šele zdaj — ko je iz carskega rusofilstva postal dekorativni predsednik ljubiteljev Sovjetske Zveze — šel z vsemi odlikovanji na prsih v Gradaščico, puščajoč na bregu Prešernovo oporoko: „Manj strašna noč je v črne zemlje krili, kot so pod svetlim soncem sužni dnovi.“

Tako sta na okupacijo reagirali dve generaciji „vseslovanov“: mlajša — sedemdesetletniki — z željo po protinapoleonski gošči, starejša — devetdesetletniki — s črtomirsko željo po smrti.*

* Tu naj omenim mimogrede še to: da Hribar ni umrl, ne bi izšla moja knjiga Puškinovega Bahčisarajskega vodnjaka. Hribar mi je namreč že l. 1938 poslal v objavo v DS — „revijo, katere naročnik sem že od prve številke“ — svoj prevod te pesnitve, katerega pa nisem mogel priobčiti zaradi nepesniškega prevoda, zastarelega jezika in razblinjenosti verzov. Vendar sem se zavzel za ta prevod in ga pripravil za sodobno vporabo. Takega sem mu ga vrnil s predlogom, da ga objavim pod njegovim imenom z opombo pod črto, da z rahlimi mojimi popravili. Tega ni pustil. „Prevod ni moj, prevod je že vaš.“ Po smrti pa sem ga s privoljenjem dedičev priobčil najprej v reviji, potem pa v posebni bibliofilski izdaji (300 izvodov) v opremi Bare Remčeve, s perorisro Ivana Hribarja in v — *njegov spomin*. Knjiga je doživela edinstveni knjigotrški uspeh: v dveh dneh je bila do zadnjega izvoda prodana in zadnji dan so čakali kupci pred založbo Vera Remec, da sem jim jo sproti nosil iz knjigoveznice... Zaradi

Po izgubi svobode sta se pri okupatorjih kazali dve tendenci: Italijani, pri katerih je bilo že vidno neprijateljstvo z Nemci, so imeli s Slovenijo načrt počasnega asimiliranja, Nemci pa nasilnega takojšnjega iztrebljenja vsaj vodilnih plasti. „Napravite mi to deželo spet nemško!“ je bil namenjen štajerski strikten ukaz Hitlerjev, izdan v Mariboru. V tem času, ko so Nemci selili Slovence iz Gorenjske in Štajerske, so Italijani odpirali našim izgnancem meje in jih sprejemali na svoje ozemlje. Bivši vodilni možje so bili mnenja, boljše je — politično gledano — sprizniti se z Italijani z nekim modusom vivendi, da se narod ohrani vsaj na tem ozemlju in pričaka, da bo vihar s severa šel mimo; medtem pa naj se podtalno vojaško pripravlja na pomoč zaveznikom, kadar bo prišel ta čas. Komunisti pa so v tem času ustanovili svojo Protiimperialistično fronto, proti — Angležem in Francozom, kajti tedaj so bili še vedno povezani s Hitlerjevim paktom. Prej kot oni so mladi iz katoliških vrst začeli z organiziranjem ilegalne podtalne slovenske vojske. Italijani so pristali na kontinuiteto vsega slovenskega kulturnega dela, kolikor ga je obstajalo dotedaj, in Juš Kozak je bil eden prvih, ki je prijavil nadaljevanje Ljubljanskega zvona. Temu sem pričal jaz. Po neuspelem poskusu, pobegniti z okolico vlade v inozemstvo, sem se z družbo prof. Ehrlicha povrnil v Ljubljano na svoje mesto. Napravil sem prošnjo za novo izhajanje Doma in sveta po — Kozakovi prošnji za Zvon, ki so mi jo pokazali moji prijatelji v cenzurnem uradu prof. Urbanija. Ta pa je bil osebni prijatelj Župančičev in gost penatske družbe pri Kolovratu. Župančič sam se je v njegovi družbi odkril italijanski zastavi — po 3. maju — s pripombo „Dozdaj sem jo sovražil, odslej jo spoštujem“ (namreč, po dovolitvi kulturne avtonomije). Priča temu živi zdaj v Združenih državah. Tedaj še ni bilo kulturnega molka.

Šele po 22. juniju se je stvar zaobrnila v čisto drugo smer. Napačna je bila Sovjetska Zveza in treba ji je pomoči po obveznosti iz l. 1935, kakor je pozneje priznal Marinko. Nastopil je kaos, to je „revolucionarna situacija“ in začela se je izvajati odločba Stalina iz l. 1925 s socialno revolucijo na liniji „osvobodilne vojne“ s pomočjo „ljudskih front“, to je enotnega nastopa vseh „naprednih progresivnih svobodoljubnih skupin pod vodstvom KP“. To je danes znano, tedaj pa le gluten samo od najboljših poznavalcev komunističnih taktik, med katerimi sta bila prof. Ehrlich kakor tudi prof. Tomc. Večini ljudi pa je bil to elementarni spontani nacionalni odpor proti okupatorjem. In tisti, ki so kršili enotni narodni nastop, v njih očeh niso bili komunisti, ampak tisti, ki bi se uprli OF, samozvani edini oblasti za Slovence v razdobju osvobodilnih borb. Razvoj je pripeljal do tega, da so bili protikomunisti prisiljeni vzeti orožje od okupatorjev, če so se hoteli ohraniti pri življenju do konca, še celo pa, če so hoteli biti koristni zaveznikom in rešiti Slovenijo in morda celo Sred-

mene? ... Zaradi Rusov, ki izhajajo pod okupacijo Lahov, ko so v vojski z njimi? ... Zaradi Hribarja? V spomin njega, ki je imel prav posebej določeno vlogo za časa okupacije, pa se ji je umaknil — v katonsko smrt?

njo Evropo pred komunizmom. Kardelj sam je namreč smatral komunistični nastop pri nas za odskočno desko „svetovne revolucije“ skozi Italijo v Srednjo Evropo...

Kdor je iz množice nekomunistov tako gledal ta nastop — kot pomoč Sovjetiji in za razširitev komunizma —, je bil odločno in borbeno proti OF; kdor ga je gledal kot borbo brata proti bratu z orožjem sovražnika, se je zgrozil nad razmerami; kdor je v OF videl odpor slovenskega naroda proti nemštvu, še celo pa slovanstva za samoobrambo, je bil za OF; tisti pa, ki je v vsem tem razdejanju, ki je nastopilo pri nas, gledal napreden progres človeštva s skokom nezibezne revolucije za uničenje stare krivične družbe in kot krčevito porodno uro nove, pravičnejše, socialnejše ureditve, se je seveda povezal z OF, če ne odobravajoče zaradi metod boljševiške nasilnosti pa vsaj priznavajoče jo kot *zgodovinsko nujnost*, ki se ji ni zoperstavljati.

Med te zadnje štejem F. S. Finžgarja.

To vem iz njegovega lastnega priznanja. Spremljal sem ga nekoč — verjetno že spomladi v l.1944 — proti Trnovem in tam nekje pri Tehnični šoli sva se ustavila in tedaj mi je pribil: „Time, nikar se preveč ne veži na reakcijo; to, kar je prišlo, je moralo priti in bi pozneje prišlo, če bi nas ne doletelo zdaj, kajti to je zgodovinska nujnost. S francosko revolucijo je propadel fevdalizem in nastopilo je meščanstvo; s to prihaja na oblast proletarijat, ki je zdaj na zgodovinski vrsti. Vem, da je hudo, pa se je treba pripogniti, sicer te bo zlomilo. Kot drevo: pred viharjem skloni vrh, in ko je vihar mimo, ga spet dvigni!“ Ko sem mu ugovarjal v toliko, da se je pri nas razvoj iz fevdalstva v meščansko družbo izvršil tudi brez revolucije in se tako tudi lahko spremeni sedanja družba v novo, proletarsko, po evoluciji, mi je samo še rekel: „Zdaj smo že v revoluciji. Ni pomoči. Tako je, kot sem rekel.“ In sva se poslovila. Danes mislim: Ali ni to ista miselnost, kot je vodila Natlačena in druge, da so priklonili vrh in čakali na mimohod viharja? Le da so ti zadnji imeli pred očmi *meddržavne razmere*, Finžgar pa *meddobne* in spor med Slovenci samimi. Kdo je bil večji naivnež ali večji oportunist? Kdo je bil trs, ki ga veter maje?

Zdi se mi, da se poslej nisva več videla...

Toda preje sva prišla v tem vojnem času še večkrat vkup.

Tako je nekoč sedela Pod skalco pri Križankah — konec 1941, ali v pomladi 1942 — (kjer se je Finžgar sestajal v petkih s svojimi prijatelji) — tale družba: Finžgar, Kidrič, Plečnik, Stele, R. Mole, dr. Piskernikova in jaz in govorila o dnevnikih stvarih, seveda tudi o londonskem radiju. In tedaj je prof. Kidrič omenil: „Kreka bi bilo treba dati pred sodišče, če se vrne, in ga obsoditi za njegovo hujskanje. Kot izdajalca.“ Jaz sem napravil pripombo, Finžgar in Plečnik pa sta nekako nihala med Kidričevim in mojim mnenjem, precej neodločna, kar se mi je čudno zdelo. Dr. Piskernikova je omi-

ljevala dr. Kidričevo obsodbo. Toda vse to je bilo govorjeno v prijateljski družbi, v intimnem pogovoru, kot se govori pri ljubljanskih stalnih omizjih, ki so bili značilnost predvojne Ljubljane. Zato sem se začudil, ko so mi drugi dan povedali visokošolci — slavisti, da jim je pri seminarju prof. Kidrič takoj v začetku omenil: „Včeraj smo nekaj preveč pili Pod skalco s Tinotom, pa smo rekli mogoče kakšno preglasno...“ Verjetno je mislil reči: če bo prišlo kaj na dan, veste, kje iskati denuncianta... Vsaj tako sem jaz razumel to omembo in nisem več zahajal tja.

Danes mi je tudi Finžgarjevo zadržanje jasno. V emigraciji sem namreč zvedel od oseb, ki jim gre vse zaupanje, o poteku pogajanj pri sestavi OF, za sodelovanje strank in postavitve popularnega predsednika. Za tega je bil določen dovoljni predsednik Društva prijateljev Sovjetske zveze Ivan Hribar, nekdanji ljubljanski župan, praški jugoslovanski poslanik, slovenski kraljevi namestnik, častni občan ljubljanski pa častni doktor ljubljanske univerze, prevajalec Puškina, romar v carsko Moskvo in letoviškar Krima, skratka „cesar Janez“, ime, pod katerim ga je poznal slednji Slovenec. S tragično in ironično smrtjo v 91. letu se je umaknil končni izpolnitvi svoje dolgoletne želje, ko bi v 95. letu lahko pozdravljal — Ruse v Ljubljani!

Po njegovi smrti pa so organizatorji OF iskali naslednika. Oči so obstale na F. S. Finžgarju, popularnem slovenskem pisatelju, častnemu občanu ljubljanskega mesta, člana Akademije znanosti in umetnosti, duhovniku in „progressivnemu katoličanu“. Zakaj naj bi carskega panslovana ne zamenjal katoliški duhovnik? Prvi bi garantiral nacionalistično linijo gibanja, drugi odbijal osti protiverskega nastopanja... Zlati štiti... *Ponudili so Finžgarju to najvišje mesto predstavitelja revolucionarnega gibanja* — po virih dotičnih oseb, sodelujočih pri gibanju OF —, pa se je „otepal“ češ, da je prestar za v hosto, da pa je itak z njimi v zaledju...“ Posrednik je bil Lovro Kuhar, „Prežihov Voranc“, ki je v imenu Komunistične partije iskal — ne več „sopotnikov“, ampak že „zaveznikov“ za njen socialni „osvobodilni“ boj.

Tako je prišel na vrsto Josip Vidmar, neskončno manj popularen in pomemben kot Hribar ali Finžgar, toda tudi tedaj še nekomunist...

Spričo tega razumem Finžgarjevo ponašanje v omenjeni družbi, in razumem, da ga je OF postavila v *odbor Umetnostnega odseka OF* že v l. 1941, *skupno z mojstrom Plečnikom*, kakor piše zdaj vodja tega odseka, glasbenik Arnič v I. delu zbornika Ljubljana med Osvobodilno borbo. Računam, da je na Plečnika vplival Finžgar, na Finžgarja dr. Breclj, trnovski disidentski katoliški politik, ki je tedaj bil že član — vrhovnega plenuma OF... Ali pa so ga imeli vpisanega v odsek, ne da bi on dal izrecni pristanek, kajti ničesar tega v spominih ne omenja. Omenja le to, da so ga pozneje vabili v hosto, da so prišli k njemu celó, da ga spravijo z avijonom v Italijo in tako rešijo pred aretacijo, ki mu je grozila...

Vsekakor je imel velik vpliv na svojo okolico, ki je iz prehodnega „sopotništva“ prehajala v „sodelovanje“ in prešla pozneje celo na pozicije kapitulantskega „zaveznitva“, tako bistvenega, da je Kidrič — po pričevanju zgodovinarja dr. Mikuža — izjavil, da „*brez krščanskih socialistov ne bi bilo OF*“.

Finžgarjev vpliv se je kazal predvsem pri Jegličevem akademskem domu. Takoj ko se je začela OF, so tam v podstrešjih tiskali OF tiskovine in letake. Eden izmed njih, ki jih je tiskal, pesnik Dušan Ludvik, je bil poslan v Gonars. Pošiljal sem mu tja pomoč, kolikor sem mogel, toda iz okolja Zarje, na katero se je obrnil za intervencijo, so se obrnili name, naj jaz interveniram zanj, ker „oni z okupatorjem nočejo imeti stikov“... Ko sem omenil, da ne morem nič, ker z njim nimam zveze, sem jim svetoval, naj najamejo advokata, ki se s tem peča. In tedaj mi je drugi pesnik, poznejši Kocbekov pobočnik v gozdu — Jože Breje rekel: „Kar najemi ga, naj velja karkoli, denarja imamo dovolj!“ To mi je vzbudilo sum, da je za vsem tem več kot samo idealizem posameznikov. Jegličev dom, ki mu je bil predsednik Finžgar, je dal mnogo hudih partizanov, bila je tam prehodna partizanska bolnišnica. Skrivali so v podstrešnih sobah celo Borisa Kidriča, kakor poroča zdaj župnik Lapičnik (Nova pota 1961, 84) in po njem prof. Žakelj (Zbornik Koledar 1962, 157), ki še pristavlja: „...*bila je močna trdnjava OF*“. Bivši Zarjani so bili med najvidnejšimi partizani, tako celo nekdanji predsednik Akademskega sveta dr. Dermastja, znani „Urban“, in drugi. Mariborski učenci dr. Stanka Cajnkarja so že v prvih mesecih v Ljubljani držali komunistične kurze, na kakršnega sem naletel slučajno jaz v hiši na voglu Streliške in Dolenske ceste, ko sem iskal sina nekdanjega senatorja prof. Vesenjaka, ki jih je vodil...

Naj omenim še to: Finžgar ni držal 'kulturnega molka', čeprav pravi Arnič, da ga je proglasil tisti odsek OF, katerega člana da sta bila tudi Finžgar in Plečnik. Napisal mi je Finžgar članek za Zbornik Zimske pomoči, ki ga je izdal Velikonja s pomočjo prezidenta generala Rupnika. Napisal je ta čas izredno lepo folklorno zadevo pravljico Makalonca (1944), kjer je preprosto jasno, s svojim jezikom nanovo povedal staro svetovno narodopisno stvar. Biser že po Plečnikovi opremi in biser kot literarna stvar novega pripovedovanja starih motivov, kot so mu ostali v spominu iz mladosti. Na ta način, pa z neprimerno manjšo umetniško silo, je svoje pravljice tisti čas pisala tudi Lea Faturjeva, za katero ostalino sva se „tepla“ s Finžgarjem ob umirajoči Faturjevi, pa jo je končno le meni dala za Jugoslovansko tiskarno... Tudi sicer je Finžgar ta čas tiskal pri Novi založbi nove slovenske knjige zlasti mladih pisateljev in pesnikov. Začel je celo z Mohorjevo kot založbo in prodajalno...

Ali je načelno preziral „kulturni molk“, zapovedan od OF, ali pa je bil „oproščen“ od njega, kot sodim za Župančiča v zadevi Zbornika Zimske pomoči. Prosil sem tega za donesek, pa mi ga ni obljubil. „Nimam nič,“ je zamomljal skozi nos, ko sem ga obiskal v šlajmarjevem domu. Čez nekaj dni pa pride njegova gospa k meni: „Oton bo dal nekaj pesmi, samo par dni počakajte.“ Prepričan sem, da je

prosil za „dovoljenje“. Potem je še parkrat prišla gospa, naj vsaj ne tiskamo Zbornika brez njegovega doneska. Ko pa je končno cenzor zahteval spremembo verzja „Gospa sveta“ v „sveta gospa“ in je s tem uničil rimo, sem jaz bil mnenja, naj tisto pesem izločimo. On pa je vztrajal, naj se tiska tudi tako pokvarjena... In je tako pokvarjena tudi izšla... Zdi se mi, da je tudi „kulturni molk“ v tem času imel dvojno lice: ali si ga kršil brez dovoljenja OF, ali z dovoljenjem... Upam, da Finžgar dovoljenja ni iskal... o župančiču bi pa menil nasprotno...

Takoj prvi dan po bombnem napadu 9. 3. 1945 sem šel gledat Finžgarjevo hišo, ki so jo razbile zavezniške bombe, verjetno poslana na prošnjo — komunističnega maršala Tita... Neki ljubljanski kanonik mi je tedaj omenil: „Ali ni pomembno, da je ravno na tisto sobo padla bomba, kjer se je tedensko shajal njegov krog pristašev OF...“ Prav na dan, ko smo protikomunisti skušali zavreti kolo zgodovinske nujnosti s parlamentom 3. maja, se je Finžgar vrnil domov v svoj razdejani dom iz bolnice, kjer je bil operiran na ranah od bombnih izstrelkov, ki so mu zapustili za vse življenje gluhost, ranjeno nogo in slab vid. Nisem ga mogel več obiskati, kajti že 5. maja sem odšel v prostovoljno pregnanstvo...

Eden najvidnejših članov njegovega intimnega krožka, organizatorjev Bohinjskega tedna, bivši urednik DS in poznejši urednik Finžgarjevih Zbranih spisov, prof. dr. Koblar pa je teden dni nato pozdravljaj v imenu Ljubljane prihod zmagovite partizanske vojske pod vodstvom Črnogorca Popivoda, ki je „osvobodila“ slovensko prestolnico in ves narod...

5.

Finžgar je od nove vlade dobil visoka odlikovanja za zasluge za „osvoboditev“, kar pa korektno zamolči v življenjepisu, kot je zamolčal tudi odlikovanja prejšnjih jugoslovanskih vlad. Toda — likvidirati je moral vsa svoja „posestva“, ki jih je „obdeloval“: Novo založbo, kateri je predsedoval 28 let in od katere je deloma živel, je poklonil „državi“ s sedmimi milijoni dinarjev prihranka. Jegličev dom je nesel v dar Slovenski akademiji znanosti in umetnosti... Vincencijeva družba, v kateri se je udeleževal v krščanski ljubezni, je izgubila delokrog in pomen... Le Mohorjevo je rešil in to prav gotovo samo zaradi svojega dela med vojno, podprt s priporočilom Prežihovega Voranca—Kuharja Lovra, ki je bil kot Korošec navezan nanjo še iz mladosti. Toda tudi ta je izgubila cerkveni značaj družbe, postala je zadruga s predsednikom in odborniki, s komunistično večino, tako da ji je dovoljeno delovanje le pod njihovo kontrolo... Ko ni bilo več pisateljev za Mohorjevo, je spet sam prijel za pero in pisal znova priložnostne Večernice. Ena takih je njegova zadnja povest *Mirna pota* (1952), pisana večerniške tradicionalno z zgledi dobrih ljudi, pa se je kljub vsemu moral v njej pokloniti Marxu in mu zapeti hvalnico... Z njo se je poslovil od Mohorjeve (1952). Povrnil

se je k mladinski književnosti, pa mu Pravlјice Mladinska založba ni hotela izdati devet mesecev. Doživel je celo zavrnitev svoje povesti od knjižnega odbora Mohorjeve družbe... „Po 62 letih se mi je to prvič zgodilo,“ je pisal prijatelju. Povrnil se je v mladost: ponatisnili so mu mladostno krepko epsko pesnitev „Triglav“, ki je nezasluzeno prhnela v starem Domu in svetu.

Končal je zdaj svoj življenjepis in ga — okrnjenega — priobčil leta 1952. Šudno, da v njem ne beremo nič o vrhovni slovenski politični družbi njegovih „krekovcev“, iz katerih je izšel in med katerimi se je tako rad gibal: Korošca komaj omenja, Natlačena samo kot — maturanta, kot bana enkrat, pa je bil v tesnih stikih z njim, od njega prejemal vladna odlikovanja in narodna darila... da ne govorim o drugih... recimo o Izidorju Cankarju, ko je prišel domov... o dr. Breclju, pod katerim političnim vplivom je bil. Vedel sem, da je pisal „roman o duhovniku“ že pred „osvobojenjem“, ker mi je sam dejal nekoč, da ga je izročil škofu v presojo. Ko je bil pokojni škof dr. Rožman prvič v Argentini, sem ga vprašal mimogrede tudi o tem, če je to res. Pritr dil mi je, da ga je bral nedokončanega. Jaz sem mislil na roman, on verjetno na prvi zasutek tega življenjepisa. Njegov splošen vtis o njem je bil: „Je ves tak, kot je Finžgar, liberalni duhovnik, iskren in pošten, ki pa nima za našo stvar srca.“ Ta življenjepis, ki nadomešča Finžgarjev roman o duhovniku, s katerim se je resnično pečal, je izšel pod naslovom Leta mojega popótovanja in mi je služil za obuditev spominov pri tem članku. Zdaj je izšel v novi izdaji, nekoliko popravljeni, pa s kritičnimi opombami dr. Koblarja in z mnogimi podobami iz Finžgarjevega življenja (Izbrana dela VII, 1962).

Ne govori v knjigi o doživljanju povojne dobe, ki je šla z vihro preko njega; ni še prišel čas, da znova dvigne glavo. — O tem pa govori v pismih, ki jih je pisal v inozemstvo. Naj zadostuje samo par citatov, ki so bili priobčeni deloma že v tržaški Mladiki, nekaj v Svobodni Sloveniji, vzel pa sem jih naravnost iz rokopisno urejene zbirke Finžgarjevih pisem Ferd. Koledniku, kakor jo je pripravil univ. prof. dr. Jevnikar. Recimo tale: „Ko bi jaz bil drugačnega poklica, bi gotovo skušali oblastniki nekaj žrtvovati za tisk mojih knjig. A tako bo težko kaj. Kot veriga drže vse v rokah in kljub majhnemu številu visok odlomek katolikov (po zadnjem štetju nas je 87%) nima nič govoriti. No, kaj hočemo.“ (13. 4. 58). — „To so ljudje, ki nas zanje ni! To vi v tujini težko umejete...“ (2. 12. 58). — „Sedanji bukvarji so preveč enostranski, saj razumete. Vse od teh, ki smo zaznamovani, jim ne gre v kup. S temi možaki nimam prav nobenega stika in zveze...“ (4. 2. 59). — O Makalanci (ponatisu) pravi: „Mohorjani jo bodo veseli — če je ne bo sedem novih odbornikov ex genere KP odklonilo...“ in dodaja: „Svet se giblje in ziblje po svoje — po novem. Mi starci v novo ozračje ne spadamo več.“ (9. 9. 57).

Privatno pismo iz 1946 pa mi sporoča iz Ljubljane, da je Finžgar kmalu po „osvobojenju“, spričo sodnih umorov in pobojev ogorčeno očital novim oblastnikom: „Ljudje božji, saj to, kar delate, je goli komunizem!“

„Ameriška domovina“ pa je 6. XI. 1946 celo tiskala kot poročilo iz „zelo dobrega vira“, da je bil Finžgar po obsodbi škofa Rožmana silno pobit in razočaran ter je ogorčen stopil k podpredsedniku vlade dr. M. Breclju, ga ostro prijel in mu rekel v obraz: „Lagali ste nam in potegnili ste nas.“ Vrgel je Breclju vsa titovska odlikovanja in mu pred odhodom izjavil: „Tako, sedaj veš, kaj mislim o vas. Sedaj pokličí OZNO, da me aretira.“

Tako ameriški list. Ne moremo potrditi resničnosti tega „pričevanja“, toda verjetno je, da je Finžgar že tedaj doživel nekaj podobnega kot v teh dneh — sestra kubanskega diktatorja Castra, ki je tudi „izdal revolucijo“.

In temu komunizmu je pripravljal on pot in postal tudi njegova žrtev, on in njegovo delo.

6.

Mauser je v svoj spomin vključil dve misli (Ameriška domovina 14. 6. 1962), kateri eni moram oporekati, druge pa sprejemem v celoti. Napisal je namreč stavek: „Finžgar je bil človek, ki se javno ni nikoli hotel umakniti od tistega, kar je trdil. Imel je gorenjsko trmo...“ Ne vem, če bo to držalo spričo tega, da je Finžgar ob Koroščevi smrti priznal (nimam Slovenca, da bi citiral), da je on večkrat njemu nasprotoval, pa se je izkazalo, da „je imel vedno Korošec prav.“ To je neka samoobtožba. Tudi stavek v Letih mojega popótvanja, kjer pravi, da je „bila vlada slepa, najbolj slepa v dobi diktature po l. 1929“ (str. 268) je obtožba tega, kar je storil sam, ko je Živkoviča pozdravljaj v Ljubljani... In ti stavki, ki sem jih povzel iz pisem Fr. Koledniku: ali niso obtožba vsega njegovega dela, ki ga je opravljal kot „sopotnik“ v upanju in prepričanju o soodločevanju katoličanov v novem redu, pa je videl, „da ne pomenijo nič...“, da so „v verigah enostranskih oblastnikov...“ ko se boji celo „za Mohorja, ko je reven... če ga ne bodo kmalu ubili“ (31. 8. 58); ko njegovo usodo — nekdanje Slomškove cerkvene bratovščine — vodi komunistična partija!

Da Mohorjevo, ki so jo rešili samo zaradi Finžgarja, zdaj resnično načrtno ubijajo, naj navedem iz zadnje božične številke tržaškega protitovskega Novega lista (19. 12. 63). Ocenjujoč Mohorjev koledar, pravi: „Število naročnikov je od lani padlo za 5000... nekaj „verjetno zaradi nekkih stavkov, ki starim članom niso bili všeč...“ (to se pravi: zaradi propagande komunizma po Mohorjevi!). Na koncu pa dodaja: „Najtežje vprašanje za Mohorjevo družbo pa je pomanjkanje katoliških pisateljev...“ Vse to, za kar je delal Finžgar z Mladiko, Mohorjevo in socialnimi ustanovami za katoliške visokošolce... vse to je šlo po zlu zaradi sistema, ki ga je pripravljaj on sam... Živel je dolgo, da je videl, kako so ga odklonili, ko ga niso več potrebovali... Kakšna tragedija ob koncu življenja se čuti iz stavka, ki ga je pisal našemu švicarskemu prijatelju, prevajatelju Pod svobodnim soncem, p. Schmidtu: „Vse, kar nam je bilo nekoč sveto, so že pokopali...“ (AD 14. 6. 62).

Kot duhovniku — in bil je dober duhovnik iz poklica! — mu je moralo biti ob smrti dvakrat hudo.

Upognil se je viharju, ki ga je jasno videl, pa ga sprejel kot usodo, dočim smo drugi zlomljeni padli v odporu proti temu. Tudi v starosti 92 let ni doživel srečnega trenutka, da bi mu bilo dano dvigniti glavo in pogledati za viharjem, ki je prešel in razčistil ozračje...

Resnična pa je druga misel Mauserjeva: „Na naših knjižnih policah stoje njegove knjige, v knjižnih policah tistih, ki so ga izrabljali, jih velikokrat ni.“ (14. 6. 62 AD)

Za nas je Finžgar velik pisatelj, klasik, tudi če ga je Vidmar, predsednik OF, še pred vojno dal v nič, kakor je tudi Župančičevo Veroniko, dasi se je pozneje popravljaj, pri Finžgarju se še ni... Celo to mu sedanja literarna zgodovina odvzema, na kar je bil on ponosen in kar je hotel biti z vso voljo, namreč, da je bil „revolucionar“, borec za novi red, kajti Janež pravi odločno „njegovo delo nima značaja revolucionarnosti“. Po njegovem ni bil torej Finžgar niti „revolucionaren neokatolik“, „progresivno napreden“, ampak reakcionarec, navadni „klerikalec“, kot omenja sam v pismu 2. 12. 58. Zadnja sodba je: „Finžgar je zgleden predstavnik našega ljudskega pripovedništva in učitelj.“ (Janež, 1953, 392). Toda tu je „ljudski“ poudarjen v smislu „poljudni“ in ne v smislu „ljudsko-demokratičen“, v kakršnem je postal razglašen župančič za „največjega ljudskega pesnika“, to je — oficialnega pesnika Ljudske republike Slovenije.

Mi pravimo več: ni Finžgar samo pisatelj „za črn kruh“, ampak je v svojih viških umetnik visoke umetnosti, kajti umetnost je nedeljiva: ali je ali ni! V Dekli Ančki, v medvojnih povestih (Boji, Prerokovana) ter v Stricih in nekaterih novelicah je klasik slovenskega realizma in domačijstva, mojster slovenske pripovedne epike in jezika še posebej. Poleg tega pa garač na kulturnem polju v najrazličnejših panogah, kar mu je jemalo ustvarjalne sile v letih, ko je bil na višku oblikovalnih moči. In še bolj škoda je, da se je v usodnih trenutkih našega zgodovinskega preloma uklonil — v donkihotskem utopizmu, samoprevari, kulturnem optimizmu ali realističnem oportunistu? — nasilju, ki je razvoj naroda zaokrenil drugam, kakor pa si je on želel. V nepočakanosti reform je sledil duhovniku v Potopljem svetu, ne do zadnjih konsekvenc, pač pa do istega razočaranja. Finžgar pa je ostal vedno duhovnik, in to iz pravega poklica, ponosen, z močno vero, ki pa mu je osebno najraje godilo stati kot tak v naprednem — *nasprotnikoven taboru*... To je njegova dediščina msgr. Toma Zupana, panslovanske liberalne zanesenosti, pa dr. Krekovega socialnega dinamizma...

Finžgar: močna postava v našem javnem življenju, pravi hrast med pritlikavci, ki ga je nalomil vihar, kateremu je upognil svoj vrh, podrla pa teža let... Bil je „očak“ med narodom, „starešina“ naših pisateljev, „oča“ med svojo „družino“... *moj pobratim*.

knjige

UMETNOSTNA ZGODOVINA V DOMOVINI

V prvi številki prvega letnika Meddobja sem na strani 35 i. sl. napisal poročilo „Umetnost v domovini“ na podlagi publikacij, ki smo jih dotlej prejeli v tujino brez kakšnih netiskanih sporočil umetnikov in umetnostnih zgodovinarjev od doma. In kot dotlej ni nihče osebno kaj sporočil, tako ni tudi odtlej ne in tako smo danes, deset let pozneje, navezani izključno le na publikacije, ki semkaj zaidejo. Gotovo nismo vsega sprejeli, kar je v tisku izšlo in bo zato to poročilo v marsičem pomanjkljivo, a vsaj približno bo slika umetnostne zgodovine, na katero se danes omejujem, le pravilna. Morda bo mogel podati kdo pozneje tudi opis sodobne umetnosti, tiste, ki sedaj šele sproti nastaja, kakor se v domovini izživlja. Nekaj takega smo zvedeli iz knjige dr. Šijanca, ki sem jo lani ocenil.

II. snopič (knjiga) Zbornika za umetnostno zgodovino je izšel leta 1954. Prinesel je Anice Cevc spis o Leopoldu Layerju in dva spisa o Ivani Kobilec izpod peres dr. Silve Trdina in Ljerke Menaše. Vsa tri dela so dobro izpopolnila že dotlej znane podatke in vrednotenja obeh slikarjev. Kar pa je v slovenski umetnostni zgodovini novo in se nanaša na dotlej pri nas nepoznano najstarejšo dobo slovenske umetnosti, je članek dr. Tomasa Bogyaya, madžarskega emigranta, izkopavanja v Zalavaru in njihova zgodovinska razlaga, ki vsaj deloma posveti v do takrat temno umetnostno dobo slovenske panonske države. Najobširnejša pa je razprava Lucijana Menašaja Portret v zapadnoevropski likovni umetnosti. O portretu na splošno, ki pa ne pove ničesar novega ali zanimivega. Novo bi bilo kvečjemu to, da prinaša med opombami reprodukciji dveh svetnikov iz Bergantovih del, ki ju označuje za Bergantova skrita avtoportreta brez nadaljnjih pripomb. Oba svetnika sta bradata, a v dobi rokokoja ljudje niso nosili brad in težko, da bi jo ravno Bergant. Kolikor sem mogel zaslediti, ni nihče pozneje teh avtoportretov upošteval.

Zbornik III, iz leta 1955 je bil v marsičem zelo zanimiv. Dr. Emilijan Cevc, ki je že s svojo recenzijo Karla Garzarollija v Thurnlaack Mittelalterliche Plastik in Steiermark in z v mojem prejšnjem poročilu omenjeno monografijo o velesovski Nikopoji dokazal, da je res strokovnjak za srednjeveško skulpturo, je objavil razpravo Mojster solčav-

ske Marije, kateremu je pripisal tudi ljubljansko krakovsko Madono, razne arhitekturne skulpture v nekdanji križevniški cerkvi v Ljubljani in v gornjegrajskem benediktinskem samostanu, potem pa Madono v čelu portala nemške viteške cerkve na Leechu v Gradcu, kar je deloma storil pred njim že Garzaroli. S to razpravo je Cevc potrdil, kar je že prej kot pisec o Lipčevem Adamu in Evi (Likovni svet 1951) in o velesovski Mariji obljubljal, da smemo od njega res pričakovati strokovnjaški pregled slovenske srednjeveške skulpture. Druga taka vzpodbudna razprava je delo Melite Stele ml., hčere Franceta Steleta, Ljubljanska frančiškanska podobarska delavnica. Marijan Zadnikar je pa iz slovenskega romanskega gradiva objavil kar dve razpravi: Portal s pleteninastim ornamentom v cmureškem gradu in Romanski vzhodni zvoniki v Sloveniji. Nadalje se je predstavil Štajerski umetnostni zgodovinar Sergej Vrišar s spisom o Avtorju fresk v Kamnici pri Mariboru in iz tega snopiča smo zvedeli, da je tudi v Dalmaciji več umetnostnih zgodovinarjev na delu. Njihove spise je ocenil dr. Stele.

Poleg teh, toliko obetajočih znanstvenih uspehov ima pa ta III. knjiga Luceja Menašaja oceno Izidorja Cankarja Zgodovine likovne umetnosti v zahodni Evropi III, 2, ki sem jo omenil že v Meddobju I, 1-2. Takrat sem naznačil, s čim se je hotel pisatelj komunističnemu režimu prikupiti. Toda tista prilagoditev očitno ni bila dovoljna. Menaše očita v svoji kritiki, da je izbral Cankar za svojo zgodovino le vrhunce umetnosti. Ta Cankar je že pred petnajstimi leti ponovil že takrat obrabljeni porogljivi očitek proti tako zvanim materialistični interpretaciji (pač umetnostne zgodovine). Danes je pa težko znanstveno obrazložiti katerikoli pojav v duhovni nadstavbi človeške kulture. Menašaja so potem poklicali za učitelja na univerzo, očitno kot Cankarjevega naslednika, kajti peča se samo s svetovno, z domačo umetnostjo samo mimogrede.

V letu 1957 izšli Zbornik IV je bil posvečen sedemdesetletnici dr. Izidorja Cankarja, ustanovitelja Umetnostno zgodovinskega društva in njegovega glasila Zbornika. Urednik dr. France Stele je napisal o jubilanu slavnosten članek s poudarkom njegovih poglavitnih zaslug na znanstvenem polju, za katere je bila izhodiščna dunajska šola. Dr. Stele je citiral priznalno mnenje sovjetskega umetnostnega zgodovinarja L. Maca o najpomembnejšem predstavniku te šole, Maxu Dvoraku, čigar delo Kunstgeschichte als Geistesgeschichte so l. 1954 prevedli v ruščino. Menaše se odtlej v izdanih Umetnostno zgodovinskega društva ni več oglasil. Melita Stele ml. je v isti knjigi napisala razpravo Ljubljansko baročno kiparstvo (v kamnu), s katero je izpopolnila že znana dejstva. Sergej Vrišar pa je objavil izčrpen pregled Mariborski baročni kiparji. Iz dobe slovenskega baroka je velike važnosti sestavek Milana Železnika Časovni vidiki za študij zlatih oltarjev v Sloveniji, kjer upošteva predvsem gorenjsko gradivo, se posebno zanima za prostorne funkcije nastavka in za ornamentalne motive, kar mu služi za časovno razvojno shemo. Breda Puc - Bijelić obravnava Ilustracije v slovenskih protestantskih knjigah. Nace Šumi razgrinja in razlaga Sittejev regulacijski načrt za Ljubljano po potresu, ki ga je našel v Sittejevi zapuščini na Dunaju in ob njem govori

tudi o istočasnih regulacijskih načrtih Fabianija in Maxa Wolfa. Važen je še zlasti dr. Marijana Zadnikarja članek Iring in romanska arhitektura v Poljčanah.

Nace Šumi je izdal leta 1954 v založbi Mestnega Muzeja v Ljubljani Arhitekturo secesijske dobe v Ljubljani. Menda nam je bila v naših časih ta snov preblizu, da se je bi kdo lotil, a stavbe so danes že v nevarnosti, da jih sodobna urbanizacija uniči. Gre za arhitekture okrog Slovenskega (zdaj menda Marxovega) in Marijinega trga, sodno palačo, sejno dvorano na magistratu, cerkev sv. Jožefa, ubožnico v Vodmatu, Krisperjevo in Bambergovo hišo, šentjakobsko župnišče in licej (Fabiani), čudnovno hišo, Trdinovo ulico in švicarijo (C. M. Koch), hotel Union, Ljudsko posojilnico (Vancaš), jubilejni most (Melan), Urbančevo hišo, hišo, za katero je naredil načrte kipar Fr. Bernekar in še kaj.

Približno istočasno kot dr. Izidor Cankar je praznoval svojo sedemdesetletnico dr. France Stele (roj. 1886). Njegovi učenci in sodelavci so mu izdali slavnostno knjigo na 675 strani obsegajočem dvojnem letniku Zbornika V, VI, z letnico 1959. Knjiga nosi posvetilo Laureae F. Stele septuagenario oblatæ. Uredil jo je dr. Stane Mikuš z uredniškim odborom. Jubilantovo delo je opisal Emilijan Cevc, pomembna je pa posebno bibliografija jubilantovih spisov, ki obsega 557 del, pri čemer računam gesla v posameznih enciklopedijah od vsake (SBL, Stanojevič, Thieme — Becker) le za en opus, pa je že teh gesel dejanske okrog 900. V tem zborniku je sodelovalo skupno 48 avtorjev s svojimi prispevki, med njimi 19 Slovencev, od katerih je 10 umetnostnih zgodovinarjev. Od Slovencev sta dva arheologa: Josip Korošec ugotavlja Ali predstavljajo neolitične statuete umetniške izdelke? Jos. Klemenc pa ima razpravo Portreti treh članov iz rodbine Enijcev v Šempetru v Savinjski dolini. Ostali Slovenci, ne izrecni umetnostni zgodovinarji, so: Ivan Zelko s sestavkom Romanska arhitekturna in naselitvena zgodovina Prekmurja; dr. Milko Kos, O imenih in osebah nekaterih umetnikov na Slovenskem v srednjem veku: Angelos Baš, Kranjska ljudska noša na gotških freskah, kjer dopolnjuje zlasti M. Ložarjeve spis Slovenska ljudska noša v Narodopisju Slovencev II; Jože Šorn, Nekaj gradiva za študij našega baroka; Fr. Ks. Lukman, Pripombe o Dolničarjevi Bibliotheca publica Labacensis; Franjo Baš, Varstvo tehničnih spomenikov na Slovenskem: Niko Kuret, Mekinjska božična zibelka; dr. Niko Županič, Spomini na slikarja Antona Ažbeta. Dela slovenskih umetnostnih zgodovinarjev pa so sledeča: Poleg Cevčevega spisa Fran Stele — umetnostni zgodovinar in bibliografije njegovih umetnostnih in umetnostno zgodovinskih del še dr. Marijan Zadnikar, Problem laške skupine v naši poznoromanski arhitekturi; Emilijan Cevc, Geografski položaj srednjeveškega kiparstva na Slovenskem; Ivan Komelj, Položaj gotskega stavbarstva na Dolanjskem; Milan Železnik, K problematiki "zlatih oltarjev"; Sergej Vrišer, Prižnici v Ponikvi in Slovenjem gradu; Anica Cevc, Anton Lerchinger. To je bil doslej anonimni slikar, katerega ime je ugotovila avtorica na Hrvaškem, kjer so njegove freske na Trškem vrhu pri Krapini in v Novi vesi, na slovenskem

štajerskem pa freske v Petrovčah, v Galiciji, v Novem Celju, Kebelju, v rožnovski kapeli župne cerkve v Konjicah, v Marijini kapeli župne cerkve v Slovenski Bistrici, nad svetimi stopnicami na Gradu pri Slovenjem gradu, na Glažuti, na Brinjevi gori, v Zagorju pri Pilštajnu, v apoteki v Olimju, poleg tega oltarne slike v Žalcu (v obeh stranskih oltarjih), v Petrovčah in v Rogatcu. Nadalje so še umetnostni zgodovinarji: Melita Stele — Možina, ki dopolnjuje svoje ugotovitve v Zborniku III z razpravo K problematiki ljubljanske frančiškanske podobarske delavnice; Nace šumi razčlenjuje Dornavsko graščino; Vojeslav Mole prinaša Rimska razmišljanja; dr. Franjo Šijanec objavlja zanimivo gradivo iz Jamovih spominov. Pa tudi nekatera dela tujih avtorjev so baš za Slovence dragocena: tu je že znani dr. Tomas Bogyay z razpravo Der Löwe mit dem Kreutz, v kateri razlaga romanski timpanon v Domanjševcih, Prekmurje; Anđela Horvat opisuje Skulpture Parlerovog kruga u zagrebačkoj katedrali, kar je važno dopolnilo in potrdilo Cevčevih ugotovitev v njegovi Srednjeveški plastiki na Slovenskem. V zvezi s Cevčevimi dognanji je pomemben doprinos Karla Garzarollija — Thurnlacka Eine Holzfigur des Meisters von Maria Neustift, kjer graški umetnostni zgodovinar opisuje kip sv. Doroteje v Brežah na Koroškem ter ga spravlja v zvezo z mojstrom ptujskogorske milostne podobe in s kipi v Veliki nedelji, hipotetično tudi z mojstrom Janezom iz Judenburga. Branko Fucič ima članek Majster Ivan, iz Kasteva i njegova sredina. Slovenstvo in hrvatstvo mojstra Janeza Kasteva sta namreč problematični. Dr. Stella Ubel piše o dveh nürnberških mojstrih v Valvazorjevi zbirki. Izredno dragocen je prispevek dr. Katarine Ambrožič, Srpska štampa o slovenačkim umetnicima od 1904 do 1914 godina. K sreči so ti podatki ohranjeni in bi bilo želeli le, da bi se poročila o razstavah slovenskih impresionistov zbrala in objavila tudi iz drugih dežel, kjer so se naši mojstri uveljavili (Dunaj, London, Varšava, Sofija).

Slučajno imam iz istega leta pri roki tudi letnik ljubljanske Kronicke, ki ima gotovo še več umetnostno zgodovinskih prispevkov tudi v drugih letnikih. J. Curk piše o mariborskem mestnem gradu, E. Cevc o mestnih vedutah slovenskih krajev iz začetka 18. stol. in o Luxuriji z Visokega pod Kureškom, katere ikonografski problem je bil dolgo časa sporen. M. Smolik poroča, kako so zidali semenišče v Ljubljani, I. Komelj o gotski arhitekturi v Sloveniji, J. Serajnik-Vavken pa o stavbnem razvoju Gruberjeve palače v Ljubljani. Važni sta razpravi N. Šumija, Ljubljana — spomenik zgodovinskega urbanizma in arhitekture pa Dve novi baročni fasadi v Ljubljani (semeniški dvoriščni trakt) za knjigo o ljubljanskem baroku, ki bo skoro izšla.

Med tem, ko so urejevali Steletov slavnostni zbornik, je pa po daljši bolezni, zadet še od možganske kapi, umrl dne 22. septembra 1958 dr. Izidor Cankar (roj. 22. IV. 1886). Sicer je naveden drug urednik, ampak slutimo, da je izdajo pripravil dr. Stele, namreč ponatis Uvoda v likovno umetnost, ki ga je izdala in založila kot redno izdajo Slovenska Matica, Ljubljana, 1959. Poglavlja o slikarstvu in kiparstvu so točno povzeta, z istimi ilustracijami vred, po prvi izdaji

(menda 1922). Na novo pa je dodana Sistematika arhitekturnega stila, za katero so našli zapise predavanj iz l. 1931/32 v avtorjevi zapuščini. France Stele je na koncu knjige dodal še izčrpno biografijo in vrednotenje Cankarjevega znanstvenega dela, še bolj popolno kot v Zborniku IV. Pri vsej znanstveni eksaktnosti tega spominskega članka čutimo izredno toploto, s katero je pisan.

Še z isto letnico, 1959, je izšla v Ljubljani dr. Marijana Zadnikarja knjiga Romanska arhitektura na Slovenskem. Knjige sicer nimam več pri sebi, a spominjam se, da je obširno ilustrirana. Vse navedene in še druge razprave je strnil dr. Zadnikar v pregledno celoto in tako odprl Slovincem pogled na prvo fazo njihovega zavestnega ustvarjanja. Knjiga, ki jo odlikuje temeljito poznanje obdelanega gradiva, sijajno potrjuje trditev, izraženo ob izidu Dekanije Celje II, da romanska umetnost, zlasti arhitektura, pri Slovencih nikakor nima zgolj kolonizujočega značaja.

Za knjižna izdanja slovenskih umetnostnih zgodovinarjev je ponudila svojo založbo zlasti Slovenska Matica v Ljubljani. Po Cankarjevi drugi izdaji Uvoda v likovno umetnost in Zadnikarjevi Romanski arhitekturi je izšla Naceta Šunija Ljubljanska baročna arhitektura, Slovenska Matica, Ljubljana 1961. Če le na kratko skušamo podati vsebino knjige, potem so za ljubljansko baročno arhitekturo važni predhodniki v Ljubljani delujoči italijanski mojstri in pa cerkev pri Novi štifti pri Ribnici, ki je vplivala zlasti na Šmarno goro in Dobrovo, ljubljanske križanke pa na Homec in Šmartno pri Tuhinju. Navedene cerkve so delo Gregorja Mačka ali vsaj njegove delavnice, poleg teh pa še Poljane, Šmartin pri Kranju, Limbarska gora, Ig, Cerkno in ljubljanski rotovž. Staro trnovsko cerkev je zasnoval Candido Zuliani, v Begunjah in Grobljah so zaznatni štajerski vplivi; sodobne, iz prve polovice 18. stoletja, a že bolj proti sredini stoletja, so cerkve v Komendi, Kamniku in Velesovem in razne hiše v Ljubljani, prezidava gradu v Goričanah, župnišče v Šmartnem pri Kranju, Naklo in Koroška Bela. Okrog 1750 se pojavi v Ljubljani arhitekt Matija Perski, ki je bil gornjeavstrijskega porekla, deloval prej na štajerskem in postal pozneje Mačkov zet. Perski je delal pri škofovih stavbah v Gornjem gradu, a je še sporno, če je avtor gornjegrajske cerkve, ki jo nekateri pripisujejo Josefu Hueberju. Sodobne so Perskemu Sladka gora in (podrta) župna cerkev v Teharju, graščina v Dolu, Cekinov grad, stopnišče v Ljubljani, Mestni trg 17, pozneje Tunjice, Gaberje in Cerklje. Ok. l. 1760 nastopi arhitekt Lovrenc Prager, po nekem zapisu tudi Progar, kar bi kazalo na slovensko poreklo, tudi sorodnik Perskemu, v devetdesetih letih pa že Schemerl. A že Prager je bolj klasicist kot baročni mojster.

Po časovnem vrstnem redu bi menda sledila knjiga Luceta Menadžaja o avtoportretu. Pripomniti moram, da jo je Slovenska Matica izredno skrbno opremila. Knjiga se po svoji pomembnosti ne da primerjati z onimi, ki obravnavajo slovensko umetnostno zgodovino, dasi prinaša tudi reprodukcije slovenskih avtoportretov. Izredno obilne so pa opombe, ki navajajo več virov kot katerakoli slovenska umetnostna zgodovinska knjiga.

Pri mariborski založbi Obzorja je izšla z letnico 1963 knjiga Sergeja Vrišerja Baročno kiparstvo na slovenskem Štajerskem. Knjigo povzdiguje poleg druge odlične opreme 101 uspela in vzorno natisnjena reprodukcija, nekaj grafikonov in rodovnikov. Na 223 straneh skuša avtor dognati vse silnice in prizadevanja, ki so ustvarile zavidljivo kvaliteto v južnoštajerskem baroku nekako od l. 1680 dalje do izmenjav pred dobrimi sto leti. Spominjam se, da je že v naših časih dr. Stele večkrat omenil, da bo treba slovensko štajerske baročne kiparske delavnice čimprej raziskati. Tako delo terja ogromno potrpežljivosti v iskanju po arhivih in potov sem pa tja. Pri topografskem delu, omejenem ne dekanije ali okraje, kaj takega ni bilo seveda mogoče opraviti. Seveda me jezi, da sem svojčas pri opisu Petrovških križev spregledal signaturo Veita Königerja, pa tudi razne druge pomanjkljivosti topografije so zdaj ugodno pojasnjene. Gradivo je Vrišer razporedil kronološko, ne topografsko, kar je tem večji znak zrelosti. Medtem ko so dela 17. stoletja ostala po večini anonimna, se pa proti koncu stoletja pokažejo že določeni ali določljivi mojstri. Tako se v šestdesetih letih pojavi v Mariboru delavnica Schoyev, ki jo v osemdesetih letih zamenjajo Reissi, zlasti je važen njen prvi predstavnik Franc Krištof. Potem je pozornosti vredna ptujska delavnica. Ob začetku novega (18.) stoletja sta v Gradcu pomembna kipar slovenskega, gornjegrajskega porekla Max Schokotnig, iz čigar bližine je tudi na slovenskem ozemlju nekaj izdelkov, in pa nadaljevalec nekdanje mariborske delavnice Janez Jakob Schoy, šolan некоč na ruški gimnaziji. Janez Gregor Božič (+ 1724) je delal v okolici Laškega. Proti sredi stoletja kiparijo nekateri tujci, tako Tirolec Wiser, Gornještajerec Staner, Celovčan Rudolph, Lipničan Schaker in še kakšen. Zelo zaposlena je pa konjiška delavnica Mihaela Potočnika, ki kaže rahle podobnosti z ljubljansko frančiškansko podobarsko delavnico. Tu sta delala tudi Mihaelov brat Janez in Franc Zamlik. Sredi stoletja sta v Gradcu delavna Filip Jakob Straub in Schokotnigov sin Jožef. Straubova rodbina izvira iz Wiesenberga na Württenberskem in en brat Filipa Jakoba, Jožef, se je naselil v Mariboru. V Celju je ustanovil kiparsko delavnico Ferdinand Gallo (+ 1788), v Rogatecu Štefan Mersi, čigar sin Janez Jurič je preselil v Slovenjgradec. Po smrti Jožefa Strauba stopa v Mariboru na površje Jožef Holzinger. Poleg teh dveh, najpomembnejših slovenještajerskih kiparjev se uveljavlja tudi graški Tirolec Veit Königer. Proti koncu stoletja in še noter v 19. stoletje deluje v Laškem Anton Ivšek. Cerkvena skulptura je izključno lesena, kamenito najdemo predvsem v graščinskih parkih.

Za kakšno polovico obširnejša še je knjiga Emilijana Cevca, Srednjeveška plastika na Slovenskem, katero je l. 1963 izdala in založila Slovenska Matica. Dr. Cevc je zbral do malega vse spomenike, ki jih je ustvarila Slovenija do nekako l. 1480 in skoraj vsi ti spomeniki so tudi reproducirani. Vendar je slikovno gradivo dosti ceneje podano kot v Menašejevi knjigi; neki spomeniki so v zelo majhnem formatu reproducirani in tudi važnejši so samo po enkrat podani, brez stranskih pogledov in detajlov. Spomeniki izven Slovenije, ki so v knjigi opisani in obdelani kot primerjalno gradivo, niso reproducirani.

rani razen Marijinega kipa na Leechu v Gradcu. Obdelani so tudi spomeniki, nastali na laških tleh v sedanji slovenski Istri, manjkajo pa po večini slovenje-koroške umetnine, kar je prav za to gradivo dostikrat velika škoda. V začetku omenja Cevc domneve o eventualnem staroslovenskem poganskem kiparstvu po analogiji s polabskim in ukrajinskim, ki je vsaj deloma izpričano in omenja potem skulpturo, ki je zašla v blejsko nekropolo, nato pa reliefa na Svetih gorah in v Hodišah na Koroškem ter približno sočasne predromanske spomenike s trotračno ornamentiko. Sledi že romanski portal z Malega gradu v Kamniku iz 2. polovice 11. stoletja ter cmureški skulpturi iz konca 12. stol., glava iz Pirana in maska iz Laškega, nakar se vrstijo bolj pogosti arhitekturno-skulpturni spomeniki: Špitalič, Kostanjevica, Ptuj, Studenica Štirje križi, en leseni in trije kovinasti, so že iz konca romanske dobe. Prosto stoječa večja romanska skulptura je pri nas pravzaprav samo Nikopoja iz Velesovega iz začetka 13. stoletja, po Cevčevem mnenju iz okolice Benedetta Antelamija, kar je važno za druge lombardske ali lombardsko vplivane umetnine na naših tleh, najprej Pribinovo cerkev ob Blatnem jezeru, portal na Malem gradu in glavo iz Pirana. Omenjeni so tudi drugi romanski spomeniki, tako v št. Vidu, Stični, Starem trgu, Domanjševih in drugod. Iz prehodne dobe, iz romantike v gotiko, je figura kralja Henrika v cerkvi sv. Areha na Pohorju, izdelana iz pohorskega kamna. Od domnevanega, vsaj začasno na Slovenskem naseljenega mojstra so Marijina kipa v Solčavi in v ljubljanski krakovski kapelici ter arhitekturne skulpture v ljubljanskih križankah in Gornjem gradu, kar sem omenil že zgoraj. Obe Madoni sta iz prvega desetletja druge polovice 13. stoletja, domnevno delo istega mojstra v Gradcu je poznejše. Iz te dobe viteške gotike bi bili zlasti še Marijini kipi iz št. Petra v Savinjski dolini, ki sem ga jaz svojčas dosti prepozno datiral, močno poškodovani iz Ptujja in oni iz Radelj. Od srede 14. stoletja se gradivo čimdalje bolj množi. A sedaj sodi Cevc, da je pri nas kmalu zavladal vpliv Parlerjeve delavnice iz Prage, kot sta o čeških vplivih tudi v slikarstvu, posebno štajerskem in prekmurskem že svojčas pisala in učila Izidor Cankar in France Stele. Tako je parlerjanski vpliv zaznat na celjskih skulpturah v minoritski in opatijski cerkvi, v Ptujju in okolici, posebno na Ptujski gori. Cevc razlikuje zlasti tri pomembne ptujskogorske mojstre: kiparja mask (celjskega oltarja) iz ok. l. 1400, nekoliko pozneje uveljavljajočega se kiparja sv. Jakoba in slednjič mojstra Marije, pomočnice kristjanov, ne po 1420, potem pa še nekatere manj pomembne rezbarje. Verjetno je kmalu za tem delal pri nas tudi Hans von Judenburg. Važen je namig na koroška dela (wienrneustadtski oltar, oltar pri Sedmih studencih) in v zvezi s tem na nastanek ljubljanske kiparske delavnice v sredi 15. stoletja. Značilnost ljubljanske delavnice je klesanje v kamnu, dočim je bilo po „celjski gotiki“ vse štajersko kiparstvo v lesu. Mediteranski vplivi so očitni. Eden poznejših vodilnih mojstrov ljubljanske delavnice je Janez Lipec, ki je ok. l. 1484 izklesal kipa Adama in Eve, nekako prva slovenska kiparska akta. Občuti se nekakšna različnost arhitekturnih klesarjev od „oltarnih“ mojstrov. Prvi so sedaj posebno delavni v gorejskih

dvoranskih cerkvah, kjer spet srečamo pozno parlerjanstvo; pomembna je njihova kamniška podružnica. Drugo tvori zlasti barokizujoča smer novega meščanskega realizma, delavna zlasti na Štajerskem. Omeniti je še skupino poznogotskih nagrobnikov, ki vodi na Salzburško, a spet ni bila brez odvisnosti od parlerjanstva. Cevc napoveduje nadaljevanje svoje knjige.

Od vseh brez dvoma zaslužnih del slovenskih umetnostnih zgodovinarjev v zadnjih desetih letih je Cevčeva knjiga najpomembnejša, kar občutim zlasti ob spominih na težkoče, ki sem jih imel včasih ob obravnavanju teh spomenikov. A glavna zasluga za tako uspešno delo gre brez dvoma dr. Steletu, kar vsi pisci v svojih delih tudi hvaležno priznavajo.

Marijan Marolt

z a p i s k i

PREDAVANJE ŠKOFA FRIDERIKA BARAGE O INDIJANCIH

UVOD

Prinašamo predavanje, ki ga je naš slavni rojak škof Baraga bral 23. avgusta 1863 v nemški župnijski cerkvi v Cincinnatiju o Indijancih. Že več kakor 30 let je deloval med njimi, zato je pač dobro poznal njihovo notranje, zunanje in socialno življenje.

Takrat je imel 66 let; škof Gornjega Michigana je pa bil 10 let. Drugače je bil še dosti trden, samo v prsih ga je tesnilo, če je moral pozimi na krpljah daleč potovati. Ta tesnoba je bila srčnega izvora, posledica predolgih in prehudih naporov, telesnih in duševnih. V Cincinnati se je pripeljal s parnikom iz mesteca Sault Sainte Marie, prav v vzhodnem kotu Gornjega jezera (Lake Superior), ki se tam po reki svete Marije (St. Mary's River) preliva v Huronsko jezero.

Tisto leto 1863 je bilo eno izmed najtežjih Baragovih škofovskih let. Že več ko dve leti je divjala civilna vojska med severnimi in južnimi zveznimi državami. Severne države so zahtevale od južnih, da tudi one dajo svojim štirim milijonom črncev svobodo; južne pa tega niso hotele, češ da brez črnih sužnjevi propade njihovo gospodarstvo, zlasti velikanski nasadi bombaža. Vojska je zahtevala nešteto žrtev; povzročila je veliko draginjo in obubožanje. V Baragovi odročni škofiji Gornjega Michigana se to razen draginje, ni dosti videlo; v Cincinnatiju je pa Baraga na lastne oči gledal premikanje čet, prevoz orožja in mnogo ranjencev.

V Cincinnati je le težko šel. Odkar so l. 1860 jezuitje odšli iz Saulta, kar ni mogel dobiti za vodstvo saultske župnije primernega duhovnika, zglednega, gorečega, z znanjem angleščine in francoščine; tamkajšnje in okoliške Indijance Očipvejce je dušno že tako moral zmerom oskrbovati sam. Že drugo leto je bil sam za vse: za škofijo, za župnijo in misijon; in kadar je obolel stari Gašper Schulte, njegov strežaj, kuhar in cerkovnik, je moral opravljati tudi njegovo delo. Tisto poletje ga je zapustil mladi, odlični misijonar Andrej Andolšek z Velikih poljan pri Ribnici; odšel je v škofijo San Francisco, a se je pozneje, že po Baragovi smrti, vrnil v „bakreno okrožje“ Keweenawškega polotoka. V Sault se mu je pa prišel ponuditi 19-letni Belo-

kranjec Ivan Vrtin, ki je z materjo in bratom prišel za očetom v isto „bakreno okrožje“; za odstopivšim Ignacijem Mrakom, ki je po Baragovi smrti postal škof, je on, Vrtin, dolgih 20 let (1879 - 1899) vodil nekdanjo Baragovo škofijo, ki ji je pa že Baraga l. 1866 izbral za sedež mestoce Marquette na južni obali Gornjega jezera. Za tisto poletje so škofu Baragi dali jezuiti iz Detroita enega svojih patrov, da je oskrboval saultsko župnijo. Tako se je mogel Baraga odpeljati proti jugu.

Cincinnati je bilo izmed ameriških mest Baragi posebno drago. Tja je prišel v januarju 1831 iz Evrope, iz Metlike na Belokranjskem, k svetniškem škofu Edvardu Fenwicku; tam je čakal, da so se severnoameriška jezera docela odvajala, potem je pa v Fenwickovem spremstvu odpotoval na svojo prvo misijonsko postajo, med Indijance rodu Otava, v Krivo drevo, dandanes Harbor Springs. V Cincinnatiju je bil na vseh svetnikov dan, l. novembra 1853, posvečen za škofa. Tja, k svojemu posvetitelju in očetovskemu prijatelju nadškofu Johnu Purcellu, je prihajal na cerkvene zборе cincinnatske nadškofije, ki ji je tudi sam pripadal. Poprej je vselej stanoval pri svojem prijatelju Klemenu Hammerju, Čehu, kateremu je, ob prvem obisku Evrope 1836/37 dobil izseljensko dovoljenje; Hammer je bil župnik pri nemški cerkvi Matere božje, a se je že vrnil v domovino in je zdaj Baraga stanoval pri nadškofu. V Cincinnati je prišel, da dá vnovič natisniti svoj sloveči indijanski molitvenik „Anamie - Masinaigan“, po naše Molitvena knjiga. Že drugo leto po prihodu v Krivo drevo ga je s pomočjo učitelja pol Indijanca škorca, in učiteljice Fisher sestavil v otavščini in ga nesel tiskat v Detroit. Na tretji misijonski postaji La Pointe na zahodni strani južne obale Gornjega jezera je pa molitvenik napisal v precej podobni očipvejščini. Natisnilo ga je pod njegovim nadzorstvom konec l. 1836 v Parizu Društvo za širjenje vere. Molitvenik se je med Očipvejci in sorodnimi rodovi zelo razširil; jemali so ga s seboj tudi na ribolov in v lovišča; celo mrtvim so ga devali na prsi. Iz njega so se Indijanci učili brati. Poleg mnogih molitev ima tudi obširen katekizem. Posebno se je pa priljubil zavoljo svojih mnogih cerkvenih pesmi, ki jim je Baraga pripisal, po katerem francoskem napevu se naj pojo. Pol Indijanci, to je potomci francoskih potujočih trgovcev in Indijank, so te francoske napeve dobro poznali. Anamie - Masinaigan je doživel več izdaj; zdaj je Baraga prišel v Cincinnati pripraviti novo. Težavno delo je to bilo; silno dolge očipvejske besede, stavci pa niti ene besedice niso razumeli.

Zvečer 23. avgusta 1863 ga torej vidimo v novi cerkvi Matere božje, kjer je vsako nedeljo, ko je bil tam, Nemcem pridigal. Stoji spredaj, ob pultu, za kakršnim v Ameriki pridigajo. Dolgi lasje so že precej osiveli; nekoč so bili kodrasti, zdaj so pa brez življenja, ker je moral v mrazu in viharju imeti glavo dobro pokrito in tudi zavito. Po sredi so še zmerom razčesani v prečo. Razumne, zelo mile oči so sive barve; včasih so imele ljubezniv blesk; jezerski viharji in snežni meteži so jim ga pa precej odvzeli. Nos je rahlo upognjen, obraz ozek, njegove poteze izražajo visoko izobrazbo duha in srca, mirno dostojanstvo in veliko milino. Ni več zagorel kakor Indijanci,

ker ne hodi več po soncu, ampak je pozimi doma v Saultu, poleti se pa vozi k svojim misijonom na ladji ali na čolnu. Pred seboj ima sestavljeno besedilo, ki ga polagoma obrača s svojo malo roko, okrašeno s škofovskim prstanom. Oblečen je v preprost, rdeče obrobljen črn talar, in ogrnjen s škofovskim plaščkom. Poslušajmo ga torej, črn govori z globokim, prijetno barvanim in gibljivim glasom! O Indijancih, svojih duhovnih otrocih, govori, ki jih je v svoji prvi škofovski okrožnici prisrčno nagovoril: „Ninidjanissidog saiagiinagog“, Otročiči moji, ki vas ljubim! Zares jih je ljubil.

Govor podajamo mestoma v prostem prevodu.

Od kod so Indijanci prišli v Ameriko. Napove vsebino govora.

Ameriški Indijanci so se priselili iz Azije, ki je zibelka človeškega rodu. Prišli so preko Beringove ožine, ki loči na severu Azijo od Amerike in je samo 40 milj široka. Ta Beringova ožina pozimi trdo zamrzne, da gredo lahko težki vozovi preko nje. Naši Indijanci so prišli po nji iz Azije v Ameriko; in potem so se širili dalje in dalje proti jugu, dekler niso po dolgem času napolnili vso ameriško celino. Ko je Krištof Kolumb (l. 1492) odkril Ameriko, sta bili Severna in Južna Amerika docela poseljeni.

Indijanci se delijo v mnogo rodov, ki se med seboj razlikujejo po jeziku in po šegah in navadah. V tem predavanju se hočem omejiti, četudi ne popolnoma izključno, na rod Očipvejcev, ki sem med njimi prebil skoraj polovico življenja; ostal sem nenehoma v njihovih misijonih, dokler končno niso prišli v mojo škofovsko oblast in skrb.

So pa to posebne vrste narod. Najprej vam bom govoril o navadah in načinu življenja divjih, nespreobrnjenih Indijancev, potem pa nekaj malega o spreobrnjenih, krščanskih Indijancih.

Vera Indijancev pred spreobrnjenjem

Prav malo se more povedati o veri divjih, barbarskih Indijancev, — če se pojmi, ki jih imajo o nadtvarnih, nadčutnih stvareh, sploh smejo imenovati vera. Njihovi pojmi o nadčutnem svetu so zelo omejeni in zmedeni. Verujejo v dve počeli (prvotni bitji), v dobro in zlo. Dobro imenujejo Vélikega duha, Kiči Manito, zlo počelo pa Zlega duha, Mači Manito; nimajo pa ne o enem ne o drugem jasnega pojmovanja. Njih bogočastje sestoji iz silno odvratnega, enoličnega prepevanja ali bolje rečeno kričanja, kajti ob takih prilikah vpijejo in kričijo s svojimi najvišjimi glasovi. Nimajo ne duhovnikov ne verskih služabnikov; v svojem divjem stanju tudi nimajo cerkev ali templjev, tudi ne nedelj ali praznikov. Od časa do časa, kadar se jim zaželi verskih vaj, jim napravijo žene dolgo, ozko uto iz vej. Ko je dodelana, se moški zbero — ženske in otroci ne smejo blizu —, kričijo in tekaajo skoraj ves dan gor in dol po nji, po udarcih velikega hobna, ki so si ga sami naredili. To delajo nepretrgoma štiri dni. Zvečer četrtega dne se preselijo v drugo uto in kričijo ob spremlje-

vanju bobna do polnoči. Z vsem, kar govorijo in pojo, prosijo Vélikega duha — ali pa Zlega duha, kakor pač nanese —, naj jim da dolgo življenje in trdno zdravje, ker imajo ti dve dobrini za višek sreče. Zato imenujejo te verske vaje „velika medicina“; može, ki se odlikujejo po posebno močnem kričanju, pa imenujejo „može velike medicine“. Te može imajo povsod v velikih časteh; pa tudi bojijo se jih zelo, ker verujejo, da so v zvezi z Vélikim ali Zlim duhom in da morejo povzročiti tudi zelo veliko škodo. Celó to mislijo, da morejo ti može Indijanca ubiti že s samo mislijo.

Indijanci imajo tudi nekaj starih verskih izročil, ki so jih prinesli iz Azije, kjer se je nahajal raj in kjer je bil začetek človeštva. Pa ta izročila so tako zabrisana in popačena, da se komaj morejo razpoznati. Tako na primer vedo, da je bil prvi človek dober prijatelj Vélikega duha; kaj je bilo pozneje z njim, pa ne vedo povedati. Imajo tudi zmedeno ustno izročilo o vesoljnem potopu. Praviijo, da je Véliki duh nekoč opozoril nekega Indijanca na veliko povodenj, ki se bo razlila; potem je pa ta mož naredil zase velik splav iz drevesnih debel in vzel s seboj na splav tudi medvede, srne, bivole in druge koristne živali; ko je prišla povodenj, je vodovje dvignilo splav in mož s svojimi živalmi je bil rešen. In tukaj se ustno izročilo o vesoljnem potopu neha. Imajo pa tudi izročilo o božjem učlovečenju. Praviijo, da je eden od Vélikih duhov prišel na svet, iz ljubezni do Indijancev, in je bil rojen iz mlade Indijanke, ki je živela deviško. Imenoval se je Menaboša in je bil največji dobrotnik Indijancev, ker jih je učil poljedelstva in koristnih obrti; in ko je nekaj let živel med njimi, je bil vzet od njih.

Njih vera v posmrtno življenje

O prihodnjem življenju imajo nejasne pojme. Verujejo, da bodo dobri poplačani in hudobni kaznovani; toda ti njihovi nazori so zelo čutni, telesni. Ne vedo, kako dolgo bo trajajo življenje po smrti. Človeško dušo si predstavljajo kot stvarno osebnost. Praviijo, da po smrti duša potuje na drugi svet in na tem potovanju pride do široke, kalne in umazane reke. Čeznjo je položeno dolgo drevesno deblo, duša pa mora iti preko tega zibajočega se mostu, proti deželi blaženih. Če pride duša Indijanca, ki je obremenjen s slabimi dejanji, do tega mostu, se ta začne tako zibati, da duša ne more več vzdržati na njem; ko pride do sredine, pade z njega v nečisto vodo, se pogrezne do vratu in ostane v velikih mukah. Gleda deželo blaženih in vidi, kako srečno tam živijo; in to še večja in stopnjuje njeno trpljenje. Če pa duša dobrega Indijanca pride do tistega mostu, gre prav lahko čezenj, ker ni obtežena z grešnimi dejanji, in srečno pride na drugi breg reke, kjer leži dežela blaženih. Tam so dobri Indijanci v svojem rajú. Najbolj okusne hrane imajo v izobilju. Živijo v najugodnejšem podnebju; nikoli jih ne trpinči mraz ali vročina. Imajo zelo prijetna lovišča, polna divjačine, ki jim prinašajo največje veselje. — To so, kakor se zdi, poglobitni verski pojmi divjñh, nespreobrnjenih Indijancev.

(Iz opisovanja škofa Barage torej vidimo, da so poganski Indijanci verovali v dve božanstvi, v dobro in zlo, kakor so verovali drugi dualisti: stari Perzijci, Manihéjci v rimski državi, Patarenci v srednjem veku, na slovanskem Balkanu Bogomili, in drugi, niso si namreč znali razložiti, od kod telesno in nravno zlo. Indijanci so vedeli, da ima človek poleg telesa tudi dušo, ki bo po telesni smrti še naprej živel. S svojim krepostnim ali grešnim življenjem si v tem življenju pripravlja srečno ali nesrečno usodo po smrti. Od ust do ust so skozi tisočletja ohranili tudi nekatere odlomke božjega razodetja, čeravno zabrisane in izkvarjene. Njihovo versko gibanje in prepevanje je dokaz za njihovo prepričanje, da je treba božanstvo častiti in prositi.)

NJIHOVI NRAVNI NAZORI

Običaji in navade poganskih Indijancev so zelo preprosti. Oče ukazuje članom družine. On se ukvarja z lovom in ribištvom; tisto malo poljedelstva — pridelovanje nekaj krompirja — in drugo delo prepušča ženi in otrokom. Imajo pa Indijanci tudi v svojem divjem stanju precej pravilne splošne pojme o tem, kaj se sme in kaj ne; vidi se, da je Stvarnik tudi njim položil v naravo čut o pravilnem in napačnem, kar sv. Pavel imenuje „naravni (etični) zakon“. Stari Indijanci imajo navado od časa do časa sklicati mlade može in jih poučevati o njih dolžnosti, izogibati se hudega in delati dobro. Vendar je vse to nepopolno, čutno in naravno; vse se dela zgolj iz naravnih nagibov.

Gostoljubnost

Najlepša značilnost Indijanca je gostoljubnost, krepost starih očetov. Indijanci jo imajo v visoki meri in jo izkazujejo ne samo med sabo, temveč tudi do tujcev in celo do takih, ki so neprijateljsko ravnali z njimi. O tem nam govori naslednji zgled: Nekoč je prišel popotni Indijanec do hiše kanadskega Francoza, ki je živel na meji indijanskega ozemlja. Indijanec je bil zelo utrujen in je prosil Francoza, naj mu da kozarec domačega piva. Ta človek ga je pa neprijazno sprejel in mu je velel: „Pojdi! Za divjake nimam piva.“ Ubogi Indijanec se je čudil negostoljubnosti „bele kože“ in je šel naprej. Nekoliko pozneje je šel ta Francoz na lov in se je izgubil v gozdovih; dolgo časa je taval. Končno je prišel do kočice tega Indijanca, katerega pa ni prepoznal; Indijanec ga je pa takoj spoznal. Nič se ni hotel spominjati svojega slabega sprejema pri tem belem človeku; sprejel ga je s širokosrčno gostoljubnostjo in mu stregel, kar je le mogel. Za noč mu je pripravil zložno ležišče in ga je drugo jutro spremil do prave poti. Preden sta se poslovila, je vprašal Francoza, ali ga pozna. Ta je rekel, da ne. Tedaj je dejal Indijanec: „Ali ne prepoznaš divjaka, ki ga oni dan nisi hotel okrepčati s čašo piva?“ Francoz se je prestrašil, ker se je bal Indijančevega maščevanja. Ta

mu je pa rekel: „Ne boj se! Pojdi v mišu in se uči od Indijancev gostoljubnosti!“

Nato govori škof Baraga v svojem predavanju pretresljivo o pijančevanju Indijancev. Vse svoje misijonarsko in škofovsko življenje se je vojskoval in boril zoper njega.

Nagnjenje Indijancev k pijančevanju

Najslabša poteza njih značaja je usodno nagnenje do pijančevanja, ki ga pa v svojem divjaškem stanju nimajo za greh. Pitje opojnih pijač je poguba Indijancev. In brezvestni nakupovalci kožu ustreljene divjačine, ki jim nosijo močne opojne pijače, da bi jih cropali njihove dragocene kožuhovine, so zločinci, vredni zaničevanja pred Bogom in pred vsemi poštenimi ljudmi. Nosijo Indijancem žganje in jih upijanjajo; in kadar je Indijanec pijan, jim dá najbolj dragoceno kožuhovino za steklenico žganja. Pijanost napravi iz Indijanca nevarno divjo zver. Kadar je skupina Indijancev pijana, se redkokdaj razide brez poboja ali nevarnih ran. Med Indijanci lahko vidite mnogo moških in tudi žensk, ki so jim nosovi ali ustnice odgrizeni, kajti v svoji pijanosti se napadajo in grizejo kakor psi; in tako se pogosto zgodi, da si odgriznejo nosove ali ustnice. Ob Gornjem jezeru je bil lepo rasel Indijanec, ki mu je drugi odgrizel nos, ko sta bila pijana. Ko je spet prišel k zavesti in se je videl v ogledalu, ki mu ga je dal nakupovalec kožuhovine, je začel vpiti in kričati, ker je videl, kako strašno nakažen je njegov obraz.

Umori, izvršeni v pijanosti, so zelo pogosti pri takih popivanjih; in neredko so to posebno grdi umori. Ko sem bil misijonar pri Indijancih nekje na obali Gornjega jezera, je prišel nekega jutra k meni pogan, ves preplašen in zmeden. Vprašal sem ga po vzroku preplaha. Pripovedoval mi je, kako se je z mnogimi drugimi Indijanci opil; in v pijanosti je umoril lastnega strica. Ko se je drugo jutro nekoliko streznil in zvedel, koga je umoril, je zbežal in je na svojem begu prišel k meni; potem je pa bežal še naprej, ker se je bal mačevanja stričeve družine.

Najbolj žalostno je pri takih pijančevanjih to, da se napije cela skupina, ne le možje, marveč tudi žene in otroci, ker otroke silijo piti. In niso pijani samo en dan, ampak več dni in tudi več tednov, ker nenehoma pijo, dokler je še kaj žganja; in ker včasih dobijo od zlobnih nakupovalcev kožuhovine cele sode žganja, pijo tudi po dva ali tri tedne skupaj. Tak slab zgled sem doživel, ko sem nameraval ustanoviti misijon v L' Ansu na južnem bregu Gorenjega jezera, kjer sem deloval deset let, dokler nisem bil imenovan za škofa. Ko sem prvič prišel na tisti kraj, da bi videl, ali bi se tam dal ustanoviti misijon, so bili Indijanci pravkar dobili sod žganja in vsa številna množica je bila v najstrašnejšem stanju pijanosti. To bi mi bilo zares lahko vzelo ves pogum. Pa sem se vendarle ustavil in čakal več dni, dokler niso popili vsega žganja; in potem sem spet čakal, da so se popolnoma iztreznili. Nato sem šel k njim in jih povabil, naj se zberejo in me poslušajo. Vsi so prišli. Narisal sem jim nespametnost njih početja in

jim obljubil, da jih bom s poukom poboljšal, če me bodo marali poslušati. Poslušali so me s sklonjenimi glavami. Na koncu sem jih prosil, da mi naj odgovorijo. Vstal je star mož in mi rekel v imenu vseh: „Ako si prišel k nam samo na kratek obisk, te ne bomo poslušali in se ne bomo ravnali po tvojih besedah. Če si pa prišel, da ostaneš pri nas, te bomo morda poslušali in ubogali.“ Zadovoljen sem bil z dogovorom. Čez tri mesce sem spet prišel in sem ostal pri njih; in v par letih je bila vsa ta indijanska skupina spreobrnjena h katoliški Cerkvi in je postala vzor treznosti in krščanskega življenja. Postavil sem cerkev in trideset hiš iz obtesanih hlodov zanje, z denarjem, ki sem ga dobil iz Evrope. Cerkev stoji na sredi, na obeh straneh so pa hiše Indijancev. Veseli so, da so zamenjali svoje slabe kočje z udobnimi hišami. Zadnje poletje je misijonar (Nemec Gerhard Terhorst), ki je zdaj pri njih nastavljen, povečal cerkev, ker je postala že premajhna.

Za to veselo sliko o misijonu v L' Ansu pa spet pride žalostna:

Družinsko življenje poganskih Indijancev

Družinske razmere med divjimi Indijanci so prav posebne vrste. Pravzaprav nimajo stalnega zakona, ampak samo začasno skupno bivanje. Nimajo poročnih obredov in ne poročnih slovesnosti, marveč če se hoče Indijanec oženiti, vpraša izbranko, ali je voljna živeti z njim. Ako privoli, gre z njim in ostane pri njem, dokler oba hočeta. Če se drug drugega naveličata, se ločita in drugje poročita, tudi ako imata skupne otroke. Divji, nesporebrnjeni Indijanec misli, da ni dolžan imeti eno samo ženo, ampak da ima lahko dve ali tri; in res jih vzame toliko, kolikor se mu jih hoče in jih more vzdrževati.

Vzgoja otrok

Vzgoja otrok se popolnoma zanemarja. Indijanci ljubijo svoje otroke slepo in nespametno in jim v vsem pustijo njih voljo. Zato so otroci, ko dorastejo, zelo trmoglavji in nepokorni; popolnoma nič ne vedo o čednosti pokorščine. Toda tega so krivi starši. Indijanci v divjem stanju nimajo številnih družin, ker jim otroci večinoma mladi pomrjo. In to skoraj ne more biti drugače. Rodijo se v gozdu v borni koči, ki so v nji izpostavljeni vsem spremembam in neugodnostim vremena, zlasti še pozimi. In divji Indijanci tako rekoč sami umorijo svoje bolne otroke, ne nalašč, ampak s svojim ravnanjem. Ko otrok zboli, gredo Indijanci iz cele okolice h koči bolnega otroka; in ker si vsakteri domišlja, da je cel zdravnik, mu vsakteri prinese zdravilo, ki ga mora mali bolnik zaužiti brez oklevanja. Njih zdravila so razne vrste zelj, koreninice in drevesni lubi; nekatera izmed njih so zelo močna. Ko je ubogi otrok prisiljen vzeti 10 do 16 različnih lekov, je lahko razumeti, da ne more zlahka preživeti takega zdravljenja. Še več: Indijanci niti ne dajo počitka svojim bolnikom, otrokom in odra-

slim, ker skoraj nenehoma udarjajo in tolčejo v bolnikovi koči na bolen, da bi priklicali Vélikega duha na pomoč.

Svoje otroke ljubijo z izredno ljubeznijo; otroci pa ne ljubijo tako svojih staršev. Nepokorni in nespoštljivi so do njih, zlasti ko se postarajo. In ko postanejo prav stari in nebogljeni, jih včasih otroci popolnoma zavržejo in pustijo, da umro od lakote. Divji Indijanci se potikajo po gozdovih, iščeč boljših lovišč. Dokler morejo njihovi starši ali stari starši hoditi z njimi, je z njimi vse dobro. Gorje jim pa, če ne morejo več hoditi! Teda jim pustijo nekaj kuriva in hrane in odidejo. Človek, ki so ga lastni otroci ali vnuki tako zavrgli, pokuri kurivo in použije hrano, potem pa mora na najbolj krut način umreti od lakote. — Ko sem bil misijonar ob Gorenjem jezeru, je krščanski Indijanec, pripadajoč mojemu misijonu, nekoč našel staro indijansko ženo, tako zavrženo v gozdu. Imel je krščansko sree; pobral je ubogo starko in jo nesel v svojo kočo. Potem je prišel k meni in mi pravil, kaj se mu je pripetilo. Takoj sem šel z njim, da vidim ubogo starko. O kako vesela in hvaležna je bila, da je bila rešena! Okoristil sem se z njenim razpoloženjem; govoril sem ji o Bogu in o krščanski veri, nakar je bila takoj pripravljena postati kristjana. Nekaj sem jo še poučil, potem pa krstil. Naslednjo noč je umrla v svoji krstni nedolžnosti in je zamenjala to borno življenje z večnim življenjem v nebeškem blaženstvu.

S čim se Indijanci preživljajo in kakšna stanovanja imajo

Način, kako se divji Indijanci preživljajo, je skrajno naporen in negotov. Preživljajo se z lovom in ribarjenjem; poljedelstva imajo malo ali pa nič. Kadar ne prineso dovolj z lova ali ribarjenja, večkrat trpijo najhujše pomanjkanje; mnogi tudi umro zavoljo izstradanosti.

Nimajo hiš, marveč samo prenosljive koče, napravljene iz brezovega lubja. Kako si jih postavijo? Sešijejo več kosov bezgovega lubja in jih zavijejo. Ko pridejo do kraja, kjer želijo postaviti kočo, zarišejo na tleh krog ali elipso. Potem zabijejo na tej črti v tla dolge drogove, a tako, da stojijo poševno, na vrhu so pa združeni. Potem jih pokrijejo z zvitim brezovim lubjem. V sredi koče (pravzaprav so to šotiri iz lubja) gori ogenj. Taka kočica res varuje pred dežjem in snegom; pozimi so pa skrajno mrzle. In ubogi Indijanci prebijejo v njih vso zimo, naj bo še tako huda. Te koče je treba pozimi večkrat prenesti, ker če na tistem kraju ni več divjačine, je treba iti drugam, kjer je bo mogoče kaj. Vse take selitve morajo opraviti ženske; moški imajo puško in zasledujejo divjad.

Vojni napadi

(Mehika, Srednja in Južna Amerika so po večini poseljene z Indijanci, ki zdaj govorijo jezik svojih okupatorjev, Špancev in Portugalcev; doma pa marsikje še govorijo svoj indijanski jezik: guaraní, kléua in druge. Kako pa to, da je v ZDA samo še nekaj sto tisočev Indijancev, bolj ali manj čistokrvnih?)

Tega je bil vzrok hitri pritok Evropejcev, ki so izsekavali gozdove in se naseljevali tudi ob rekah. Tako so Indijancem jemali pglavitni vir preživljanja: lov in ribolov; v evropsko kulturo in njen gospodarski napredek se pa Indijanci niso hoteli dovolj hitro vključiti. — Njihovo število so silno zmanjševale nalezljive bolezni, ki so jih evropski priseljenci prinesli s seboj, zlasti tuberkuloza in črne koze, ki so mnogokrat iztrebile cela naselja in cele pokrajine. Zlasti so pa Indijance morale njih medsebojne vojske. Rod je bil skozi stoletja sovražen sosednjemu rodu in sta se napadala, sama, ali z zavezniki. V vojnih spopadih so Indijanci kazali svojo maščevalnost. Baraga neke pravi, da se zna užaljeni Indijanec potuhniti in mesce in leta nositi v srcu užaljenost; potem se pa znese, kakor da bi bil pravkar užaljen. V teh spopadih so Indijanci kazali krutost in neusmiljenost, ki je nam že kar nerazumljiva. — Tako sta se še v Baragovem času črtila in napadala rodova Očipve in Siuks, zlasti ob gorenjem toku Misisipija in njegovega porečja, kjer je takrat misijonaril naš Pirc. O krutosti Indijancev pri vojnih napadih pravi Baraga takole:

Vojskovanje je pri divjih Indijancih kruto in barbarsko. Sosednja rodova Očipve in Siuks sta v vednem vojskovanju drug zoper drugega. To velja seveda samo za nespreobrnjene Indijance, kajti krščanski Indijanci živijo miroljubno in ne hodijo več na bojne pohode. Indijanci nimajo stalnih ali številnih vojaških čet, ampak se jih od časa do časa zbere 20 ali 30 in odkorakajo proti ozemlju sovražnega rodu. Če na svojem pohodu naletijo na kočo, pobijejo v nje vse, kar je živega: moške, ženske in otroke, in vse skalpirajo. Skalpi so jim zmagoslavna znamenja. Ko pa pridejo do skupine sovražnih bojnikov, začno streljati drug na drugega. Vsakdo stoji skrit za svojim drevesom. Tako se streljajo, dokler ena stran ne dobi premoči. Potem se vrže na preostale sovražnike. Gorje ujetnikom divjih Indijancev! Nečloveško jih mučijo in mnoge žive žgo. Okrog rok, nog in vsega života jim privežejo brezovo lubje, ki tako rado gori, in ga zažgo. Tako umirajo te žrtve indijanske krutosti v neizrekljivih mukah.

Ob takih napadih marsikaterega pobijejo na tla z bojnim kolom in mu odrežejo skalp, a se spet osvesti in potem lahko še dolgo živi. Tako je bila v nekem mojem misijonu ob Gornjem jezeru dobra indijanska starka, ki jo je, ko je bila še mlada, sovražni Indijanec pobil na tla in skalpiral, misleč, da je že mrtva; pa je spet prišla k sebi in je potem še mnogo let živela. Spreobrnila se je h katoliški veri in bila zelo bogoljubna. Okoli glave je pa imela zmerom zavezano ruto, ker je bila njena lobanja po skalpiranju popolnoma gola.

Zaključek: Baragovo veselje nad spreobrnjenji Indijancev

Takšno je življenje Indijancev, dokler so divji in nespreobrnjeni. Ko se pa spreobrnejo h katoliški veri, postanejo popolnoma drugačni ljudje; resnično se prerodijo. Posebno se to vidi, ker popolnoma opustijo žgano pijačo, ki so ji bili poprej strastno vdani. Tako poznam Indijanca ob Gornjem jezeru, ki se je spreobrnil, ko je bil mlad mož.

Kakor vsi Indijanci, je bil tudi on vdan pitju; po spreobrnjenju je pa odklanjal vsako kapljico žganja. Neki Američan ga je hotel zapeljati in mu je ponujal srebrno uro, če ga zvrne kozarček; pa se je obrnil in odšel, ne da bi ga pokusil. Spet drugje, v misijonu v L'Ansu, je bil star možakar, ki je bil poprej zloglasen žganjeljubeč; po spreobrnitvi je pa postal pravi apostol treznosti. Večkrat je zbral Indijance misijona okoli sebe in jih z vso gorečnostjo svaril, naj nikoli ne pijejo žganja, ki povzroča toliko gorja na svetu. — Kakor glede na pijačo, tako je življenje spreobrnjenih Indijancev tudi v vsakem drugem oziru popolnoma drugačno kakor življenje poganov. V mnogih letih svojega misijonstva sem pogosto užival največje duhovno veselje, ko sem gledal blagoslovljeno spremembo, ki jo je Indijancem prinesla katoliška vera. Zato sem bil zmerom zelo srečen, če se jih je mnogo spreobrnilo; in često sem imel v duhovno tolažbo številna spreobrnjenja. Nekoč sem poučil in na en dan krstil kar 45 Indijancev skupaj. Posebno me je razveselilo, kadar sem krstil cele družine: očeta, mater in vse njune otroke. Mati je navadno imela najmanjšega otroka na rokah, drugi otroci so pa bili okoli nje; in vsi so skupno prejeli sv. krst. V prav tako veliko tolažbo mi je bilo, kadar sem krstil prav stare ljudi, ki so stali z eno nogo že v grobu. Nekoč sem krstil siromavno ženico, ki je gledala že na svoj peti rod, to je: njeni vnuki so imeli svoje vnuke, ki so torej bili njeni pra-pravnuki; krstil sem jo hkrati z njenimi vnuki, pravnuki in prapravnuki. Naj bo Bogu hvala za vse to!

Dr. Franc Jaklič

SLOVENSKA KNJIGA V LETU 1963

I. P E S N I Š T V O

Pesništvo je bilo po zadnji vojni zelo razgibano, v tem letu pa je doseglo svoj številni višek, saj je izšlo kar 21 knjig različnih pesmi, najrazličnejše vsebine in oblike. Oglasili so se starejši, srednji in mlajši pesniki, nekaj je tudi knjižnih prvencev, kakor se dogaja vsako leto. To bi kazalo, da smo Slovenci res izrazito liričen narod. Čeprav so zbirke vsebinsko zelo različne, vendar je teža še vedno na osebni izpovedi, na nekaki zaprtosti vase, le pri redkih je obzorje tako odprto in široko, da vidimo skozi splošno slovenske in obče človeške probleme. Čutiti je, da so se nekdanji avantgardni pesniki umirili in ustalili na dosežkih, do katerih so se povzpeli. Le redki so šli v tako skrajnost, da so vsebinsko skoraj popolnoma nedoumljivi. Nekateri kritiki trdijo, da so se začeli pesniki izčrnavati, ni pa novih imen, ki bi obetala kaj več od povprečnosti.

Največ zanimanja je vzbudil Edvard Kocbek, ker je njegova zbirka obračun vsega pojavnega dela, razdobja skoraj 20 let. Prav tako

sta izdala Matej Bor in Janez Menart izbor iz svojega dosedanjega dela, nekak obračun s preteklostjo, a z dodatkom najnovejših pesmi. Izmed vseh pa je morda najbolj napredoval Ivan Minatti. Med najmlajšimi zaslužita zanimanje knjižna prvenca Tržačana Miroslava Košute in Korošca Valentina Polanška, ne toliko zaradi umetniških dosežkov kakor zaradi pokrajin, ki jih opevata.

Kaže, da ljudje pesniške zbirke tudi berejo in kupujejo. Primorski dnevnik (5. III. 1964) namreč poroča: „Trenutno je v ljubljanskih knjigarnah največje povpraševanje po pesniških zbirkah domačih avtorjev. Na teden prodajo v posameznih knjigarnah kakih 30 izvodov Menartovih Semaforov mladosti, 25 izvodov Minattijeve zbirke Nekoga moraš imeti rad in 20 izvodov Kocbekove Groze.“ V Trstu prodajo vsake zbirke po kakih pet izvodov, boljših tudi več, vendar pa številka ni točna, ker kupujejo mnogi Tržačani knjige v Ljubljani in Sežani. Vse to kaže, da se je po vojni okus bravcev precej spremenil in da si je pesništvo pridobilo ugled, kakršnega prej ni imelo.

Posamezne zbirke so v kratkih potezah takele:

Edvard Kocbek: GROZA. Kocbek (roj. 1904 v Sv. Juriju ob Ščavnici) je izdal leta 1934 pesniško zbirko Zemlja, s katero se je uvrstil med vodilne slovenske katoliške pesnike claudelovske in ruralistične smeri. Druga knjiga nadaljuje prvo, le da jo širi in pogloblja. Vsega je v zbirki, ki jo je izdala Slovenska Matica, 73 pesmi, razdeljenih v šest ciklov; vse skupaj so nekak dnevnik o zgodovinskem dogajanju: od grozljivega zatišja pred viharjem preko vojne vihre in partizan-skega delovanja do mučnega povojnega obdobja in današnjih dni.

Na začetku je značilno geslo: „Telo je tuja last, / obljubljena trinogu, / in duh mi je pošast, / ujeta v starem Bogu, / srce pa je balast, / odvržen v gluhem Rogu.“ Torej razklanost med telesom, duhom in srcem.

Prvi ciklus je nadaljevanje Zemlje in slika predvojno duhovno tesnobo. Poudarek je še na predmetnosti, ki pa je bolj razgibana, kakor je bila nekoč. „Povsod je mir, v središču kolobarjev / je stara barka, že prihaja noč“ (Mreža). Polasča se ga obup, kajti „zamolkli boben bobna, / dež pada v dolgo, dolgo noč, / ...usoda trka oberoč, / ...okoli mene je obroč, / ...v obupu vpijem na pomoč...“ (Dež). Že je „izgubljeni plen, / sam sebi beg, neznanska fuga“. V jeseni 1940 mu je vedno huje, moral bo na pot „v daljni kraj“, postaja „zrel sad“, „nebo se tiho približuje, / odpira se prepad“. Te pesmi so polne groze, zavesti, da stari svet propada; čeprav čuti „biblijsko zemljo“, vendar slutiti, da „nekaj se spreminja“.

Drugi ciklus obsega vojne (partizanske) pesmi. „Puntarska posada“ ga vabi na ples, vso noč se je boril „s hudičem temē“ in grabil „za varljivim ničem“, zjutraj pa je prišla ponj „ljubezen“, da ga „popelje v strašni ples“. In ples se je začel, boji se za življenje, ker se zaveda, da se „pomen nevarno meša z ničem“, zaveda pa se tudi, da „vse, kar drhti, postaja zgodovina“. Sprva ne najde pravega smisla, ustavlja se in obrača pogled nazaj: „Daj, Silni, preden pojdem v boj... Daj, da ustavim mili čas“, kakor je Jozue ustavil sonce. Toda

smrt preti: „Samo korak je v neskončno temó, / zagorski zvonovi premilo pojó.“ Nato opisuje boje, bege, skrivanja, hrup pa spet mir. Edina gotovost v tistih težkih dneh mu je družba sobojevnikov, ki so mu postali „mili bratje“, in z njimi pije zdravico.

V tretjem ciklu se vojna nadaljuje, toda pesnik se je notranje bolj umiril, verz postaja širši, pogled obsežnejši, oglašajo se spomini, prepletani z verskimi predstavami, prihajajo odkrivanja in spoznavanja. Med bojevniki se začena diferenciacija po političnem prepričanju, Kocbek pričinja sprejemati svoje osebno poslanstvo, ki je drugačno od mnogih drugih. V Ognjeni noči se zave: „ali bom zgorel in se rešil / ali pa ostal in jecljal do smrti“. Nekoč je bil ves razdvojen: „Med svojima rokama sem živel / kakor med dvema razbojnikoma, / nobena izmed njiju ni vedela, / kaj je počenjala druga, / levica je bila nora od srca, / desnica pa pametna od spretnosti, / ena je jemala, druga izgubljala, / druga pred drugo sta se skrivali / in opravljali polovična dela. / Ko sem danes bežal pred smrtjo / in padal in vstajal in padal / in se plazil po trnju in skalovju. / sta bili roki enako krvavi. / Razpel sem ju kot žrtvena ročaja / velikega tempeljskega svečenika, / ki z enako vnemo pričujeta. / Vera in nevera sta bili en sam plamen, / vzdigoval se je visok in vroč“ (Roki). V Tarči se je popolnoma predal Bogu, ki „ne morem ti več uiti“.

Slede pesmi o neprestani smrtni nevarnosti (Smrt, Mesečina, Mesec s kolobarjem. Smrtno ure). Razpelo na polju prikazuje razdejanje v srcih zaradi vojne. V Treh modrih govori spet o svojem poslanstvu: „Vse sem premislil in ničesar ne obžalujem, / kajti največje prerokbe se že niso izpolnile. / Gledam in gledam skozi starodavno lečo, / skrivnostim na zemlji in na nebu ni kraja.“

V Igrì prikazuje, kako je vojna zamenjala poklic in vlogo ljudi, le pesnik je ostal, kar je bil: „Kdor je ril pod zemljo, hodi po nebu, / in kdor je govoril na trgu. jeclja v sanjah, / in kdor je spal na senu, poveljuje brigadi, / in kdor je tiho drvaril, kar naprej sprašuje, / kdor je znal Homerja, gradi bunkerje, / in kdor je jedel v Parizu, si rezlja žlico, / pivec liže roso, pevec posluša tišine, / ministrant nastavlja mine, skopuh zbira rane, / hlapec je zvezdogled, strahopetec bombaš, / pesnik mulolovec in sanjač telegrafist / zapeljivec deklet je varen vodič.“

Četrti cikel obsega ljubezenske pesmi, ki jih je devet ter so duhovite in poduhovljene, v nekakem nasprotju s prejšnjo napetostjo in razgibanostjo.

V zadnjih dveh ciklih so pesmi iz povojnega življenja. Pesnik išče resnico, ki je Neznanka, kot „sneg na moji vroči dlani, / pade tiho in ga že ni več“. Vse je negotovo, vse se ruši, slepo je zaupal vodstvu, zdaj hoče pojasnila za vse, kar je storil. V uteho mu je le spomin na otroštvo (Deček na drevesu) in pa Milost, ki prihaja, ko jo človek najbolj potrebuje. „Zdaj molim divje in kruto.“ Drevo, beseda in človek so „trije prijatelji / od vekomaj“. Končuje se z Molitvijo: „Nikoli / ne bom prenehal biti. / Nikoli. / Amen.“ Nevarni, razburljivi vojni časi so minili, človek, ki je ustvarjal zgodovino, je postal spet navaden zemljan, pesnik ni dosegel tega, o čemer je sa-

njal, začel je misliti na smrt in posmrtno življenje (Kdo sem, Melodija, Molitev).

Knjiga je topla človeška in iskrena izpoved, podana z žlahtno preprostostjo, da človeka pritegne. Ne gre za „grozo“ v dobesednem pomenu, ker je preveč upanja in optimizma, saj sredi največjega razdejanja „oprijel sem se / osi večnosti / kakor morski razbojnik / tonečega jambora“. Alojz Rebula, ki je napisal lepo razpravo o tej knjigi (Nova obzorja, 1964,42-45), pravi, da Kocbek „avtentične groze ne pozna... Še več: Kocbeku se veselje odpira v nasprotni kategoriji, v „slavi“... Kljub težko ulovljivi polivalentnosti njegovega slovarja je dejansko ta njegova „groza“ isto kot njegova „slava“: je predvsem neusahljiva zmožnost čudenja spričo neizmerljivih možnosti danega. Zaradi tega se mu zdi Kocbek „eden najsvetlejših ustvarjalcev, kar jih poznamo daleč izven slovenskih obzorij“. Tudi Mitja Mejak šteje Kocbekovo „partizansko liriko med pomembne dosežke vse sodobne slovenske poetične ustvarjalnosti“.

Zelo lep je Kocbekov jezik, ki se močno loči od ostalih naših pesnikov. — Za zbirko je dobil Prešernovo nagrado.

Fran Zorè: DEŽELA. Izbrane pesmi. Knjigo je izdala Slovenska kulturna akcija v Argentini. Pesnik se je pojavljal v Meddobju, vendar pa kaže njegov slog in vse, da gre za že izkušenega avtorja. V zbirki je 41 pesmi, o katerih bi lahko rekli, da nekako razpadajo v dva dela. V začetku je izbor iz treh ciklov: Dežela, Panonija in Zopet doma. V njih je pokazal pesnik tesno povezanost z zemljo, istočasno pa zadržano veselje in bolečine človeka in zemlje v Slovenskih goricah. Žalostna je ta dežela, čeprav jo je naslikal v vseh letnih časih in z vsemi mogočimi žitnimi polji — ravnina je, topoli jo poživljajo, a povsod blato: „Tri kolena globoko, tri čela visoko / stoji to blato, blato, blato...“ „Brez zvezd so ceste, brez cest so mesta, / šopiri se blato, blato, blato.“

Vendar pesniku ne gre samo za naravo, s katero je res tako povezan, da jemlje celo kopico besed iz narečja, naravo prenaša nase, na svojo notranjost: „Kje si, življenja cesta?“ Na koncu vasi ga čakajo njegovi mlini, kaj jim bo pripeljal pod kamen. Pesnik je ves razdvojen zaradi hudih povejnih razmer in stisk težkih časov, zato je končna ugotovitev porazna: „Tako zdaj romam brez te ceste, / sam, brez ljudi in brez Boga, / sam, brez ljubezni, brez neveste, / brez sina nerojenega...“ Vendar pa na koncu cikla Dežela to trpko izpoved nekoliko omili, češ da „odmika in bliža se Bog“.

V drugem delu so pesmi iz sodobnega življenja in religiozni motivi. Tudi ta del ni svetel — čeprav je nekaj humorističnih poskusov —, ker je življenje tako težko, ker je šla preko njega vojna in revolucija z vsemi strahotami, Kočevskim Rogom in potoki krvi. Pesnik vzklika: „Moj Bog, kaj nam vse pod zemljo spi, / hčere in sinovi, trpek rod...“ Zato pojde na goro, kakor je šel Mojzes po deset božjih zapovedi. Zdaj nosi pas in raševino in trepeta za domovino, ki pleše pred zlatim teletom. Globoke so zlasti misli o smrti dragih.

Posebnost in močne so pesmi z religioznimi motivi, izmed katerih izstopa Juda Iskariot s svojim lahkotnim verzom.

Vsebinsko je zbirka zelo razgibana, duhovno globoka in brez dvojna med najtehtnejšimi v letošnji pesniški žetvi. Oblikovno kažejo pesmi, da je njihov avtor iz starejše šole, ker so v njih različni slogi, od realizma do ekspresionizma. Jezik je izpiljen do skrajnosti, gladek in tekoč in pesniku neprisiljeno poje. Tine Debeljak je zapisal, da Dežela ni vsakdanja „na knjižnem trgu. Ni novotarska po formi, pa je pesniška do srži, lepa in močna, izraz osebnosti, ki se s to zbirko postavlja ob stran župančiču po pesniški besedi, kakor tudi po tesni naslonitvi na svoj čas...“ (Glas, XI, 4)

Matej Bor: V POLETNI TRAVI. Knjiga je izšla za pesnikovo 50-letnico in jo je uredil Drago Šega iz naslednjih zbirk: Previharimo viharje (1942, 1961), Pesmi (1946), Bele vode (1950), Bršljan nad jezom (1951), Sled naših senc (1958) in Sračje sodišče (1961), dodal pa je nekaj pesmi, ki so izšle v različnih revijah. Tako je knjiga stara, a tudi po svoje nova, izšla pa je v Beli krizantemi Cankarjeve založbe, kjer izhajajo izbrana dela domačega in tujega slovstva.

Zbirka obsega 75 pesmi in epigramov, ki jih je urednik razvrstil v osem ciklov po tematiki in posameznih zbirkah. V prvih dveh ciklih prevladuje partizanska motivika, s katero je Bor sploh stopil na Parnas. Vendar tistih bojevitih, „vešalskih“ pesmi ni v zbirki, ostale so le tiste, ki imajo trajnejšo in splošno človeško vrednost. V njih je prikazal partizanska doživetja od tiste novembrske noči leta 1941, ko je „prebral življenje“ in je v njem „spregovoril ves svet“, preko nočne straže, napada, skrivanja pod zemljo, obiska požgane vasi, do gazenja po snegu in nove zime. Višek so baladni motivi v drugem ciklu, posebno srečanje z mrtvo ženo ob njenem prekopu. Tu je v Boru veliko prepričljivega epika, škoda je le, da ni več tovrstnih pesmi iz zbirke Sled naših senc. Nekako nadaljevanje baladne snovi predstavlja tretji cikel, v katerem govori o hudi uri, pepelnici burji, polomljenem kozolcu, starem kljusetu in starki ob morju.

V naslednjem oddelku je rahla ljubezenska lirika, otožna, ker mu je draga umrla, in nekako spominska, ker obuja kraje in doživetja z njo. Pesnik govori z zadržano besedo, šepetaje, kot bi se bal, da bi preglasna beseda ne skalila njegove sreče, ki je tolika, da se radostnim bogovom „vzvišeno smejim, / saj najine sreče ne dosežejo“. Najlepši je venec Med tamariskami, kjer obuja ljubezen, ki jo je doživel z dekletom v tem romantičnem obmorskem okolju. To je najtišja Borova lirika in se prijetno loči od ostalih pesmi, ki so večkrat hrupne in zgovorne, kakor je avtor sam.

V nekaj impresivnih pesmih razmišlja avtor o življenju in vprašanjih, ki ga obdajajo. Nekatere pesmi so skoraj poučne kot pri Gregorčiču, npr. Življenje: „Življenje s teboj te žene, / z njim se boriš, / in veš, da mu ne ubežiš, / da ni rešitve — nobene, / da te bo gnalo s seboj, / dokler se mu zdi, / in da te odloži / morda še nocoj.“ Druge so precej pesimistične in trpke, kajti zaveda se, da nekje na ovinku „nas čaka starost“; ne glejmo se v ogledalo, kako se spreminjamo, mislimo si, „da smo neizpremenljivi“; za nami bo ostalo „le bore

malo. / Sled naših senc in tamkaj spod / morda lobanje, / ki prst, dokler jih ne zdrobi, / bo lezla vanje...“

Zelo obširen je VII. ciklus satiričnih pesmi in epigramov, ki jih je urednik izbral iz prejšnjih zbirk in iz revij ter so značilne za novejšo Borovo poezijo. Tu je pokazal veliko smisla za humor, satiro in jedko ironijo. Neusmiljeno zbada ljudi in razmere, bojevit je, kakor je bil v začetku svojega pesnikovanja.

Knjigo zaključuje pesnitev Šel je popotnik skozi atomski vek, ki je vzeta iz zbirke Sled naših senc. O njej sem že govoril (Meddobje, IV., 4.) kot o nekaki viziji atomske smrti in nehumanosti sodobne civilizacije. Beton in železo sta prekrila zemljo, da človek ne more več pokopati niti drobne ptičke, ne zasaditi rože.

Zbirka V poletni travi je lep prikaz vsega Borovega pesniškega dela. Problematika je razgibana, aktualna, verz sočen, precej svoboden, vendar ritmičen in pogosto riman. Idejno pesmi niso globoke, ker gre pesniku samo za ohranitev življenja, kaj bo po smrti, ga ne zanima.

GAZIMO GAZIMO je druga letošnja Borova zbirka. Izšla je v Kajuhovi knjižnici na 45 straneh, uredil pa jo je Mitja Mejak, ki je napisal štiri strani o Borovi partizanski pesmi. Vseh pesmi je 26 in so skoraj vse vzete iz prve Borove partizanske zbirke (Previharimo viharje, 1942).

Knjižnica kaže tako Bora kot partizanskega pesnika, ki je pozival na upor, ki je pel: „Ropajte, pustošite gospodarji, / čez vso zemljo / razpnite vešala!“ Poleg bojevitosti pa je pokazal tudi trpljenje v hribih, požgane vasi, zime; pretresljive so ljubezenske pesmi, ki jih je posvetil svoji ženi Nini, ki je padla v bojih. V partizanskih pesmih je Bor patetičen, glasen, deklamatorski, v ljubezenskih nežen in tih.

Janez Menart: SEMAFORI MLADOSTI. Menart (Maribor 1929) je zapisal v spremni besedi: „Pričujoči izbor mojih pesmi iz knjig ‘Pesmi štirih’, ‘Prva jesen’ in ‘Časopisni stih’, z dodatkom nekaterih po revijah tiskanih ali sploh še neobjavljenih pesmi, nima kakega posebnega pomena.“ Založba mu je ponudila, da ponatisne časopisne stihe ali izbor iz vseh dosedanjih knjig. Pesnik se je odločil za izbor, a ne želi, da bi knjigo „jemali za reprezentativen pregled vsega mojega dosedanjega pisanja, temveč kot knjigo, ki je namenjena branju. Prav tako tudi z dodatnimi pesmimi ne želim ustvariti vtisa, da gre za novo pesniško zbirko.“

V knjigi je 62 pesmi, izmed katerih jih je samo 14 novih, kar torej bistveno ne spreminja pesnikove podobe, ki smo si jo doslej ustvarili o njem: razum prevladuje nad čustvom, grenkemu spoznanju se pikro in ironično posmehuje, v motivih je mnogovrsten, oblikovno ubran, v časopisnih stihih še dnevno aktualen. Semafore mladosti je zelo razumno uredil: vsa zbirka ima tri oddelke, ki imajo naslove po lučih na semaforju: Rdeča luč, Rumena luč in Zelena luč. V vsakem je približno po dvajset pesmi, a vsak oddelek ima še po tri pododdelke, ki so ločeni z epigrami.

V uvodni pesmi Semafori življenja pravi, da gremo iz otroštva „z nalitim bencinom, z izključenim števcem poti in hitrosti“, toda počasi opazim ovire, semaforje: „Še zarja na steklu, še mrak brez obetov, / megla na asfaltu, še lučka, ki kaže / poslednji bencin, in že ost žarometov, / ki tiplje po poti do mirne garaže“. Pesem bi kazala na Menartovo umirjenost in zato se je najbrž odločil za ta izbor.

V prvem oddelku so najprej Vojne slike, drobne balade, podane v skopih obrisih, kakor bi slikar s čopičem nanesel samo bistveno črte. Spadajo med najboljše Menartove pesmi, ker prav zaradi svoje preprostosti tako učinkujejo. Za primer naj bo Sončni zahod: „Dolga, črna senca križa / čez gomilo pada. / Vzvrnjena leži ob grobu / rjasta čelada. // Skoz luknjo v njej bled žarek / tiho lije vanjo, / kot da kaže: tule šla je / krogla skoz lobanjo.“ Že sluti jesen in jo pozdravlja, ker je „buditeljica sánjavih navdihov, / nosilka neprebranih knjig srca“. Sledi nekaj neizrazitih ljubezenskih pesmi, premišljevanje o smrti in šaljiv opis samega sebe, vaških klepetulj, dolgočasja in podobnega.

Pred Rumeno luč je postavil značilni epigram: „Odkar za Lajko ve ves svet, / mi je kar žal, da sem poet. / Več upov bi imel na slavo, / če bi rodil se s pasjo glavo.“ Pesmi tega oddelka so nekako osebne izpovedi, precej mračne ali objestne. Izgubil je mladostno vero, za kar mu ni žal, najbolj mu je žal, „da sem verjel v nebesa“. „Vse je le trenje. Dobro: zlo... / Nič je temà, temà je smrt, / od rojstva gosti se mrak.“ Vse je zaman, „dobro in zlo“. Mnogokrat bo še hodil sam po nočnem snegu in najbrž ne bo nikdar več srečen: „To telo v neskladje s srcem je zašlo.“ Podobnega razpoloženja so pesmi, ki so nastale v Londonu, Parizu in na Koroškem.

Zelena luč prinaša najprej pesmi o ženski, nerojenem otroku, Deset človeških zapovedi, satirično Pesnik se popravi, enako Spomenik, Requiem o odhajanju s kmetov v mesto, L'arc de Triomphe in druge, že znane.

Zbirka zapušča neenoten vtis, ker je oblikovno in vsebinsko zelo pisana. Nekatere pesmi so tople izpovedi, doživete, pri drugih prevladuje razum, čutiti je nekoliko prisiljenosti in dolgoveznosti. Mnoge se odlikujejo po humorju in satiri, moti pa, da se norčuje iz stvari, ki so večini Slovencev svete, še bolj pa žgoči cinizem.

Menart je izdal tudi *BELO PRAVLJICO* (Cankarjeva založba), o kateri pravi v spremni besedi: „To je prva izmed pravljic, ki sem jih začel pisati l. 1952... To pravljico mi je mama, ki je v mladih letih sodelovala pri marionetnem gledališču, pripovedovala kot eno izmed lutkovih igric... Zato je prav mogoče, da kaka taka zgodbica o fantku, ki mu umre mama in ki potem zmrzne v snežni noči, že kje obstaja...“

Pesnitev (89 strani) je sestavljena iz okvirja, v katerem pripoveduje pesnik o lastni materi, torej realistična sodobna snov, in iz prave pravljice o siromašni materi in dečku, ki zmrzne po materini smrti v snegu, kar je podano na nekoliko romantičen način (vpletena je celo pravljica o kraljeviču in princeski). Verzi so tekoči, rimani štiristopni jambi in troheji, lirični. Umetniško je okvir močnejši kot

sama pravljica. Vendar pa se zdi, da je vse skupaj nekoliko preveč raztegnjeno.

Francè Onič: IZ VRTOV LJUBEZNI. Onič (roj. 1901 v Petrovčah) je prišel po zbirkah Darovanje (1924) in Luči na obali (1959 — glej Meddobje, V., 3-4) do tretje knjige, ki mu jo je izdala mariborska založba Obzerja. V njej je 39 pesmi, ki so razvrščene v tri oddelke, pred njimi pa stoji kot geslo Sebi, kjer pravi: „Če iščeš v svetu šumnega priznanja, / umre ti v srcu dobra luč dejanj. / Postaneš plen varljivega iskanja / in sebi samemu boš nepoznan.“

Prvi oddelek je posvečen ljubezni, nežni, rahli, melanholični, topli, polni resignacije in odpovedi. Rad bi ji poklonil tak cvet, „ki sreča ob poti ga včasih samo / v zrcalo sveta zamišljen poet“. Toda po srečanju z njo je postal gmajna, na kateri je zrasel „trpek brin“. Le veter je smel poljubljati njen obraz, vendar bi rad „le enkrat se vpletel v temne ti oči in lase“, spremenil pa se bo v vrbo in „le tolmun bo zrl na mene“. Ob večerih se mu vračajo spomini in tako živo jo ima pred seboj, da ne ve, ali jo vidi, ali pa „so že sanje tihe“.

Drugi oddelek prinaša problematiko današnjih dni. Marsikaj pesnika boli, ljudje ga napadajo, drugi pesniki pišejo pesmi brez oblike, z abstraktno pašo in praznoto, ljudje so zavistni, igrati moramo tudi vloge, „ki si nihče jih sam ne zaželi“, do njegovih oči prihaja „preveč mrakov in bolečine“, v njem je gozd, največja uteha pa mu je domača zemlja in spomin na mladost. In zaključek: „Živim, dovolj je, / zdaj poklekнем v travo, da / se ji nasmejem, ker raste tiho.“

Logično nadaljevanje so osebne izpovedi iz tretjega oddelka, ki prejšnja spoznanja le širijo in poglobljajo. Razmišlja o starem drevesu, o Mrtvaškem plesu v Hrastovljah, o jesenskih mrakovih, potovanju, rožah, ki jih naj dajo „na srca živih ljudi! / Saj so one / oči neba / in ljubezen zemlje“.

Zbirka je zrasla iz enotnega melanholičnega občutja grenkobe in trpké osamelosti, ki pa ne toži in vzdihuje o lastni nesreči, ampak s plemenitim in humanim pogledom sprejema življenje, kakršno je. Vsa knjiga kaže na izredno dobrega človeka, ki išče povsod le lepoto in dobroto. Njegovo srce je odprto sodobnim vprašanjem, ki so težka, a jih rešuje s humanizmom in ljubeznijo. Motivno se je zbirka razširila v primeri s prejšnjima in tudi v oblikovnem pogledu je opazen napredek, čeprav se Onič najpogosteje drži zaključene metrične oblike, kar daje zbirki vtis odmaknjenosti od sodobne slovenske pesniške oblike. Vendar pa zna Onič zapeti tudi v prostem verzu.

Francè Kosmač: DOM V VESOLJU. Kosmač (roj. 1922 v Ljubljani) je po poklicu filmski režiser in je do sedaj izdal dve zbirki partizanske lirike: Podoba našega pohoda (1946) in Kurent in smrt (1950) ter knjigo proze Partizanske zgodbe (1948). Sedanja zbirka obsega 39 pesmi, ki so razporejene v tri oddelke.

V prvem — Soncu in vetru — pozdravlja sonce in veter, pogreznjeni svetilnik, otoke in ptice, največ prostora pa je posvetil lju-

bezni. Najlepša izmed teh so Stopinje: „Odhaja / kot oblaček / s poletnega neba, / kot mravljica / se izgublja med zelenjem. // V mojih žejnih očeh / še niha njeno pisano krilo, / ki gnezdiyo v njem / vonji vijolic / in mlade trave. // Boli me pri srcu, / ko da se vtiskajo vanj / stopinje / teh odhajajočih / bosih nog.“

V oddelku Tebi in sebi hrepeni za lastovkami v toplejše kraje; med črno in belo barvo kože ni razlike; njegov glas je glas mrtvih in živih stvari.

Zadnji oddelček ima naslov Dom v veselju in poje o najrazličnejših vprašanjih: Vsaka hiša je lahko tujina (Vsaka hiša); poleti se preselimo v naravo na oddih (Preselimo se). „Vsi smo kozmonavti“ in se peljemo proti grobu. Nekdo mu je odnesel zelenega zmaja mladosti (Zeleni zmaj). „Neznano in nedoumljivo, / a neizpodbitno: smrt, / rojstvo in življenje“ (Neznano). „Okno proti morju“ gleda na beli prod otroških spominov. Atlantida ni izgubljena, kajti nenehno rojstvo podi smrt za deveto goro. Utrujen v boju in begu se zateka v lipov vonj in „veje starega drevesa / cvetijo na daljnih bregovih / mladih dni“. Na Silvestrovo smo „za vidno ali nevidno / gubo / starejši drug od drugega“.

To je motivika Kosmačeve zbirke. Večinoma je opisna, poučna, nekam starinska, kakor bi bila nastala v prejšnjem stoletju. Manjka ji notranjega doživetja, pesniške lepote, enkratnosti. Kosmač s preveliko lahkoto preskakuje z enega predmeta na drugega, skuša biti nekoliko otožen, a nas v tem ne prepriča. Oblikovno so pesmi večinoma kitične, a zelo svobodne in brez vsake rime. Mitja Mejak pravi, da je Kosmačeva zbirka zaradi vedrine in optimizma „pravzaprav izjemen pojav v sodobni, pretežno črni slovenski liriki“. Vendar pa zbirka ne presega povprečja in ne more dokazati, da je Francè Kosmač velik pesnik.

Ivan Minatti: NEKOGA MORAS IMETI RAD. Minatti (1924 v Konjicah) je izdal 1947 S poti in 1955 Pa bo pomlad prišla, sedaj pa že cmenjeno zbirko in še Veter poje. Zbirka Nekoga moraš imeti rad obsega 26 dvojnih strani in 23 pesmi, izdala pa jo je Državna založba Slovenije v okusni opremi.

Vsa zbirka je enotna in uglašena na pesnikovo osamljenost. Pesnik je „nagnit, razmajan kažipot / na križpotju cest, ki nikamor ne pe-ljejo... / (Ljudje so usmiljeni: / Naj stoji! Ne koristi, / pa tudi ne škodi...)“. Bedno je biti svetilka, vedno stoji na istem samotnem vogalu, vedno gleda iste ljudi in predmete in čaka, da jo kdo razbije. Drevo so vsadili na dvorišče, kjer je usahnilo. Samotno je tod. Kam naj gre? Ljudje so hudobni, ptice, rože in ribe ne morejo živeti v tem železobetonskem svetu. „Vzel bom za roko / rože, drevesa, / ptice in ribe, / vse dobre, majhne stvari — / a kam naj gremo? / Kam?“ Ptice vedo, kam jih nese perut, žita vedo, čemu zorijo, pesnik pa ne ve, čemu. Že dolgo srce ničesar ne pričakuje, sloni ob vogalu vsega in premišlja let ptic. Tako čudno mu je, nekdo v njem umira in joka po lepoti. Čaka, da pride kdo, mu odpre mrtve oči

in mu natrosi vanje sanj. Boji se praznine in teme: „in nikjer človeka!“

Čaka jo, ker mora priti. „Odkar vem zanjo, / imajo dnevi modre oči / in vode barvo njenega krila.“ Vse na svetu ima rad, smehlja se, „sem kot avgustovska noč: / miren, poln zvezd in daljav“. Kot srnica je: plaha in radovedna. Kako naj se ji približajo njegove roke — tako je krhka in plaha, naj mu bo samo vzgib vetra, odsvit zarje, daljen klic, da bo njegovo srce prisluhnilo „neslišnim stopinjam / vetra, zvezd, oblakov, ptic“. Ne more ji dati smeha, „preveč je joka v meni“, v njem zija črna praznina, „mrtvo, steptano pogorišče sem“, preveč je „od trav in spominov“. Nekega dne bosta žalostno obstala: „Čudna je moja pot: / Sam, / s krikom ptic nad seboj — / s krikom ptic v krvi — / grem iskat, / česar morda najti ni.“ Odšla sta spet „vsak svoji samoti naproti“ in spet sta, „kar sva bila: / Komaj še človek. Tako čudno ubog.“ Kolikokrat bo še treba oditi „in za vselej pustiti ob poti / drobce srca?“

Pesnik je „samo še trudno, trudno drevo“. V otrplih rokah prenaša „trudno, mrtvo srce“. Vse je izginilo, „grob so prsi ljudi“. Njegova okna so temna in nihče ga ne čaka. Tišine bi rad, „neba pod jesen“, da mu do razbolelih, razklanih globin „seže njena dobra, materska dlan“. Šel bo, „med visoke majske trave bom šel“, ker so lepe, dobre, zdrave, ker imajo „prastaro modrost zemlje“, ker so pokončne in umirajo pokonci, „trave niso ljudje, / med travami je vse razumljivo / in preprosto“, „trave imajo veliko dušo / in mehke mehke zelene roke“. Mednje se bo vrgel na obraz. Tišina... samota... bolečina.

Kljub temu žalostnemu spoznanju prihaja v zadnji pesmi do prepričanja: „Nekoga moraš imeti rad, / pa čeprav trave, reko ali kamen, / nekomu moraš nasloniti roko na ramo, / da se, lačna, nasiti bližine, / nekomu moraš, moraš, / to je kot kruh, kot požirek vode, / moraš dati svoje bele oblake, / svoje drzne ptice sanj, / svoje plašne ptice nemoči...“ Drevesa in trave vedo za samoto, reka ve za žalost, kamen pozna bolečino; vse te stvari so „dobra, velika bitja, / ki spregovore samo, / kadar umolknejo ljudje“.

Minattijeva zbirka je pretresljiva izpoved človeka, ki je samota z vso silo pritisnila nanj. „Prebiram Minattijeve nove stihe in me skorajda postane groza pred bolečino, ki jo je pesniku prizadelo neusmiljeno spoznanje... Minatti, ta najsubtilnejši sodobni slovenski lirik, je moral doživeti bolečino v najintimnejši bližini.“ (Mitja Mejak) Kakor pa je zbirka polna grozljivega obupa in dvoma, ki sta se polastila pesnika, je prav tako polna upora in protesta zoper sodobnega človeka in brezdušno civilizacijo ter iskanje rešitve v nepokvarjeni naravi. Pesnik se ne prepusti brezupnemu pesimizmu, ampak se zateče v naravo, ker je prepričan, da nekoga mora imeti rad. V njem je toliko želje po življenju, da je ne more nobena nesreča zamoriti. „In spet ugotavljam, da je malo liričnih izpovedi, ki bi bile etično tako spodbudne, tako globoko človeške, kot je pričujoča Minattijeva zbirka.“ (Mejak) Minatti je v zbirki dosegel veliko zrelost in spada med najboljše mlajše lirike.

Njegov verz je svoboden, preprost, nazoren in svež, tudi v tem iskren in doživet.

VETER POJE je bibliofilska izdaja 22 pesmi na 40 straneh s spremno besedo Mitje Mejaka. V knjigi so izbrane Minattijeve partizanske pesmi, odmev notranjosti, bolečine in veselje, kar je doživiljal, ko se je še mlad udeležil tega gibanja.

Veno Taufer: JETNIK PROSTOSTI. To je druga Tauferjeva pesniška zbirka (Svinčene zvezde, 1957) in obsega 39 pesmi v šestih ciklih: Jetnik prostosti, V odprtem krogu, Slovenski sonetje 62, Grude prsti, Sedmi dan, Nemi Orfej in še Pesem starega pisarja.

Taufer je med najmlajšimi največji eksperimentator, vse pesmi so brez vsakega ločila in velike začetnice, hladne in narejene, tudi nejasne, posebno v prvem delu zbirke. Primere so skovane, iskane in pogosto neučinkovite. Kot primer vzemimo Večerno romanco: „Grudo prsti drobiš na dlani / tačke teme se dotaknejo prstov / pest odpiraš in zapiraš // vrbovo lubje ti drsi po hrbtu / trsi ti pokajo v telešu / vanje praskajo nohti vetra / jalova semena odnašajo in prinašajo // roža ti rase skoz zobe / mesec jo gleda / roža se odpira / mesec zapre oči / ti pozabljaš in se spet spominjaš“.

V Tauferju je ogromno ekspresionizma, izrazne neizčiščenosti in nihanja med tradicionalnostjo in modernostjo. Pesmi niso homogen organizem z enotno idejo, ampak sklop podob, ki jim ne moreš razbrati vsebine. Morda bi jih lahko primerjali moderni abstraktni umetnosti, kjer moraš občutiti le barve, tukaj podobe in primere. Iz pesmi prejasno gleda razum, ki kontrolira vse delo, srce in čustvo sta preveč potisnjena ob stran. Le v drugem delu knjige se je razum nekoliko odmaknil, zato je ta del razumljivejši in toplejši.

Kritika je zbirko dokaj hladno sprejela. Mitja Mejak je npr. zapisal: „Priznam, da me je marsikatera Tauferjeva pesem pustila popolnoma neprizadetega; zlasti v prvi polovici, med erotiko je nekaj izrazilo formalnih, pogosto tudi enodnevnih eksperimentov. Drzna asociativna metaforika se kopicí, ustvarja nenavadne zveze, toda te zveze te le bledično prizadenejo; eksperimentalni intelekt je odločno prevladal nad lirično intimnostjo.“ Boljši je drugi del: „Morda je v teh pesmih Taufer zatajil sebe iz prvega obdobja.“ (Naši razgledi). Podobno France Forstnerič v Novih obzorjih (1964, št. 2).

Gregor Strniša: ODISEJ. Po Mozaikih (1955) je prišel Strniša, ki spada med mlajši rod okrog revije Perspektive, do druge zbirke. Zgrajena je ciklično in obsega naslednje skupine: Blaznost, Sanje leta, Cvetoči meči, Samorog, Lutka, Inferno: I. del: Pustinja II. del: Gora, Tu je bil tigar, Vikingi, Dom, Odisej — skupno 55 pesmi. Razen prvih treh oddelkov ima vsak po pet pesmi, ki so sestavljene iz treh štirivrstičnih kitic.

Vsa zbirka je zelo mračna in odkriva pesnikovo razmerje do sveta. Pesnik je v sporu s svetom, kakršen je: stvari so nespremenljive, človek je zajet v usodnost, iz katere ni rešitve. Podoben je Odiseju, ki sedi na tujem bregu „s tigrastim srcem v prsih... Veliko razmišlja

o preteklosti in o smrti.“ Najbrž misli tudi na rodno Itako, do katere pa ne more: „Sedi na bregu, z grudo zemlje med prsti, / nad penečim valom temnega morjá. / Morje je težko od školjk in ladij mrtvih. / Zima prihaja in odhaja, odhaja in se vrača pomlad.“

Spor s svetom in nesoglasje življenja vodi do grozotnih razsežnosti in do izrazitega spopada principov resničnosti in neresničnosti. V *Infernu*, ki je višek zbirke, doživi poraz resničnost. „Strnišev nihilizem se tu povzpne do svoje najizrazitejše pozicije. Absurdnost neresničnega nas s svojo razsežnostjo in posledicami, ki jih lahko ima na ustaljeni rred stvari, do kraja pretrese in zgrozi. Tu je Strniševa izpoved močno sublimirana in prignana do izredne baladne prodornosti. V njej pesnikova intelektualna zmogljivost doseže svojo največjo veljavo.“ (Niko Grafenauer, *Sodobnost*, 1964, št. 2)

Ob knjigi se je vnela živahna polemika med mlajšimi ocenjevalci-pesniki, ker nekateri Odiseja preveč povzdigujejo, drugi morda premalo. Naj bo tako ali drugače, zbirka je silno mračna in bolj podobna prividom nečesa težkega in usodnega, kakor pa realističnim doživetjem. Pesmi je možno bolj občutiti, kakor pa si jih razložiti. Preveč so razumske, kar kaže tudi njihova zunanja zgradba, ki je klasično urejena. Jezik je opisen, predmeten, slog fabulativen, prepleten s simboličnim tkivom, namesto rime ima možko in žensko asonanco.

Slavko Jug: VERZI. To je pesnikova druga zbirka (Dobro sonce, 1958) in je nastala v zadnjih štirih letih, kakor je sam izjavil in še dodal: „Lahko povem, da poskušam sestaviti mozaik iz svojih doživljanj, iz čustvovanja in razmišljanja v času, na katerega sem vezan. Pri tem doslej še skorajda nisem prestopil bregov lastnega intimnega sveta, ki ga pač najbolje poznam. Ta zvestoba samemu sebi mi seveda onemogoča velike sprehode v neko širšo izvenosebno problematiko, ki jo tako rada skuša reševati novejša poezija... Za zdaj je še vedno erotika na prvem mestu... V zbirki je tudi nekaj meditacije in pejsaža. V ciklu z naslovom Postrežki pa sem zbral nekaj vedrih domislekov... Namerno se izogibam velikim besedam, ker ne prenesem ekspresionistične patetike.“ (Nova Obzorja, 1963, štev. 5-6).

Zbirka je po naslovu in vsebini skromna, slučajno nabrana in logično nadaljevanje prve. Na prvo knjigo se nanaša tudi prvi izmed petih ciklov, ki ima naslov *Včerajšnji trubadur*; vsebuje ljubezensko liriko, ki je v knjigi najmočnejša in najbolj doživeta, čeprav je izpoved preveč zastarta in premalo odkrita. Ostali cikli izražajo neko melanholično resignacijo.

O oblikovni strani je dobro povedal Mitja Mejak: „V kultiviranju stihia pomeni Jugova zbirka pomemben uspeh in daleč presega prvo pesnikovo knjigo. Mislim, da je ta poudarek, ki izdaja trdo in zagrizeno pesniško dresuro, celo premočan in da je tudi delno kriv izpovedne neizrazitosti. V zbirko prinaša namreč očitno poetizacijo — se pravi, da je sama lepčna forma pogosto močnejša kot vsebina in da se je morala naravnost... podrediti baročni lirični kozmetiki. Verzi so vsekakor lepi in uglašeni, toda pogosto jim manjka notranje polnosti.“ (Naši razgledi, 6. apr. 1963).

Jože Snaj: MLIN STOOKI. Snaj (roj. 1943 v Mariboru) je dal v to svojo prvo pesniško zbirko 45 pesmi, ki jih je razdelil v štiri cikle.

V prvem odelku ima najprej šest pesmi žgoče, pubertetne, neokusne erotike, kakršno lahko misli in poje samo nedozorel fant, „jaz, fant z najširšimi rameni v naši četrti“. Najdaljnjih deset pesmi je villonovsko-baročno-gobelinske vsebine in oblike, z drznimi in nerealističnimi primerami in pogosto nedoumljivo vsebino: „Ozelenel je zrak. / V ozonu / mrtva trupelca rose.“ „Puste in nepokošene paše / tečejo v puste dni. / V izpraznjene skrinje naše / pobožno legajo / zlate kosti.“

V ciklu Barje, s podnaslovom „idila pod diagonalnim soncem“, je iz prve pesmi, ki ima šest kitic, zložil iz vsake kitice novo pesem, da so vse skupaj nekaka idila o Ljubljanskem barju, o naravi, ljudeh, živalih in rastlinah. Pesnitev je nadahnjena ruralistično, vendar je preveč iskan jezik, npr. že začetek: „Tipaje v temi si / privežemo težke / splave oblakov / ob boke, / ležemo h golim olupljenim smrekam / in pokadimo. / Nad polji zadihane ptičje sanje / zahrepene na daljne otoke.“

V naslednjih dveh ciklih — Pesmi z moje pošte in Dnevnik 57 — so precej meglene pesmi, včasih prozaične; pravi, da je imel liro s štirimi strunami, ki so dajale štiri tone: zemlja, nebo, veter, voda. Ker ni znal združiti vseh teh tonov, je zamenjal liro s poulično kitaro in zdaj piše „tihe poltone stvari in rož in živali, / tihe disonance, / da bi mogel doumeti harmonijo, / ki si že toliko časa prizadeva biti človek.“

Zadnji oddelek ima naslov Pesmi in jim je skupen večer ali noč; pesnik gleda skozi okno na življenje pod seboj: so ljudje, ki niso ljudje, in hiše, ki niso hiše; starši ne razumejo 14-letne hčere in ji ne puste fanta; ljudje se ločujejo in poročajo ter iščejo ljubezen; reka je odnašala dečka, a nihče ga ni rešil, drugič pa so rešili iz reke mrtvega goloba; ob večernih lučih se odvija ljubezen in sovraštvo, včasih pa kdo na ulici zaigra na kitaro; ponoči kolovratijo pijanci; v mestu ni noč nikoli sama; ostarela ženska in pes se sprehajata po cesti; poznojesensko sonce je gnilo.

V Epigonu napoveduje novo pesem: „Ostal bom, da bi spoznal dobro dišečo prst, / da bi slišal njen glas, ki je kakor vonj, / topel in kadeč se iz razritih tal. / Morda je to edini glas, ki mi še manjka...“

Snaj hoté išče novih izraznih sredstev, uporablja nenavadne primere, zvočne in domače besede, zato je vsa zbirka razumska, narejena in malo jasna. Verz je svoboden, večkrat prozaičen.

Miroslav Košuta: MORJE BREZ OBALE. To je prvenec tržaškega pesnika (roj. 1936 v Sv. Križu pri Trstu, lani diplomiral na ljubljanski univerzi iz svetovne književnosti). Obsega 37 pesmi, ki so razvrščene v naslednje oddelke: Pomladno popoldne, Sipina, Biserica, V produ, Razklani jambor, Zlízana obala in Akvatinta.

V prvem oddelku je nežna ljubezenska lirika, zasanjana, nekoliko razigrana, večkrat boječa; „preko travnika svoje mladosti / sem ste-

kel / in si natrgal polno naročje / živo pisanih sanj“ ter jih poklonil deklici. V Sipini toži, da je popoldne pusto; pusta je obala spomladi; pot ob reki te spominja mladosti; v jeseni piha veter brez svežine in topline; sonce prebuja mrtvo jutro; trudnost prihaja. V Bisernici meditira o morju, a pesmi niso dovolj jasne in izrazite. Razklani jambor: Čas gazi naša telesa; mrtvo sonce ziblujemo; ljudje se gredo miši in nastavljajo pasti drugim; ostal je brez besed in prazen; gora raste nad dolino in mu bo s plazom zasula srce; umiral bo v največjem soncu in konji bodo tekali po njem. V zadnjem ciklu je spet erotika: priprla sta oči in sta nekje v izvenčasu; samo drevo nad njima je res živo; ponoči se vračata in sovji molk preži na zaspane gibe; ona je daleč, on hodi, a ne pride do nje.

Zadnja pesem v zbirki je Akvatinta: „Delfini, pljuskanje, pene. / Prebujanje v jutru. // Delfini s soncem v očeh. / Hrepenenje pol-dneva. // Samotni in zapuščeni. / Votli. / Kdaj bomo umrli / in ničesar več: / morje je vrglo delfine na breg. / Večer, / večer.“

Zbirka je nežna, miselno skromna, bolj idilika kot zrela moška izpoved. Najboljše pesmi so impresionistični morski pejzaži, v katere je položil pesnik svoje doživljaje. V njih je prikazal lepoto morja, toda je preveč opisen, premalo izpoveden, morje mu je bolj okvir kot lirično doživetje. Vendar pa zbirka kaže, da se bo Košuta lahko razvil v pomembnega lirika, ki bo zanesel v slovensko pesništvo morje in njegove posebnosti.

Jože Ternar: SEJALEC. To je prvenec mladega prekmurskega pesnika. Zbirka je izšla pri Pomurski založbi v Murški Soboti. Vsega je 34 pesmi, ki so razporejene v tri cikle. Izredno preproste so in skušajo podati značilnosti pesnikove rodne zemlje. Razen nekaj malega dobrih pesmi so nedozorele, vsebinsko in oblikovno zastarele, motivi so že izrabljeni, prav tako metafore. Najbolj so uspele kratke impresivne pesmi in razpoloženske meditacije. Mitja Mejak je zapisal, da je to zbirka „provincialno amaterskih liričnih zapisov“.

Valentin Polanšek: GRAPE IN SENCE. Tudi ta knjiga je prvenec koroškega pesnika, petintridesetletnega učitelja, in je izšla pri založbi Drava, Celovec — Borovlje. Prinaša nekaj nad 50 pesmi, navezanih na zemljo in probleme, ki so vsakomur razumljivi. Opeva dneve in noči vseh letnih časov na Koroškem, ki so polni naravne lepote, dalje socialna čustva, ljubezen in rodoljubje.

Polanšek želi biti, „kot je vonj ajdovih žgancev in sopara zavretega mleka, / tako pristno jutranji za ves dan“, „kot je domači kruh in preprosti zlati jabolčnik, / tako trpežen in opojen po trdem delu“, „kot je zateglo žebranje in skupnost kmečkega spanja, / tako spojen s krvjo in zemljo“.

Pesnik je ves domač in ljudski, njegovi verzi so preprosti, tekoči; jezik tradicionalen.

Jože Moškrič: PESMI. Moškrič (Dobrunje pri Ljubljani 1902, umrl pri partizanih 1943) je stopil po osnovni šoli v tiskarsko službo pri Jugoslovanski tiskarni v Ljubljani, istočasno je prosvetno delal.

Napisal je nekaj iger in okrog 80 pesmi, izmed katerih jih je Fran Cankar izbral 35 in jih izdal v zbirki *Pesmi*. Napisal je tudi kratek uvod o avtorju. *Pesmi* je razdelil v naslednje cikle: Lirične, Zidarji novega časa, Jetniške, Borbene. Prve so ljubezenske, druge govore o delavcih, tretje so nastale v ječi 1940, zadnje so partizanske. *Pesmi* so prozaične, deklamatorsko spodbudne, borbene, pozna se jim, da je pesnik samouk, da ne more izraziti tega, kar misli ali občuti. Izšle so samo zaradi pietete do mrtvega.

Dušan Mevlja: POHOD. Partizanske pesmi. Na 36 straneh je 25 partizanskih pesmi, pod katerim je kraj in leto nastanka. Pesniti jih je začel v Cankarjevi brigadi, nekaj pa jih je napisal že po vojni. Opevajo običajne partizanske motive, kot so: racije, vstaja, pohod, požgane vasi, ranjenci itd. *Pesmi* so skromne in preproste, le redke človeka zgrabijo.

Damjan Vahen: MRAČNI SAMOGOVORI. Vahen, znani slovenski pospeševatelj esperanta, se mimogrede ukvarja tudi s pesništvom in je že pred vojno izdal dve pesniški zbirki: *Klic duše* (1933) in *Drobna doživetja* (1938). Sedanja zbirka ima 59 pesmi na 54 straneh in jo je pesnik označil v mottu: „...ker nisem sodobi jaz kos, / ji je v napoto moje ime, / zato moje pesmi so / 'MRAČNI SAMOGOVORI' le...“ Vse pesmi so starinske po izrazu in miselnosti. Pesnik je zagrenjen, podoben samotnemu drevesu, „udari strela / v samotno drevo... // ...ga razbije...“ Svet je hudoben, ne smeš govoriti resnice, edina tolažba mu je ona. In ljubezenske pesmi so skoraj vse.

Kajetan Kovič: FRANCA IZPOD KLANCA. Zbirka je mladinska, obsega 32 strani in 54 pesmi, ki jih je dvobarvno ilustrirala Marjanca Jemčeva. Nastale so v zadnjih desetih letih in so izhajale v različnih mladinskih revijah. Duhovite so, živahne, igrive, zajete iz otroškega sveta, le redke so preveč priložnostne. Verzi so tekoči, razgibani, primerni otroški duševnosti. Knjiga je obogatila mladinsko pesništvo.

II. P R I P O V E D N I Š T V O

Kakor je bilo pesništvo bogato razgibano in številno, tako tega ne moremo reči o pripovedništvu. Zlasti pogrešamo romanov, ki so izšli samo štirje, a še ti niso trajne umetniške vrednosti. Nekoliko bolje so zastopane novele, povesti in potopisi, ki jih je 15 knjig. Največ pa je izšlo zgodovinskih in spominskih spisov iz partizanskega življenja in delovanja — 19 knjig, torej toliko kot vse ostale proze. Odkar je začel delovati založniški zavod Borec v Ljubljani, ki izdaja predvsem tovrstno literaturo, preplavljajo ti spisi knjižni trg in prinašajo vedno nova imena.

R o m a n i :

Karel Mauser: LJUDJE POD BIČEM. To je prvi del trilogije in je izšel pri SKA v Buenos Airesu na 440 straneh. Ker je šele

prvi del, seveda ni mogoče podati dokončne sodbe o romanu, že sedaj pa je mogoče pohvaliti avtorjevo široko zasnovo, aktualno snov in iskrenost v podajanju. To je najširše Mauserjevo delo in najbrž tudi najboljše.

Naslov kaže, da je hotel pisatelj pokazati, kako so slovenski ljudje trpeli pod bičem vojne, okupacije in domače revolucije, zato je dejanje razpeto na čas, ki nekako zajema zadnjo vojno, kako leto pred njo in za njo. Prvi del pokriva vso to dobo, vendar pa težke dogodke prerašča življenje učiteljice Silve Miklave, oziroma njena ljubezenska zgodba. Silva je osrednja oseba in njeno zasebno življenje tako zatemnjuje dogodke in ljudi, da bi knjigo lahko naslovil tudi Silva in njeni trije kavalirji.

Silva je bila doma iz Ljubljane in je prišla 1940 za učiteljico v Podbrezje na Gorenjskem, v kraj, ki ga je Mauser že ponovno opisal. Tu je bil za nadučitelja in hkrati edinega tovariša na šoli Viktor Žalar. Bil je čudak, zagrenjen in vase zaprt človek, zato jo je takoj privlačil, čeprav je imela za fanta Blaža Bregarja, sina bogatega ljubljanskega trgovca; študiral je pravo. Od časa do časa sta hodila na obisk k staremu in dobremu župniku, ki je zelo rad igral šah z Viktorjem; hodila sta tudi na sprehode v prelepo naravo.

Izbruhnila je vojna, Viktor in Silva sta se pred Nemci umaknila v Ljubljano, kjer je ona dobila službo, Viktor pa je odšel za hlapca na kmete. Kmalu so Viktorja in Blaža odpeljali v taborišče Gonars, na njuno mesto pa je stopil tretji Silvin častivec, učitelj Andrej Jerovšek.

Blaž je pisaril iz taborišča domov in Silvi tako obupna pisma, da so njegovi starši Silvo nekako moralno prisilili, da je šla prosit nekega italijanskega častnika, naj izpusti Blaža. Ta jo je opojil in zapeljal, a izpustil Blaža. Tedaj je pokazal Blaž vso svojo grdo dušo: v taborišču je izdal Viktorja in zapustil Silvo, ker ni hotela odpraviti otroka, ki ga je pričakovala.

Viktorja so odpeljali še v Nemčijo, Silvi in njeni hčerki, ki pa je po nekaj mesecih umrla, je pomagal Andrej Jerovšek. Otrokova smrt je Silvo tako prevzela, da se je versko in politično spremenila: začela je moliti in objektivno gledati na vojskujoča se tabora doma. Po vojni sta se Silva in Viktor vrnila v Podbrezje, a živela kot tujca drug ob drugem. Silva mu ni ničesar povedala o otroku, ker je bil tako zagrenjen, da bi jo obsodil. Čez leto dni je prosila za premestitev in z novega mesta mu je pisala vse o sebi.

Zgodba je ljubezenska, razpeta seveda na vojne čase, ki jo ovirajo in poglobljajo, prikrojena pa je namenu, da se Silva „očiščuje“. Pisatelj jo hoče očistiti greha, v katerega so jo proti njeni volji pahnili drugi, katerega se je branila in ga je napravila takó opojena, da se ni ničesar zavedala. Ta prizor bi moral biti višek romana, a je podan nejasno in komaj verjetno. Ni jasno, koliko se je Silva zavedala nevarnosti; če se je zgodilo vse proti njeni volji in vednosti, ne more imeti nobenega greha in je vse „očiščevanje“ odveč! Tudi njena politična „spreobrnitev“ je premalo utemeljena, na kakšni podlagi, s kakšnimi dokazi more trditi, da so se delale napake na obeh straneh? Premalo je bila povezana s celotnim dogajanjem, da bi si mogla ustva-

riti nepristranske sodbe! A pisatelj se je poslužil kar dveh pripomočkov, da je Silvo spreobrnil: otrokovega rojstva in njegove smrti.

Ker je roman prikrojen Silvinim potrebam, so vsi ljudje temu primerno pristrženi. Še ona sama ni povprečna podoba slovenske učiteljice. V začetku je tipično mestno dekle, brez globine in notranjega življenja, navezana na kino in zabave, v nekaj tednih pa jo Viktor tako „pokmeti“, da se obrne od mesta in zaročenca. Na Viktorja se hitro naveže, a mu tega nikoli ne pokaže in tudi ne ravna tako kakor zaljubljeni. Njuno življenje pod isto streho je težko verjetno, neverjetno pa, da bi Viktor ničesar ne izvedel o njenem otroku, čigar sliko je imela obešeno v sobi, ali da bi mu tega sama ne povedala, naj bo v uri slabosti ali ganjenosti!

Tudi Viktor ni naveden človek, bolj kmet je kot gospod, zato bi pričakovali, da bo zdrav na duši in telesu. Toda po eni strani je sentimentalni sanjač: umrlemu dekletu je postavil v zatohli sobici oltarček, na katerega je položil njeno sliko, in poseda pred njo; na goro se hodi pogovarjat s samotnim drevesom viharnikom. Po drugi strani je liberalen katoličan, ki hodi k maši in igra z župnikom šah; zagovarja levičarje, pravičen pa hoče biti do vseh; po vojni je nezadovoljen z razmerami, a tega ne pokaže, javno pa pomaga kmetu, ki ga skušajo predstavniki novega reda uničiti. Silvo ima po svoje rad, ničesar pa ne napravi, da bi ji to pokazal. Viktor je zmes nedognanosti, pisatelj pa je hotel iz njega napraviti človeka, ki Silvi pomaga pri očiščevanju. Morda bi ga še najlaže imenovali Martina Kačurja, na kar tudi sam namiguje.

Viktorju je močno podoben učitelj Andrej Jerovšek, le da je večji srednjeveški kavalir. Med vojno ni na njem nič moškega, bolj je podoben senci kot resničnemu človeku. Po vojni je pokazal več življenjskosti: odšel je za učitelja na kmete in se poročil.

Blaž je tradicionalen kliše bogatega mestnega fanta, brez ene same bele potezice, tak, kakršnega si predstavlja kmečki človek. Poroči se seveda z bogato meščanko, po vojni se vpiše v KP, da vodi očetovo podjetje kot ravnatelj.

Dobro je podan stari župnik, uvideven in umirjen človek, ki vedno najde odgovor za vse težave življenja. Bolj nerazumljiv je njegov stanovski tovariš v Dobrepolju, ki hodi kot tihotapec in dela skrivnostne križe.

O ideji romana je pisatelj sam izjavil v Glasu SKA: „Hotel sem povedati, da so napake bile in da so se pošteni ljudje tudi od druge strani po zmagi zavedeli, da ima resnica bolj bel obraz, kakor so mislili.“ To pisateljevo naziranje zastopa Silva, ki skuša biti pravična do vseh, le bojim se, da so njene trditve premalo utemeljene, da bi jim vsi verjeli. Na vsak način pa bo možno o tem soditi ob celotnem delu.

O svojem oblikovnem načinu se je v isti izjavi proglasil za „most med staro našo umetnostjo in med novo“. Vendar pa je vprašanje, kje in kakšna je tista naša „stara umetnost“, saj je že davno pred zadnjo vojno tiskala Mohorjeva družba umetniško dovršena dela vrhunskih pisateljev, da se spomnimo le Preglja in Finžgarja. Tudi Mauserjevi Ljudje pod bičem so neprimerno boljši od njegovih dose-

danjih res „večerniških“ povesti. Nič novega ni, če rečemo, da znajo danes slovenski ljudje v izseljenstvu, v Italiji in Avstriji po dva jezika, berejo vse drugačne opise, kakor pa si jih kdo predstavlja pod „staro umetnostjo“! Zato se mi zdi, da bi morali naši pisatelji ustvariti čim popolnejša dela, prave umetnine, ki seveda nimajo nič skupnega s kakimi ekstravagantnimi eksperimenti.

Mira Mihelič: OTOK IN STRUGA. Miheličeva se je zapičila v opisovanje slovenske predvojne meščanske družbe (trilogija: Mladi mesec, April in Hiša večera) in tudi roman Otok in struga spada v to okolje. Dejanje se odigrava neposredno po vojni, toda pisateljica razkriva z obširnimi retrospektivami tudi dogodke izpred vojne in med njo. S temi posegi nazaj je ustvarila razpoloženje in pogoje dogodkov, ki se v pičlem tednu odvijajo v Slapah na Dolenjskem, blizu Otočca, ki je pozorišče tudi Tavčarjeve novele Otok in Struga.

Nosivka dejanja je Dana, žena zdravnika Karla; bila je operirana na bezgovkah, zdravniki pa so sumili, da bi utegnil biti rak. Za odgovor bodo zvedeli čez kakih pet dni po laboratorijskih preiskavah. Ležala je doma in zanjo je skrbela mati, podjetna in klepetava ženska, tipična predstavnica nekdanjih meščanskih gospa, ki so imele glavno besedo v hiši. Tudi ta je vrtila svojega pokojnega moža, kakor se ji je zdelo, hčeri je preskrbela moža, pri novi oblasti dobro zapisanega, da je rešila svoje udobno stanovanje, ohranila pa je glavno besedo v hiši. Dana je pasivna, poročila se je brez ljubezni, ker se pač ni mogla upirati materi, pa tudi volje ni imela do upiranja. Po operaciji je bila prepričana, da ima raka, da so ji dnevi šteti, zato je dosegla, da jo je mož zapeljal v Slape, v kraje njene mladosti; z njo je šla tudi mati. Tu je obiskovala kraje svoje mladosti in obujala nekdanje doživetje. Zlasti se je spominjala Nikija, s katerim sta doraščala, se igrala in ljubila. Med vojno je padel med partizani in Dana ni mogla zvedeti, kako se je to zgodilo in kje je pokopan.

V Slapah se je seznanila s Krezom, oskrbnikom Otočca. Bil je partizan in robot človek, svojega nadzornika je nagnal z brzostrelko. Dana se je hitro navezala nanj in na sprehodu z njim ji je neki kmet pojasnil Nikijev konec. V Dani se je vse podrlo. Zvečer je odšla s Krezom na grad in preživela z njim ljubezensko noč. Ko je prišel zjutraj mož ponjo in ji povedal, da je zdrava, mu je odkrito priznala, da ga več ne mara, da ga ni nikoli ljubila in da je bila vso noč pri Krezu. Nato je odhitela h Krezu, naj bi se z njo poročil, ko pa na to ni pristal, je skočila v Krko.

V romanu se bijeta dva svetova; prvega predstavlja mamika, ki živi v preteklosti, katero hoče za vsako ceno ohraniti, drugega, novega, hči, ki je razvajena, naveličana vsega, revolucionarka proti materinemu svetu. Sredi med njima stoji njen mož, bolj opazovavec kot igralec. Poleg teh treh je še nekaj „bivših“ mestnih ljudi, klavernih figur, in nekaj kmečkih, ki po svoje dopolnjujejo oba svetova. Na prvi svet gleda pisateljica z nasmeškom, s pomilovanjem, več razumevanja ima za Dano in jo skuša opravičiti, češ da je njene smrti kriv mož, ki ji po padcu ni takoj odpustil kot mož, ampak jo je razumel le kot zdravnik. Dana je najbolj problematična oseba v romanu. Pisateljica je

premalo razvila in utemeljila njeno notranjost, ki jo je končno pripeljala do Kreza in do samomora. Veliko boljše je utemeljena njena mati, ki pa je že znan lik iz prejšnjih pisateljičinih del.

Vodilna ideja naj bi bila, da predstavlja „Otok“ trdnost in stalnost, „struga“ reke pa minljivi, odtekajoči se del življenja. Odlika romana je živahno in mojstrsko pripovedovanje.

Oskar Hudales: MED DVEMA SVETOVOMA. Lani smo omenili prvi del tega romana, letos je izšel drugi, skupaj skoraj 600 strani, približno kakor Finžgarjev roman Pod svobodnim soncem.

Med dvema svetovoma je zgodovinski roman in obravnava panonsko slovenskega kneza Kocelja, ki je vladal od 861 do 874, delovanje sv. Cirila in Metoda v Panoniji in na Moravskem, moravskega kneza Rastislava in Svetopolka in nemška vladarja Ludvika Nemškega in njegovega sina Karlmana. Začenja se s tem, da Pribina nepričakovano umrje, ker ga je na lovu raztrgal medved. Sledi mu sin Kocelj, že zrel mož, poročen z domačo plemkinjo Draženo, ki mu je dala sina Preslava in hčerki dvojčki. Najprej se je moral iti poklonit nemškemu kralju Ludviku Nemškemu v Regensburg (po pisatelju Rezno), da ga je ta potrdil za očetovega naslednika kot nemškega mejnega grofa v Panoniji. Ker pa so kralj in nemški plemiči ravnali z njim oblastno in ga poniževali, je začel po povratku misliti na politično in kmalu tudi na versko osamosvojitvev. Najprej je sklenil prijateljstvo z Moravani, nato je sprejel na svojem dvoru v Blatenskem Kostelu sveta brata in se takoj navdušil za slovansko bogoslužje. S tema dejanjema se je obranil kralja in bojevitega salzburskega nadškofa Adalvina, ki je štel Panonijo za del svoje nadškofije in pošiljal vanjo same vnete nemške duhovnike. Težavo je imel tudi z ženo Draženo, ki je bila pod popolnim nemškim verskim vplivom. Vendar Kocelj ni popustil, obrnil se je na papeža in dosegel, da je 870 ustanovil panonsko-moravsko nadškofijo in imenoval Metoda za nadškofa. Na njegovo nesrečo pa se je tedaj Svetopolk zvezal z Nemci, odstranil Rastislava in odprl pot Nemcem v Panonijo: ti so od vseh strani navalili na Panonijo in Kocelj je padel pri obrambi svoje prestolnice; uničeno je bilo njegovo in Metodovo delo.

Splošni zgodovinski okvir je pisatelj dobro zajel, saj se je poslužil največjih odkritij o Kocelju, tem izobraženem in zanimivem vladarju iz IX. stoletja, in o svetih bratih, zlasti razprav dr. Frana Grivca. Zato Kocelj pred bravcem zaživi tak, kakršen je bil, vse življenje v borbi z nemško državo za samostojnost in versko neodvisnost od Salzburga. V Cirilu in Metodu ni videl samo utemeljiteljev slovanskega bogoslužja, ampak človeka, ki sta znala njegovo ljudstvo, še na pol pogansko, ker ni razumelo nemških duhovnikov, pritegniti k veri. O njegovem iskrenem verskem prepričanju pričajo njegova pisma papežu. Manj zaživi v knjigi Metod, čeprav se je dalj časa mudil v Blatenskem Kostelu. Draženo je pisatelj postavil pod popolni vpliv nemškega višjega duhovnika Rihpada iz Blatenskega Kostela. Sklicevala se je na Pribinovo predsmrtno naročilo sinu, naj ostane zvest nemškemu kralju, ker ga je ta kot begunca sprejel v svojo državo in ga postavil za mejnega grofa; bila je prepričana, da je treba

naročilo in prisego zvestobe držati. Vendar pa je njena ločitev od moža nekoliko premalo utemeljena.

Kocljev sin Preslav je idealiziran in se prenaplo razvije. Sprva je brezskrben mladeč, ko pa prideta sveta brata in zbirata mladeniče za duhovski stan, se tudi sam navduši, odide z apostoloma v Rim in postane še mladoleten duhovnik. V Rimu se od daleč zaljubi v neko plemkinjo in sanja o njej vse življenje. Oče ga večkrat uporabi kot odposlanca k papežu in vedno dobro reši zaupano mu nalogo.

Skoraj največ prostora je posvetil pisatelj sestri Tunci, ki se zaljubi v hlapca Rogiča. Brat jo pošlje na nemški dvor, da bi pozabila na fanta in se nekoliko izobrazila in olikala, a ko se vrne domov, ji dovoli, da se poroči z Rogičem, ki ga je med tem osvobodil. Dekle je naslikano s samimi lepimi barvami: zelo je demokratska, pogumna, skrbna, ljubeča. Preko okvira zgodovinske verjetnosti pa je naslikal njenega moža Rogiča. Sprva je navaden hlapec na Kocljevem dvoru, nepričakovano pa se začne učiti pri nekem menihu latinščine, nemščine in pisanja — in to v dobi, ko se niti plemiči niso znali podpisati! Njegovo napredovanje v znanju je naglo in kar hitro lahko prisluškuje nemškimi razgovorom med Kocljevimi nasprotniki. Ko prelomi Kocelj s kraljem, pošlje Rogiča v Regensburg, da bi rešil Tunco, pri tem ga zgrabijo in vržejo v podzemsko ječo, kjer ga priklenejo na težko verigo in od koder se nihče ne reši. Toda med nasprotnikovimi hlapci je neki Zdeslav, ki drži s Kocljem, zato reši Rogiča iz ječe in z njim pobegne. S prevaro izpeljejo Tunco iz mesta in se napotijo proti domu, padejo v obrsko sužnost, iz katere Rogič pobegne, poišče slovansko vojsko, premaga Obre in pripelje Tunco domov. Poročita se in se naselita na njenem posestvu v omenjenem predelu države. In sedaj ima Rogič skoraj enako važno vlogo kakor knez sam: neprestano pazi na vse velikaše, ki so nasprotni knezu in kujejo zaroto z Nemci proti njemu. Rogič vse odkrije, vse ve, prestreže pisma proti Koclju na kralja itd., skratka: brez njega bi se dejanje skoraj ne moglo razvijati. Rogič in Tunca sta nezgodovinska in preveč romantična.

Rogič je močno soroden s Finžgarjevimi Iztokom iz romana Pod svobodnim soncem. Če bi posamezne prizore v obeh romanah natančneje analizirali, bi ugotovili še več podobnosti, čeprav je pisatelj izjavil, da „Finžgarja ni moč niti posnemati, kaj šele prekositi“. Rogiča je pisatelj povzdignil tudi zaradi današnjega „socialističnega humanizma“ (pisateljeve besede), saj po njegovi poroki Kocelj takole modruje: „Spoznati in pripoznati je treba, da ima tudi ljudstvo svojo dušo in svojo pamet, da se moder vladar obrača k ljudstvu, da prisluškuje njegovim željam in spoznava njegove potrebe, da se ne sme odvajati od njega in trmasto hoditi svoja pota, da se mu mora torej približati in izpolnjevati njegove najsrčneje želje...“ (II. del, 167). Ti nazori so za IX. stol. anahronistični!

Druga velika napaka — zagrešili so jo vsi pisatelji zgodovinskih romanov iz naše preteklosti, tudi Finžgar — pa je ta, da so vsi neslovanski narodi pokvarjeni in hudobni, pa naj bodo Obri, Nemci, Huni ali Bizantinci. Obri se boje Slovencev, za hrbtom pa za denar

spletkarijo z Nemci proti Koclju; kana Tutunda ubije Rogič (Iztok Tunjuša). Nemški višji duhovnik Rihpad vohuni, spletkari in se kot tihotapec preoblečen potika po Panoniji in rovavi proti Koclju!

Razpad Kocljeve države nekoliko presenetli, ker je pisatelj dobro prikazal njegove obrambne priprave, šibkeje pa je naslikal sovražne sile, ki so tako hitro strle državo.

Roman Med dvema svetovoma je zanimivo zgodovinsko delo in ga bodo ljudje radi prebirali, ni pa velika umetnina, ker Hudales bolj pripoveduje kakor poustvarja, bolj opisuje zunanost kot notranost ljudi, ideja je preveč „demokratska“. Lepo pa je podana narava, jezik je nazoren, tekoč in lep.

Peter Božič: IZVEN. Božič (roj. 1932) je napisal doslej v revijah nekaj novel in krajših romanov, ukvarja pa se tudi z dramatikom. Na ovitku knjige piše, da je eden „tistih, ki si prizadevajo utreti slovenski literaturi modernejša pota. Njegova moč je v veliki avtentičnosti, s katero odkriva bistvene probleme sodobnega človeka. Z veliko strastjo prodira pod plasti vsakdanjega videza in zunanje urejenosti in trga svoje junake iz konvencionalne lažnivosti. Njegova stalna tema so družbeni izobčenci, ljudje iz ven družbe, v katerih se najbolj neprikrito odraža resnica sodobnega sveta.“

Tudi v romanu Izven nastopajo sami ljudje, ki so izven urejene človeške družbe, pozorišče pa je bolnišnica za iztirjene, deformirane ljudi. Prvi nosivec zgodbe je neki bivši pevec, ki je brez lastnega imena, kakor so tudi vsi ostali. „Bil je nekoč pevec v operi, pa se je prehladil, izgubil glas in se zapil. Potem je prijadral sem, da bi odložil konec svojega življenja za nekaj mesecev, ali pa celo, da bi se dokončno izvlekel iz pijače in lahko mirno in udobno preživel in užival svojo pokojnino.“ V bolnišnici se je znal sijajno pečati sam s seboj, po ure in ure se je igral s škaflo vžigalic, ne da bi pri tem kaj mislil, in se posmeheval tistim, ki si niso znali najti kakega opravka.

Drugi je bil neki brezposelni; ni se oprjel vsakega posla, zato je bil „vočidel brez njega, kljub vsemu pa je zmeraj kaj počel, kar pa ni bil posel v pravem pomenu besede“. Tretji junak v sobi je bil igralec, po njegovih besedah „igravec, ne samo po poklicu, ampak tudi zares, ker je to edino pametno, kar lahko človek počne, kljub temu pa pametnega sploh ni“. Njegovo življenje se je po lastnih besedah polomilo, ker je preveč premišljeval, ker si je izbral igralski poklic, igrati pa ni znal nič drugega kot gospoda Niča; ker je ubil neko žensko in postal pijanec.

Med te tri iztirjence zahaja nekaj časa bledoličen fant, ki ima prav tako nenavadne nazore o življenju; vse je zlaganost, tudi prijetnost.

Izven tega kroga, toda družbeno povezana z njimi je mlada bolničarka, ki z nejevoljo in naveličanostjo opravlja svoj poklic. Dela samo to, kar so predpisali zdravniki, a brez notranje prizadetosti, pač zato, ker ve, „če jaz tega ne storim, pade seveda vsa odgovornost name“.

Na teh ljudeh je zgradil Božič svoj roman Izven. O epiki sploh ne moremo govoriti, ker so dogodki tako nepomembni, da izginejo med

razmišljanji in razpravljanji glavnih junakov. In prav razmišljanja so jedro romana, kajti pisatelj je položil na usta teh iztirjencev misli in nazore o najrazličnejših vprašanih življenja, pa tudi o smislu življenja samega. Filozofija, ki jo pisatelj zastopa, je neke vrste eksistencializem, mestoma pa prehaja v pravi nihilizem.

Največ razpravljajo o življenju in neživljenju, zaključki pa so nenavadni, kajti v življenju je po pisateljevi filozofiji življenje in neživljenje, nikjer pa ni nobenega reda ali smisla. Človek mora najti svojo resničnost, življenje se začne šele takrat, kadar človek neha „prežvekovati sebe ali druge“. Vse, kar človek ima, je, da je. „Kazen pa je: *da te ni!*“ Resničnost in smisel življenja je lahko karkoli. Fant je v bolnišnici odkril, da je edina resničnost smrt; ko se je zaljubil v bolničarko, je odkril še bolečino in ljubezen. Po ugotovitvi, da živi bolničarka z bresposelnim, je legel na posteljo in se ubil.

Za igravca ni nobenega smisla življenja, nobenega zakona, ljudi lahko ubijaš ali pa pustiš živeti, vendar pa je pravzaprav bolj prav, da človeka ubiješ, ker si mu s tem nekoliko olajšal muke. Pevec je bil v začetku videti najbolj dograjen v svojih nazorih, ničesar več ni iskal, le sovraštvo do vseh mu je vedno bolj naraščalo. Končno je šel v laboratorij in se zastrupil. Tako sta pravzaprav ostala le brezposelni in bolničarka in se dokopala do neke resnice, do ljubezni, češ „Ljubezen je nekaj več kot samo spogledovanje, božanje in besede. Ljubezen, če je, je vse.“ To je menda tudi edina pozitivna ugotovitev v vsem romanu. A tudi ljubezen, ki ju družijo, je le navidezna, saj pravi ona: „Čakala sem na vas, ampak... ni nujno, da ste to prav vi... Lahko bi se mi zgodilo, da bi čakala na koga drugega.“

Knjiga je mračna, težka, filozofija, ki jo razpravlja avtor, neurejena, ugotovitve, do katerih prihaja, pesimistično neživljenjske. Vse skupaj vodi v slepo ulico brez izhoda, nikjer ni nobenega ideala ali sončnega žarka, vse preveča mračen fatalizem, češ „na svetu ni mogoče, pa ko bi človek iz strahu še tako želel, nič, prav nič spremeniti, storiti drugače, kot je mogoče“. Nemoč, negacija vsega — to je podoba prvega knjižnega romana Petra Božiča. Roman je začel pisatelj nadaljevati v reviji *Perspektive*.

Novele in povesti:

Tone Svetina: ORLOVO GNEZDO. Knjiga obsega 26 črtic in novel iz lovskega življenja. Osrednji dogodek pri skoraj vseh je lov; pred bravcem se vrtijo: divji petelin, gamsi, med katerimi je eden bel, drugi ima belo nogo, jeleni, kozorogi, beli zajci, svizci, orli, medvedje in divji prašiči. Nekateri lovi so opisani v prvi osebi, v drugih nastopajo lovcé ali divji lovcé, ki pisatelju niso ljubi, zato jih slika z bolj črnimi barvami. Vse zgodbe so neke vrste kratki filmi, v katerih se vrstijo narava, človek in nazadnje smrt izbrane živali. V začetku vsake črtice je na kratko prikazana narava v planinah okrog Triglavu in v vseh letnih časih. Junak je pravzaprav žival, ker je okrog nje goščeno vse zanimanje.

Tone Svetina je med najboljšimi sodobnimi lovskimi pisatelji. Pozna se mu, da je lovec; pozna planine, živali in rastline, ljubi jih in živi zanje, slikati zna napeto in lovsko zanimivo, toda manjka mu tiste zadnje skrivnosti, ki spremeni lovsko zgodbo v umetnino. Ali z drugo besedo: Svetina ni umetnik, ki bi znal ustvarjati bisere, zna le prijetno pripovedovati svoje in tuje doživljanje na lovu. Če ga primerjamo z Janezom Jalnom, vidimo vso razliko.

Mitja Vošnjak: KRI IN VINO. Knjiga vsebuje osem novel, v katerih navadno nastopa vino, ki večkrat pripelje do krvi. Gode se na štajerskem podeželju in kaže, da so se v resnici dogodile. Pisatelj obravnava ob njih socialno in moralno problematiko, večkrat na šaljiv način, ker mu gre predvsem za zanimive zgodbe. Največkrat nastopajo skromni ljudje in pisatelj jih slika z ljubeznijo, preprosto in realistično, nekoliko odmaknjeno od sodobnega načina pripovedovanja.

Davilo Lokar: Z GLAVO SKOZI ZID. Pisatelj je zbral v knjigi šest novel in dramo Razvratnik. Tri novele so nastale pred vojno, ostale neposredno po njej, vse pa obravnavajo pisateljevo ožjo domovino, ne da bi imele kaj skupnega. Na splošno so šibkejšje od prejšnjih Lokarjevih tekstov, le Krvava potegavščina in Urečeni vrt se nekoliko dvigata nad ostale. Tudi igra je samo dramatski poskus.

Lojze Zupanc: LAJNAR SVETE DRUŽINE. Avtor, ki je doslej pisal za mladino, je v desetih črticah opisal ljubljansko predmestje Selo po prvi svetovni vojni do okupacije med drugo svetovno vojno, zato je dal knjigi podnaslov Slike iz predmestja. Črtice so avtobiografske, socialne, zanimajo ga samo mali ljudje, posebneži, ki se ponavljajo, ne pogloblja pa se v razmere in notranjost ljudi, zato je slikanje črnobelo, šablonsko, naturalistično.

Milen Šega: DEČEK S PIŠČALKO. Sedem novel iz pisateljeve mladosti, ki je bila dovolj bridka, ko je začel spoznavati življenje: mati je bila veselega značaja in se je rada zabavala, oče pijanec, zato je bil otrok dostikrat sam. Pripovedovanje je ozko zgoščeno, hladno in razumsko pretehtano. Pisatelju ni šlo za moderne prijeme, ampak za iskreno izpoved trpkih spominov, ki so mu obležali v duši.

Parle Zidar: S KONJI IN SAM. V knjigi sta dve noveli iz vojaškega življenja. V odhodu opisuje vožnjo z vlakom iz Slovenije nekam v Srbijo k vojakom. Vlak je bil poln vpoklicancev, ki „gobezdajo, strahotno pijejo in jedo čez mero“, pojejo nesmiselne in neslane pesmi, pri tem pa govore srbsko slovenščino. V Beogradu se dado nekateri slikati v kulisah z izrezano glavo, nato je še sprejem v vojašnici, kopanje, striženje in preoblačenje. Vmes so spomini na mladost in na učiteljsko službo, ki je podana erotično neokusno ter ne spada sem.

V drugi noveli Konji opisuje čiščenje konj, navade in razvade konj, pohod na vaje, čakanje žrebička in slovo od vojakov.

Obe noveli sta avtobiografski, brez poglobitve in ideje. Jezik je taka mešanica slovenščine in srbohrvaščine, da je Tone Potokar v

Delu 20. avg. 1963 proti temu protestiral, zagovarjal pa ga je naslednjega dne prav tam Cene Vipotnik. Knjiga ne po vsebini in ne po obdelavi ne spada med resna umetniška dela.

Smiljan Rozman: ROZALIJA IN VRTAČNIK. V knjigi sta obdelani dve posebni, od družbe odtrgani, a z njo tudi povezani usodi. Rozalija ima moža v zaporu in živi z drugim, Vrtačnik je izgubil sina med vojno, a to prikriva pred vsemi. Pisatelj je oba junaka dobro in nekoliko naturalistično podal.

Stana Vilhar: SONCE POD MATAJURJEM. Povest je avtoričin knjižni prvenec in je sociološko-psihološka izpoved o Beneški Sloveniji od leta 1920 do konca druge svetovne vojne. Pisateljica je spoznala te kraje, ko je bila med vojno tam partizanska aktivistka. Zgodba je skromna, stereotipno obdelana, razdrobljena na epizode in šibko podana. Pozna se, da je začetniško delo.

Breda Smolnikar: OTROČKI, ŽIVLJENJE TEČE DALJE, črtice iz družinskega življenja. Črtice govore prijetno in toplo o družinskem življenju, hišni sosedje pa so karikirani. Na vsak našin se je pisateljica dobro predstavila s to prvo knjigo.

Joža Munič: SADOVI ZLA. Dobra večerniška povest, ki je izšla pri celjski MD, od koder avtorja že poznamo. Pripovedovanje je spretno, živahno, osebe življenjsko polne.

Karel Mauser: MRTVI ROD. Poleg že obdelanega romana je izdal Mauser pri celovski MD tudi večerniško povest, ki ima vse značilnosti pisateljevih številnih večerniških povesti pri tej založbi.

— Spomini, potopisi:

Cvetko Golar: IZ SPOMINOV IN SREČANJ. Ta Golarjev zbornik prinaša v prvem delu pesnikove drobne spomine na rojstni kraj, na leta šolanja, na vse štiri predstavnike naše moderne, na Groharja in druge. V drugem delu so spomini kulturnih delavcev na Golarja. Na koncu je izčrpna Golarjeva bibliografija, ki jo je sestavil Jože Munda. Zbornik je ilustriran.

Milan Skrbinšek: GLEDALIŠKI MOZAIK. To je prvi del spominov gledališkega igravca M. Skrbinška na gledališko delovanje v Ljubljani, Trstu, Mariboru in Celju. Težišče je na tržaških letih (1918 - 1920). Knjiga je bogato ilustrirana.

Drago Grah: POT IN STRANPOTI, srečanje z zahodom in samim seboj. Knjižica že v naslovu pove vsebino, ki je podana preprosto in jasno.

Jože Čučka: OKAMENELI SMEHLJAJ. Mladi akademski slikar je dobil leta 1959 štipendijo burmanske vlade in je dve leti študiral

na rangunski univerzi. Poleg Burme je obiskal še Kambodžo, Indonezijo, Siam in Vietnam. Vse, kar je videl: ljudi, kraje, spomenike, kulture, je nazorno opisal v tej knjigi, ki šteje 735 strani, poleg tega je tudi sam ilustriral. Opisuje živahno, zanimivo, doživeto, zato je knjiga pomemben dogodek v slovenskem potopisju.

ZBORNİK 1964 je 21. knjižna izdaja Svobodne Slovenije (Buenos Aires) s koledarjem za l. 1964. — Poudarek knjige je na anketi *Problemi našega obstoja* in je pod *Razgledi* zbirka leposlovnih prispevkov *Naša beseda in pesem*, kjer sodelujejo Vinko Beličič, Karel Mauser, p. B. Ambrožič, Milena Merlak-Detela in Milena Soukal. Priloga *Slovenski slikarji in kiparji* prinaša reprodukcije *Goršeta, Ahčina, Bukovca, Kržišnika, Sušteršiča, Vombergarja, Papeža, Župančiča in Vodlana*. — Obsega 340 strani, Ovitek in oprema sta delo *Tometa Kržišnika*.

Partizanska tematika:

Zadnja leta je izšla cela vrsta knjig s partizansko tematiko. Mnoga ta dela so goli spomini brez umetniškega hotenja in jih bibliografija prišteva med zgodovino, druga govore le o zadnjih dogodkih in dejstvih, le tretja so na meji med leposlovjem in zgodovino. Zaradi preglednosti sem vsa ta dela uvrstil v to rubriko.

Miško Kranjec: BELE SO VSE POTI. Roman — II/1. in II/2. knjiga, str. 624 in 886. To je drugi del tetralogije (prvi je izšel leta 1960) pod skupnim naslovom ZA SVETLIMI OBZORJI. Avtor je hotel „osvetliti eno najpomembnejših strani naše partizanske borbe: slavni pohod XIV. divizije na Štajersko in Koroško“. V tem delu pride divizija na Štajersko in se spopade z Nemci na Pohorju in drugod. Premikanja so zgodovinska, ljudje pa so preostro ločeni po političnem prepričanju.

Rudi Pušenjak: SPOMINI PROLETARCA. Bil je komandant jurišnega bataljona XV. divizije in opisuje svojo težko mladost, ječo, nemško vojno ujetništvo in partizansko delovanje. Pripoveduje zanimivo, napeto, večkrat tudi poglobljeno.

Stane Sušteršič: KOVACI LEPSIH DNI. Tudi Sušteršič je bil bataljonski komandant in je v knjigi popisal v kronološkem redu svoja doživetja v partizanih od prvega dne do takrat, ko je bil ranjen na štajerskem in je na Koroškem dočakal konec vojne. Pripovedovanje je preprosto in brez umetniškega teženja.

Nada Kraigher: PET TEMNIH SVETLIH LET. Knjiga je razdeljena na štiri dele: Moja ilegala, Partizanščina, Bari, Čez lužo. V prvih treh delih govori o svojem delu za partizane, zadnji del je posvečen njenemu delovanju v ZDA, kamor je odšla po vojni razlagat resnico o borbi in novi Jugoslaviji ter zbirat pomoč. Knjiga prinaša mnogo novih podatkov o ilegali, pripovedovanje pa ima obliko bežnih zapiskov, skic in misli.

Stanko Petelin — Vojko: MED TRIGLAVOM IN TRSTOM. Avtor opisuje ustanovitev Gradnikove brigade, njen pohod v Slovensko Benečijo in na Dolenjsko, ustanovitev Prešernove brigade do bojev za Turjak. Nato pripoveduje o bojih obeh brigad in drugih enot med Triglavom in Trstom. Napisal je tudi *KRONIKO VOJKOVE BRIGADE*.

Anton Milič: 3200 KM OD KRAGUJEVCA DO KRAGUJEVCA. Prvi del. Avtor je tržaški Slovenec in je pobegnil iz Italije ter deloval v Kragujevcu. Po nemškem pokolu je odšel v partizane, bil v prvi proletarski brigadi, prišel v Slovenijo in bil komisar Cankarjeve brigade.

Milko Stolfa: MED BRIŠKIMI GRİČI JE POSIJALO SONCE. Knjiga je sestavljena iz dokumentov in pričevanj o dogodkih v Brdih od konca prve svetovne vojne do odhoda Amerikancev iz teh krajev po drugi svet. vojni.

Ivan Jan: SKOZI ZASEDE. To je že tretja knjiga pisateljevih spominov na partizanska leta; v tej knjigi obravnava predvojne revolucionarje, partizane, ilegalce, obveščevalce, izdajavce itd.

Črtomir Šinkovec: OBLAKI NAD SONČNO DEŽELO. Knjiga je kronika vasi Vojsko na Tolminskem med zadnjo vojno, ko so mnogi ljudje sodelovali s partizani in utrpeli človeške in materialne žrtve.

France Filipič: POHORSKI BATALJON. Avtor je pripravljajl knjigo 17 let, zato je osvetlil in dokumentiral ta bataljon, ki je padel do zadnjega moža. Delo je tudi analiza političnega in vojaškega položaja na štajerskem leta 1941/42.

Mitja Vošnjak: ONKRAJ CESTE SE ZOPET PRICENJA ŽIVLJENJE. Pisatelj opisuje 120 slovenskih mladincev, ki se sredi vojne vračajo iz Drvarja, kamor so odšli na kongres. Tekst je zgrajen na dokumentih, podan pa sproščeno in s humorjem.

Gičica Jakopin: DEVET FANTOV IN ENO DEKLE. Pisateljica pripoveduje, kako so Nemci pri Krškem ujeli devet ilegalcev in neko dekle in jih ustrelili kot talce.

Alojz Ravbar: IZ VIHARNIH DNI. To so zgodbe iz partizanskega življenja, zgrajene na resničnih dogodkih in pisateljevih osebnih doživetjih.

Katja Špur: SLEPA V PREGNANSTVO. Pripoveduje o slepi Lizi Taljan iz mariborske okolice, ki je morala z možem in otroki v pregonstvo na Hrvaško in v Bosno.

Matevž Hacc: LJUDJE NA PRELOMNICI. To je že šesta knjiga tega pisatelja partizanskih zgodb. V tej knjigi jih je 30 in se gode na Notranjskem leta 1942; nastopajo različni partizanski junaki.

Franc Zalaznik — Leon: DOLGA IN TEZKA POT. Avtor, pred vojno ključavničar državnih železnic v Mariboru, opisuje svoje partizansko delovanje od začetka do konca vojne.

Milica Ostrovska: KLJUB VSEMU ODPOR. To so dokumentirani zapiski o ilegalnem delovanju v okupiranem Mariboru od začetka do jeseni 1943.

Jože Peskar: PREKO DOLOMITOV NA ŠTAJERSKO. Pisatelj se je od maja 1942 pridružil drugi grupi odredov in z njimi odšel na Štajersko, kar popisuje v daljših in krajših sestavkih.

Mile Pavlin: V OGNJU IN SNEGU. To je dokumentirano pričevanje o vzrokih, ki so privedli do tega, da so 15. XII. 1943 na Gorenjskem na Pokljuki Nemci pobili nad 80 borcev Prešernove brigade.

III. D R A M A T I K A

Dramatika je bila letos slabo zastopana, saj sta menda izšli le dve igri v samostojni knjigi, obe pa so že prej uprizorili. Prva je:

Dane Zajc: OTROKA REKE. Avtor je pesnik (do zdaj tri zbirke) in tudi njegova igra je bližja poemi kot drami, ker ji manjka osnovnih dramatskih prvin. Idejne osnove so iste v njegovih pesmih in tudi jezik je enak.

Ob uprizoritvi je kritika ugotovila, da je to pesnitev misli in prisposodob, dvignjena nad vsakdanjost, a v kateri utripa današnji človek iskanja in spoznanj.

Igor Torkar: PISANA ŽOGA. Scenska barvna kompozicija iz sedmih fresk in prologa, ki se nadaljuje v epilogu. V začetku je realistično okolje, priprava na maturo, ko pride poročilo o novi vojni. Sledijo prividni prizori o usodi mladih ljudi v strahotah vojne. Konec je optimističen, češ „mlad človek sploh nikoli ne umre“ in da bo „naše življenje lepo, ker nam bo dajalo tisto lepoto, ki jo bo jemalo iz nas samih, iz naših mladih src“.

Igra je bila nagrajena na natečaju Mestnega gledališča v Ljubljani s prvo nagrado. V dobrih treh letih (1955 - 1958) jo je uprizorilo že 35 jugoslovanskih gledališč, dvakrat pa je izšla v srbskohrvatskem jeziku.

IV. MLADINSKO SLOVSTVO

Za mladino je izšlo malo knjig, a še te ne dosegaajo kake posebne umetniške vrednosti. Važnejše so:

France Bevk: UČITELJICA BREDA. To je zgodba o partizanski učiteljici ter o medvojni otroški zvestobi in iznajdljivosti. Povest je napisana spretno in zanimivo. — Bevk je napisal za Prešernovo družbo tudi mladinsko knjigo *IZ ISKRE POŽAR*, v kateri obravnava znani tolminski upor iz leta 1713. Delo je šibko in nepoglabljeno.

Branka Jurca: UHAČ IN NJEGOVA DRUŠČINA. Pubertetnik pripoveduje o sodobnem mladinskem kriminalu, ponekod prenaivno, drugod prezrelo. Povest ne prepričuje.

Ostali avtorji so še: Karel Gaber Grabeljšek: *Trije in ena*; Žarko Petan: *Pravljica*; Tone Seliskar: *Ribič Luka in Delfin*; Ivo Zorman: *Eno samo življenje*; Ivan Ferleš: *Medvedek, Siva družčina*.

V. PONATISI

V ponatisu je izšlo več starejših del, izmed katerih naj omenim: *Anton Aškerc: Izbrane pesmi*; *France Bevk: Tatič, Zablode, Otroci samote* (izbor mladinskih spisov); *Ivan Cankar: Črtice, Na klancu*; *Karel Destovnik — Kajuh; Pesmi* (izbor); *Fran Detela: Zbrano delo*, II. knjiga; *Jože Dular: Krka umira*; *Fran S. Finžgar: Prerokovana*, *Gospod Hudournik, Izbrana dela*, II. knjiga; *Janko Glaser: Pesmi za otroke*; *Ferdo Godina: Bele tulpike*; *Alojz Gradnik: Kitajska lirika* (miniatura izdaja); *Anton Ingolič: Lukarji, Matevž Visočnik*; *Josip Jurčič: Deseti brat, Jurij Kozjak, Hči mestnega sodnika*; *Janko Keršnik: Kmečke slike*; *Juš Kozak: Rodno mesto*; *Janez Mencinger: Zbrano delo*, III. knjiga; *Fran Milčinski: Ptički brez gnezda*; *Ivan Potrč: Na kmetih*; *Ivan Pregelj: Izbrana dela*, II. knjiga; *Prežihov Voranc: Samorastniki* (novela); *France Prešeren: Poezije* (miniatura izdaja); *Ivan Tavčar: V Zali*; *Oton Župančič: Pesmi*.

Martin Jevnikar

LEPOSLOVNA NAGRADA SKA ZA LETO 1965

Januarja 1965 bo preteklo deset let, ko je bilo na seji odbora Slovenske kulturne akcije sklenjeno, da se razpiše leposlovna nagrada za leto 1955. Razpis nagrade je omogočila plemenitost neimenovanega mecena in je bil izid natečaja razglašen ob božiču 1955. V okviru desetletnice obstoja Slovenske kulturne akcije pa je mecen z drugega dela sveta pritrdilno odgovoril na prošnjo prijatelja Slovenske kulturne akcije in pristal na predlog, da se za leto 1965 ustanovi leposlovna nagrada, ki naj v spomin ob dvajsetletnici smrti pisatelja Nartelja Velikonje nosi ime

VELIKONJEVA LITERARNA NAGRADA

Obletnico mučeniške smrti bomo obhajali v drugi polovici junija 1965, izid nagrade pa bo objavljen ob božiču 1965. Nagrada znaša v skupnem znesku 100.000 argentinskih pesov. Veljal bo naslednji pravilnik:

1. Nagradi sta dve in sicer v zneskih 60.000 in 40.000 arg. pesov;
2. Prispevki morajo biti izvirna dela, ki še niso bila objavljena ali delno izvajana (roman, drama, zbirka novel ali pesmi, zbirka esejev);
3. Sodelovati more vsak kjerkoli živeči slovenski književnik;
4. Rokopise je treba poslati do 31. oktobra 1965 in sicer v dveh na stroj tipkanih izvodih na naslov: Slovenska kulturna akcija — Velikonjeva literarna nagrada — Ramón Falcón 4158, Buenos Aires, Argentina;
5. Rokopisi morajo biti opremljeni s šifro. Pravo ime ali psevdonom, katerega nosilec pa mora biti znan vsaj enemu članu razsodišča, je treba poslati v rokopisu priloženi zapечатeni kuverti, ki nosi isto oznako kot rokopis. Kuverte se odpro na dan razglasitve, t.j. dne 22. decembra 1965. Objavljena bodo samo imena nagrajenih avtorjev, ostali rokopisi ostanejo na uporabo piscem. Slovenska kulturna akcija pa lahko z avtorjevim dovoljenjem objavi tudi nenagrajeno delo;
6. Pod psevdonom poslano in nagrajeno delo se more tudi pod psevdonom izdati, če avtor to želi;
7. Nagrade so izplačljive v Buenos Airesu;
8. Sodelujoči pristanejo na to, da bodo nagrajena dela izdana v književnem programu Slovenske kulturne akcije za leto 1966 ali kasneje. Nagrajena dramska dela bodo po možnosti tudi uprizorjena. Za oboje bo dobil avtor še redni honorar založbe;
9. Materialistično usmerjena dela ne pridejo v poštev pri razpisu leposlovne nagrade;
10. Imena članov žirije bodo pravočasno objavljena;
11. Glasovanje razsodišča je tajno. Član razsodišča ne more sodelovati pri razpisu literarne nagrade;
12. Razsodišče ima pravico razglasiti prvo ali drugo nagrado za nedoseženo, če misli, da predložena dela ne ustrezajo potrebnemu merilu kakovosti. Prav tako ima pravico obe nagradi združiti.

Buenos Aires, dne 15. septembra 1964.

Slovenska kulturna akcija.